

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» імені
Т.Г. ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ, ВІКОВОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

С. В. ФЕРА, Л. О. ЛЯХОВЕЦЬ

ПСИХОЛОГІЯ ЗАГАЛЬНА ТА ДИТЯЧА

Навчальний посібник

Чернігів

2024

УДК 159.9+159.922.7](075.8)

ББК Ю9я 73 + Ю98я 73

Ф 43

*Видання рекомендовано до друку
рішенням вченої ради Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка (Протокол №3 від 02.10.2024 р.)*

Рецензенти:

Данильченко Т.В. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Пенітенціарної Академії України

Острячко Т.С. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», м. Київ

Фера С. В., Ляховець Л. О

Ф 43 Психологія загальна та дитяча: навчальний посібник / С.В. Фера, Л.О. Ляховець. – Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка., 2024. – 185 с.

У навчальному посібнику на основі досягнень психологічної науки систематизовано і представлено найновіші відомості з загальної та дитячої психології. Викладено загальні відомості про зміст лекційних і практичних занять, ключові положення щодо їхнього теоретичного опрацювання, завдання для самостійної роботи, глосарій, запитання для самоконтролю і іспиту. Викладення матеріалу супроводжується узагальненням у формі рисунків і таблиць.

Призначений для здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей „Дошкільна освіта”, „Початкова освіта”, „Психологія”, „Соціальна робота”, вчителів, вихователів, практичних психологів, соціальних працівників, батьків та широкого кола читачів зацікавлених сучасними проблемами психології та розвитку дитини.

УДК 159.9+159.922.7](075.8)

ББК Ю9я 73 + Ю98я 73

Ф 43

© С.В. Фера, Л.О. Ляховець, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН	9

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА, ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ, СТАНИ ТА ВЛАСТИВОСТІ

Тема 1. Психологія як наука: предмет, методи дослідження	11
Тема 2. Природа і сутність психіки	17
Тема 3. Поняття про особистість та діяльність	25
Тема 4. Загальна характеристика пізнавальних процесів особистості	31
Практичне заняття 1. Сенсорно-перцептивні процеси.....	41
Практичне заняття 2. Пам'ять. Мислення. Інтелект	53
Тема 5. Емоційно-вольова сфера особистості	69
Практичне заняття 3. Увага. Воля	72
Тема 6. Психічні стани особистості	86
Тема 7. Психічні властивості особистості	89
Практичне заняття 4. Психічні властивості особистості	92

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО ТА ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

Тема 8. Дитяча психологія як галузь психологічної науки	104
Тема 9. Особливості психічного розвитку немовлят (перший рік життя) та дітей раннього віку (1-3 роки). Розвиток пізнавальної сфери у дітей раннього віку (1-3 роки)	107
Тема 10. Особливості пізнавального розвитку дитини дошкільного віку (1-6 років).....	114
Практичне заняття 5. Психологічні особливості непродуктивних	

(побутової, трудової, ігрової) та продуктивних (образотворчої та конструктивної) видів діяльності дошкільника.....	118
Практичне заняття 6. Розвиток пізнавальних процесів дошкільника	129
Тема 11. Емоційний розвиток дошкільника (1-6 років)	141
Практичне заняття 7. Розвиток емоційної сфери дошкільників	144
Тема 12. Становлення самосвідомості дошкільника (3-6 років)	155
ПОТОЧНИЙ ТА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ	157
Приклади завдань поточного контролю	157
Питання до екзамену	163
ЛІТЕРАТУРА	168
ДОДАТКИ	176

ПЕРЕДМОВА

В умовах сучасних трансформаційних процесів, зумовлених, спочатку, пандемією COVID-19, а зараз – повномасштабним вторгненням Росії та життя українців в умовах війни, психологічна наука зайняла гідне місце серед інших наук, необхідних для становлення психоемоційної стабільності людини, подолання психологічних травм, забезпечення кожній людині можливості ефективно функціонувати у соціокультурному просторі. Вивчення основ психології сприяє формуванню компетенцій, спрямованих забезпечити фундамент для дослідження основних психологічних механізмів, функцій та факторів розвитку особистості. Знання основ психології допомагає людині краще зрозуміти себе, усвідомити свої можливості, особистісні переваги, сформувати навички самоконтролю та здатність керувати своїми ресурсами.

Дитинство – це самоцінний, унікальний та фундаментальний період розвитку і становлення особистості, який характеризується активним формуванням психічних процесів та якісними змінами і впливає на майбутнє життя дорослої людини. Знання і розуміння особливостей розвитку особистості на етапі дитинства дає можливість спрогнозувати розвиток майбутнього активного суб'єкта, громадянина суспільства. Становлення суб'єктності дитини напрямую залежить від дорослого, його дбайливого, уважного, терплячого й тактовного ставлення, від поваги до дитини з перших днів її життя, від змістовного й емоційно теплого спілкування з нею. А все це забезпечують знання в рамках тематики курсу «Дитяча психологія».

Таким чином, автори даного навчального посібника «Психологія загальна та дитяча» ставлять собі за мету – надати здобувачам вищої освіти необхідні знання про закономірності функціонування людської психіки, познайомити їх з особливостями протікання пізнавальних процесів і індивідуально-типологічними характеристиками особистості; охарактеризувати принципи, методи, основні поняття дитячої психології; розкрити закономірності психічного розвитку дитини від народження до молодшого шкільного віку; проаналізувати психологічні особливості спілкування, діяльності, пізнавальних та емоційно-вольових процесів, а також особистості дитини.

Навчальний посібник розроблено відповідно до програми дисципліни «Психологія загальна та дитяча», загальною метою якої є засвоєння здобувачами вищої освіти знань загальної та вікової (дитячої) психології, теоретичних і прикладних аспектів; оволодіння знаннями про загальні та вікові особливості розвитку людської психіки в онтогенезі та оволодіння уміннями й навичками визначення психологічного контексту діяльності й поведінки та практичного застосування його у навчально-виховному процесі.

Впровадження до змісту підготовки фахівців дисципліни «Психологія загальна та дитяча» дозволить забезпечити належний рівень професійних та особистісних компетентностей, сформувати стійку систему психологічних поглядів. Опанування питань тематики посібника відіграє вагомий роль у саморозкритті та самопізнанні здобувачів, впливає на становлення професійної мотивації; допомагає оволодіти знаннями з психології; спонукає застосовувати знання в професійній діяльності.

Підготовка здобувача вищої освіти до вирішення вищезгаданих завдань знайшла у посібнику свою реалізацію через поділ представленої інформації на 2 розділи: 1-й приділений питанням дисципліни «Загальна психологія», а 2-й – розкриває проблематику дисципліни «Дитяча психологія», що відповідає професійній спрямованості посібника.

Окремо визначена тематика лекційних занять (включаючи ті, які передбачені для самостійного опрацювання) та практичних. До кожної теми лекції подані посилання на інформаційні джерела використані при її написанні та рекомендовані до поглибленого вивчення за загальним списком літератури у кінці посібника, а в темах, які пропонуються для практичних занять – подається сформований список літератури для поглибленого опрацювання теми. Кожна лекційна тема містить перелік основних питань та ключові положення щодо їх теоретичного опрацювання. З огляду на те, що при вивченні матеріалу зустрічається багато нових термінів, без яких неможливо зрозуміти зміст, надаються основні поняття за кожною темою. Викладення матеріалу супроводжується узагальненням у формі рисунків і таблиць.

Кожна тема, винесена на практичне заняття, має наступну структуру: мета заняття, ключові поняття, питання для обговорення (план) та методичні вказівки до їх опрацювання, окремо виділені додаткові питання для обговорення та практичні завдання, самостійні індивідуальні письмові завдання (трьох рівнів складності), теми доповідей та презентацій, додаткові індивідуальні завдання за бажанням здобувачів, список літератури (основна, додаткова, рекомендовані інформаційні ресурси) та питання для самоконтролю у вигляді тестів, що надають можливість самоперевірки рівня засвоєння теми.

Додаткові питання для обговорення та практичні завдання містять питання для групової дискусії, практичні кейси, відеоматеріали та діагностичні методики дослідження особистості, що сприяє формуванню особистої думки здобувачів і творчого підходу щодо вирішення певних психологічних проблем.

Самостійні індивідуальні письмові завдання для здобувачів освіти розроблені з метою визначення рівня засвоєння матеріалу, сукупності їх знань, умінь і навичок відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик; оцінити успішність оволодіння конкретними знаннями з теми; діагностувати результат засвоєння теми; прогнозувати ефективність подальшого навчання здобувачів вищої освіти. До кожного практичного заняття сформульовано варіанти завдань за трьома рівнями складності: від елементарних, репродуктивних до аналітико-синтетичних, проблемних, що потребують особистісно-творчого підходу. Кожному здобувачу пропонується на вибір виконати письмово вдома один з трьох варіантів, відповідно за рівень А (передбачає обов'язкове засвоєння на рівні пам'ятання конкретного матеріалу) здобувач отримує 1 бал, за рівень В (направлений на розвиток умінь виконувати нетипові завдання з перетворенням вихідних даних і пошуком додаткових для пристосування завдання під типовий алгоритм, а також аналізувати, узагальнювати, систематизувати набуті знання) – 2 бали, за рівень С (завдання направлені виконання пошуково-творчої діяльності: розв'язання проблемних завдань, узагальнення раніше набутих знань, виявлення причини певних явищ, пояснення їх походження, підбір найбільш раціональних варіантів вирішення проблеми) – 3 бали. Виконуючи завдання, здобувач здійснює складні розумові дії,

серед яких аналіз, порівняння, абстрагування, ідентифікація, класифікація, тобто розроблені завдання передбачають диференціювання навчального матеріалу, розрахованого на індивідуальні здібності кожного здобувача, узагальнений і свідомий вибір, автоматизм і швидкість дій.

Також навчальний посібник містить практичні завдання (написання есе, опрацювання різних літературних джерел, розробка тематичної частини заняття і ін.) та певний набір класичних методик, опитувальників, тестів, з якими на практиці ознайомлюються здобувачі освіти і зможуть застосовувати у своїй майбутній професійній діяльності.

У навчальному посібнику також представлені варіанти поточного та підсумкового контролю знань здобувачів вищої освіти. Надана розробка двох модульних контрольних робіт, відповідно двом розділам посібника, які містять у собі по 9 варіантів питань. Підсумковий контроль знань оформлений у вигляді переліку питань (50 шт.), які виносяться на іспит. В кінці посібника подано список використаних джерел (68 найменувань), які використані при написанні праці і висвітлюють найновіші досягнення психологічної думки, висновки наукових досліджень як відомих зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Окремо представлено додатки.

Зазначена структура навчального посібника дає змогу викладачу у роботі зі здобувачами вищої освіти актуалізувати необхідні для розуміння поданих тем теоретичні поняття, а також формувати практичні уміння і навички, що в кінцевому результаті забезпечує розвиток психологічного мислення студентів, спонукає пробудження зацікавленості та закріплення інтересу до психології як важливої компоненти професійної діяльності, розвиток ціннісно-смислової сфери професіоналів.

Навчальний посібник буде корисним для викладачів дисциплін психологічного спрямування, здобувачів вищої освіти навчальних закладів усіх рівнів акредитації, вчителів, вихователів, практичних психологів, соціальних працівників, батьків та усіх зацікавлених сучасними проблемами психології в контексті її зв'язку з дитинством.

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН

Таблиця 1.1 – Навчальний план дисципліни «Психологія загальна та дитяча»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усьог о	у тому числі					усьог о	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд	с. р.		л	п	ла б.	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1. Загальна психологія як наука, психічні процеси, стани та властивості												
1. Психологія як наука: предмет, методи дослідження	8	2	-	-	4	2	6	2	-	-	-	4
2. Природа і сутність психіки	6	-	-	-	-	6	8	-	-	-	-	8
3. Поняття про особистість та діяльність	12	-	-	-	6	6	10	-	-	-	4	6
4. Загальна характеристика пізнавальних процесів особистості	16	2	6	-	4	4	14	-	2	-	4	8
5. Емоційно-вольова сфера особистості	4	-	-	-	-	4	4	-	-	-	-	4
6. Психічні стани особистості	4	-	-	-	-	4	4	-	-	-	-	4
7. Психічні властивості особистості	10	2	2	-	4	2	14	-	-	-	4	10
Разом за модуль 2	60	6	8	-	18	28	60	2	2	-	12	44
Змістовий модуль 2. Особливості психічного та особистісного розвитку дітей												
8. Дитяча психологія як галузь	8	2	-	-	2	4	10	2	-	-	2	6

психологічн ої науки												
9. Особливості пізнавального розвитку дитини дошкільного віку (1-6 років)	12	2	4	-	2	4	10	-	2	-	2	6
10. Емоційний розвиток дошкільника (1-6 років)	8	2	2	-	-	4	8	-	-	-	2	6
11. Становлення самосвідомості дошкільника (3-6 років)	2	2	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Разом за модуль 2.	30	8	6		4	12	30	2	2	-	6	20
Усього годин:	90	14	14		24	40	90	4	4	-	18	64

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА, ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ, СТАНИ ТА ВЛАСТИВОСТІ

Тема 1. Психологія як наука: предмет, методи дослідження

Основні питання теми

1. Поняття про психологію як науку: об'єкт, предмет, завдання, принципи. Місце психології в системі наукового знання.
2. Загальні етапи розвитку психології.
3. Диференціація психології на окремі наукові галузі.
4. Провідні напрямки (школи) в психології.
5. Методи дослідження в психологічній науці.

Ключові положення

Поняття «Психологія» від античності і до наших днів. Визначення теоретичних аспектів психології у епохальному трактаті Аристотеля «О душе». Психологія як розділ філософії. Створення В. Вундтом першої лабораторії експериментальної психології (м. Лейпциг, 1879 р.).

Психологія – наука про факти, закономірності та механізми розвитку і функціонування психіки та поведінки

Психологія як наука про душу, або в сучасній інтерпретації – психіку. Психіка як особлива властивість мозку, як високоорганізованої матерії, яка полягає

в здатності відображення зовнішньої об'єктивної дійсності у вигляді внутрішніх суб'єктивних образів, ідей, переживань та на цій основі цілеспрямовано регулювати поведінку і діяльність людини.

Спроби конкретизувати предмет вивчення психології на сучасному етапі її розвитку як науки. **Предметом психології** є психічні явища, які поділяються на психічні процеси, психічні властивості та психічні стани (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 – Форми психічних явищ

Завдання психології:

- дослідження особливостей формування, розвитку та прояву психічних явищ і процесів;
- вивчення законів психічної діяльності;
- аналіз функціонування психічних явищ і процесів у зв'язку з їх детермінованістю об'єктивними умовами життя і діяльності людей;

- вивчення впливу соціальної дійсності на психіку людини, міжособистісні та міжгрупові взаємини;
- визначення психологічних засобів впливу на особистість, колектив;
- розробка та впровадження психологічних методів саморегулювання людиною психічних станів, які виникають у небезпечних та інших (стресових) ситуаціях, запобігання психічним станам, які знижують ефективність діяльності людини та їхнє подолання;
- сприяння планомірному впровадженню наукових знань і уявлень психологічної науки в практику життя і діяльності людей, їх взаємодії і взаєморозуміння.

Методологічні основи сучасної наукової психології у дослідженнях Л.С. Виготського, Б.Г. Ананьєва, С.Л. Рубінштейна, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова, К.К. Платонова, М.Г. Ярошевського і ін.

Основні принципи психології: детермінізму; єдності свідомості і діяльності; принцип розвитку; системності.

- ✓ **Принцип детермінізму** (причинної зумовленості) – психічне є причинно обумовленим, і досліднику завжди необхідно шукати чинник, який, у той чи інший спосіб, визначає досліджуваний ним феномен (*Рубінштейн С.Л.*)
- ✓ **Принцип єдності свідомості і діяльності** – діяльність розуміється як умова виникнення, формування (розвитку, корекції) та прояву психіки (свідомості) людини (*С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонтьєв та ін.*). Принцип єдності свідомості й діяльності також означає, що свідомість є регулятором поведінки та діяльності людини.
- ✓ **Принцип розвитку** – всі психічні явища розглядаються як ті, що закономірно змінюються у часі – якісно, кількісно та структурно. Відповідно до цього принципу, психічне явище потрібно розглядати у розвитку: як виникло, розвивалось, розвивається, які перспективи розвитку.
- ✓ **Принцип системності** – всі психічні процеси організовані в багаторівневу систему, елементи якої набувають нових властивостей, що задаються її цілісністю (*А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський*). Тобто, до розуміння

психічного явища, його вивчення, інтерпретації необхідно підходити як до системи, тобто як певної цілісності, до якої входять окремі елементи, що знаходяться у певних зв'язках і відношеннях;

Підходи до класифікації існуючих наук. Розподіл на точні та гуманітарні науки. Класифікація Б.М. Кедрова, в основу якої покладено різницю у об'єкті науки: природничі та гуманітарні (соціальні та філософські) (рис.1.2).

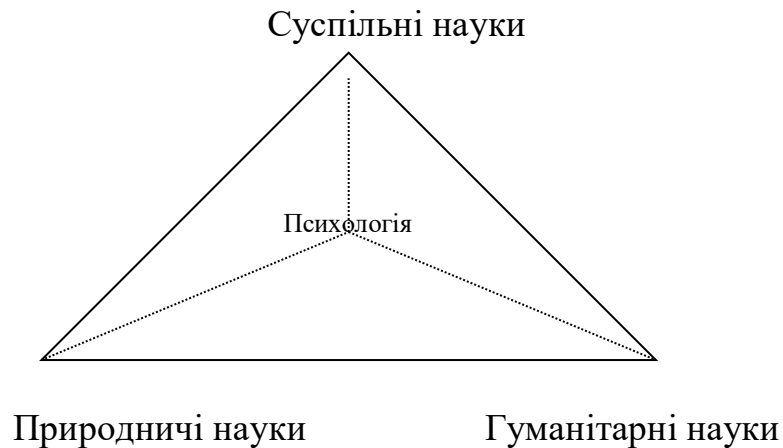

Рисунок 1.2 – Трикутник *Б.М. Кедрова*

Підходи до визначення меж та етапів розвитку психології. Чотирьох етапна класифікація становлення психології як науки: психологія як наука про душу (до н.е.); психологія як наука про «свідомість» (XVII ст); психологія як наука про поведінку (початок XX ст.); психологія як наука, що вивчає факти, закономірності та механізми психіки і поведінки (сучасність).

Трьох етапна класифікація становлення психології як науки: донаукова (міфологічна) психологія; філософська психологія (від античності до XIX ст.); власне наукова психологія (з другої половини XIX ст., коли починається власне історія психології).

Розподіл галузей психології за спрямованістю діяльності психологів на пізнання, дослідження або перетворення психіки: **теоретична** (загальна психологія, історія психології, експериментальна психологія, генетична психологія, соціальна психологія, порівняльна психологія, диференційна психологія, психофізіологія,

психологія особистості); **науково-прикладна** (за видом діяльності та поведінки людини – психологія праці, інженерна психологія, психологія управління та менеджменту, військова психологія, психологія спорту, психологія творчості, авіаційна психологія, космічна психологія, економічна психологія, психологія торгівлі, та т. ін.; за критерієм розвитку людини – вікова психологія, екологічна психологія, педагогічна психологія, психологія аномального розвитку або спеціальна психологія: патопсихологія, олігофренопсихологія, сурдопсихологія, тифлопсихологія і т.ін.; за критерієм збереження здоров'я – патопсихологія, нейропсихологія, психофармакологія, психотерапія, психопрофілактика, психогігієна; за критерієм правових відносин – юридична психологія: психологія юридичної діяльності (розслідування злочину), психологія скоєння злочину (психологія злочинця), психологія покарання (пенітенціарна психологія)) та **практична психологія** (психологічна служба сім'ї та соціального захисту населення, психологічна служба системи освіти, психологічна служба системи охорони здоров'я, практична юридична та пенітенціарна психологія, практична педагогічна психологія, практична психологія праці та профорієнтації, соціально-психологічна служба в армії, практична психологія економіки та бізнесу, практична психологія та педагогіка спорту і т. ін.).

Галузі сучасної психології, що виникають як міждисциплінарні, на стику психології та інших наук і науково-практичних комплексів.

Провідні напрямки (школи) в психології: *структуралізм* (Едвард Тітченер); *функціоналізм* (Вільям Джемс (Jams), Джон Дьюї, Джеймс Енджелл, Гарвей Керр); *біхевіоризм* (Дж. Уотсон); *необіхевіоризм* (Едвард Чейс Толман, Кларк Леонард Халл, Берхауз Фредерік Скіннер); *геіштальтпсихологія* (Макс Вертгеймер, Вольфганг Келер, Курт Коффка); *когнітивна психологія* (У. Найсер, Р. Аткинсон, Г. Бауер, А. Ліндсей, Д. Норман, Дж. Брунер, Л. Фестингер, Келлі, Ж. Піаже); *глибинна психологія (психоаналіз)* (Зігмунд Фрейд); *гуманістична психологія* (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, В. Штерн, Слободчиков, Ісаєв, В.А. Роменець); *діяльнісна психологія* (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, Г.С. Костюк).

Визначення методу наукового дослідження. *Організаційні методи*

(порівняльний, лонгітюдний і комплексний методи); **емпіричні методи** (спостереження, експерименту, а також психодіагностичні методи (бесіда, анкетування, тестування тощо), метод експертних оцінок, метод аналізу процесу і продуктів діяльності, біографічний метод); *методи обробки даних* (кількісний (статистичний) і якісний (диференціація матеріалу по групах, його аналіз) методи); *інтерпретаційні методи* (генетичний (аналіз матеріалу в плані розвитку з виділенням окремих фаз, стадій, критичних моментів, тощо) і структурний (виявлення зв'язку між усіма характеристиками особистості) методи).

Література: основна – 14, 22, 27, 52.

додаткова – 1, 6, 15, 21, 26, 32, 41, 45, 54.

Тема 2. Природа і сутність психіки

Основні питання теми

1. Походження та історичний розвиток психіки тварин. Поняття про відображення, філогенез, онтогенез, розвиток, психічний розвиток. Розвиток психічних форм відображення та поведінки тварин.
2. Психіка и мозок. Стадії та рівні розвитку форм психічного відображення за О.М. Леонтьєвим і К.Е.Фабрі.
3. Нервова система та її будова.
4. Психіка і свідомість. Суспільно-історичний характер свідомості.
5. Розвиток свідомості та її структура. Свідоме і несвідоме в психічній діяльності людини.

Ключові положення

Дефініція поняття «філогенез» в психології в широкому розумінні (процес виникнення та історичного психіки та поведінки тварин) та у вузькому (процес історичного розвитку форм свідомості в ході історії людства).

Погляди на історичне виникнення психіки: психіка як результат руху, зміни, розвитку матерії.

Психіка – це властивість високоорганізованої матерії (мозку) відображати об'єктивну дійсність і на основі психічного образу, який формується при цьому, регулювати поведінку і діяльність суб'єкта

Усім видам матерії, починаючи від неживої, неорганічної і закінчуючи найвищою складною матерією – людським мозком, властива якість відображення,

тобто здатність реагувати на впливи. Дефініція поняття «відображення» як здатність матерії відповідати на впливи. Принципові відмінності форм відображення живої та неживої матерії. **Форми відображення:** механічні, фізичні, хімічні, психіка як нова форма відображення. Вища форма відображення – психічне відображення, а вища форма психічного відображення – свідомість.

Поняття «саморегулювання». Подразливість як загальна властивість всіх живих організмів.

Подразливість – здатність живого організму реагувати на зовнішні впливи середовища певними біологічними процесами.

Дефініція поняття «тропізми» як елементарні рухи, здійснювані рослинами. **Види тропізмів:** *фототропізм* (рух живого організму під впливом світла); *термотропізм* (рух живого організму під впливом температури); *хемотропізм* (рух живого організму, спрямований на певну зміну фізико-хімічного середовища).

Психічне відображення як здатність відчувати (чутливість). Поняття «чутливості».

Основні форми поведінки: інстинкт, навик (уміння). Інстинкти як вроджена, видова форма поведінки. Поняття «навичка» (дія тварини, що сформувалася в процесі її індивідуального життя). Зв'язок між навичками та інстинктами. Інтелектуальна поведінка тварин та її особливості.

Розвиток - це складний інволюційно-еволюційний поступальний рух, в ході якого відбуваються прогресивні і регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові, діяльнісні зміни в самій людині (*Л. С. Виготський, Б. Г. Ананьєв*).

Поняття «онтогенез» (індивідуальний розвиток) та «філогенез» (розвиток виду в цілому).

Типи розвитку (за Л. С. Виготським): преформований (чітко визначені, закріплені і зафіксовані стадії та кінцевий результат розвитку) і непреформований (не визначений наперед).

Виникнення у тварини здатності розрізняти окремі подразники, що відіграють сигнальну роль у пристосуванні її до зовнішнього середовища, є початком розвитку психіки.

Підходи до розв’язання проблеми виникнення психіки:

- 1) «антропсихізм»: психіка властива лише людині (*Р. Декарт* і підтримується деякими вченими і сьогодні);
- 2) «панпсихізм»: психіка як властивість будь-якої матерії (*Ж.Б. Робін, Г. Фехнер та ін.*);
- 3) «біопсихізм»: психіка як властивість лише живої матерії (*Т. Гоббс, В. Вундт, Е. Геккель та ін.*);
- 4) концепція «нейропсихізму»: психіка властива не будь-якій взагалі матерії і не тільки живій, а лише організмам, що мають нервову систему (*Ч. Дарвін і Г. Спенсер*).

Рисунок 1.3 – Основні функції психіки

Психіка як властивість мозку відображати довкілля і регулювати поведінку та діяльність людини. Мозок як основний орган психіки. Поняття «рефлекс» (відповідь

живого організму на той чи інший вплив, який здійснюється через нервову систему, центральним органом якої є головний мозок). Погляди на рефлекс Р. Декарта. Рефлекторна теорія І. М. Сеченова. Обґрунтування рефлекторної діяльності І.П. Павлова

Зв'язок психіки з мозком. Функції різних відділів мозку (правої і лівої півкуль, кори головного мозку). Поняття «нейони», «нервові імпульси», «синапс». Функціонування головного мозку в дослідженнях І.М. Сеченова, І.П. Павлова, Г.С. Костюка та ін. Принцип структурності роботи мозку за І.П. Павловим) роботи мозку.

Стадії еволюційного розвитку психіки за А.Н. Леонтьєвим: 1) стадія елементарної сенсорної психіки; 2) стадія перцептивної психіки; 3) стадія інтелекту.

Стадії еволюційного розвитку психіки за К.Е.Фабрі: 1) стадія елементарної сенсорної психіки (вища і нижча); 2) стадія перцептивної психіки (вища і нижча);

Таблиця 1.2 – Стадії та рівні розвитку психіки і поведінки тварин (за

О.М. Леонтьєвим та К.Е. Фабрі)

Стадії та рівні психічного відображення, його характеристика	Особливості поведінки, що відповідають заданій стадії та рівню	Види живих істот, які перебувають на цьому рівні
І. Стадія елементарної сенсорної психіки.		
А. Нижчий рівень Примітивні елементи чутливості. Розвинена подразливість	А. Чіткі реакції на біологічно значущі властивості середовища через зміну швидкості напрямку руху. Елементарні форми рухів. Слабка гнучкість поведінки. Несформована здатність реагування на біологічно нейтральні, позбавлені життєвого значення властивості середовища. Слабка, нецілеспрямована	А. Найпростіші. Багато нижчих багатоклітинних організмів, які живуть у водному середовищі

	рухова активність	
Б. Вищий рівень Наявність відчуттів. Поява найважливішого органа маніпулювання - щелеп. Здатність до формування елементарних рефлексів	Б. Чіткі реакції на біологічно нейтральні подразники. Розвинена рухова активність пов'язана з виходом з води на сушу. Здатність уникати несприятливих умов середовища, відходити від них, вести активний пошук позитивних подразників. Індивідуальний досвід та навчання відіграють незначну роль. Головне значення в поведінці мають жорсткі вроджені програми	Б. Вищі (кільчасті) черви, черевоногі молюски (слимаки), деякі інші безхребетні
II. Стадія перцептивної психіки		
А. Нижчий рівень Відображення зовнішньої дійсності у формі образів предметів, інтеграція, об'єднання властивостей, які впливають на цілісний образ. Головний орган маніпулювання - щелепи	А. Формування рухових навичок. Переважання ригідних, генетично запрограмованих компонентів. Рухи достатньо різноманітні, складні (пірнання, повзання, ходіння, біг, стрибки, лазіння, літання тощо). Активний пошук позитивних подразників, уникнення негативних, розвинена захисна поведінка	А. Риби та інші нижчі хребетні, а також частково деякі вищі безхребетні, членистоногі та головоногі молюски. Комахи
Б. Вищий рівень Елементарні форми мислення (розв'язання завдань). Вироблення певної "картини світу"	Б. Високорозвинені інстинктивні форми поведінки. Здатність до учіння	Б. Вищі хребетні (птахи, деякі ссавці)
В. Найвищий рівень.	В. Виділення спеціальних органів маніпулювання: лап	В. Мавпи, деякі інші вищі хребетні (собаки,

Виділення у практичній діяльності особливої, орієнтовно-дослідницької, підготовчої фази. Здатність розв'язувати одне й те саме завдання різними методами. Перенесення віднайденого принципу розв'язання завдання в нові умови. Створення і використання примітивних знарядь. Здатність до пізнання довкілля незалежно від наявних біологічних потреб. Бачення і врахування причинно-наслідкових зв'язків між явищами.	і рук. Розвиток дослідницьких форм поведінки з широким використанням раніше набутих знань, умінь і навичок	дельфіни).
---	--	------------

Стадія свідомості як найвищий ступінь розвитку психіки (характерний тільки для людини).

Нервова система та її будова. Центральна нервова сисетма (спинний мозок, головний мозок, нервові клітини) і периферійна нервова система (спинномозкові і черепно-мозкові нерви). Дефініція поняття «нейрон» та його структури (тіло, ядро, дендрити, синапси, аксони. Поняття «нейроглії», «реієптори». Види нейронів. Великі півкулі головного мозку їх значення для нервової діяльності (рис.1.4).

Підпорядкування розвитку психіки людини суспільно-історичним законам. Біологічні передумови виникнення свідомості: особливості тілесної організації, високо-розвинений мозок, поступова диференціація передніх і задніх кінцівок та прямовисне ходіння. Праця і мовленнєве спілкування як передумова виникнення і розвитку людської свідомості.

Свідомість – це вища, інтегральна форма психіки, яка є результатом формування людини в процесі трудової діяльності за постійного спілкування (за допомогою мови) з іншими людьми.

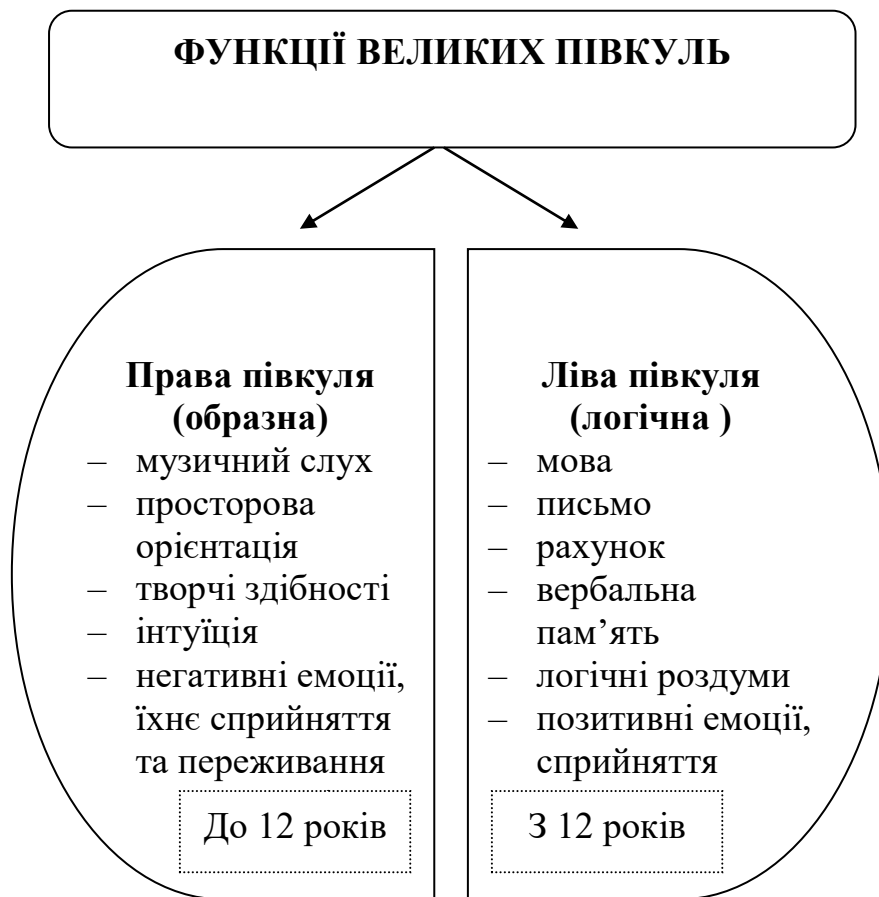

Рисунок 1.4 – Функції великих півкуль мозку

Свідомість як властивість особистості, що забезпечує цілеспрямований характер людської діяльності і регулює всю поведінку і всі дії людини. Структура свідомості.

Несвідоме — сукупність психічних явищ, що виникають під впливом чинників, яких людина не відчуває і про які нічого не знає.

Прояви несвідомого: сновидіння, реакції — відповіді на субсенсорні подразники (такі слабкі, що не збуджують рецептор), автоматизовані рухи і дії, спонукання до діяльності, в яких немає усвідомлення мети, деякі патологічні явища, що виникають у психіці хворої людини (марення, галюцинації).

Взаємозв'язок понять «несвідоме» і «підсвідоме».

Надсвідоме — рівень психічної активності особистості при виконанні творчих завдань, який не піддається індивідуальному усвідомленню — вольовому контролю

Література: основна – 14, 22, 27, 52.

додаткова – 1, 6, 15, 21, 26, 32, 41, 45, 54.

Тема 3. Поняття про особистість та діяльність (*самостійне опрацювання*)

Основні питання теми

1. Поняття про діяльність. Мета і мотиви діяльності. Структура діяльності
2. Засоби діяльності, процес їх засвоєння. Перенесення та інтерференція навичок
3. Основні різновиди діяльності. Творча діяльність
4. Поняття особистості в психології. Структура особистості
5. Активність і спрямованість особистості
6. Стійкість особистості. Самореалізація

Ключові положення

Дифініція понять «активність», «потреби». Порівняльна характеристика активності тварин та діяльності людини. Свідомий і цілеспрямований характер людської діяльності.

Діяльність людини — це свідома активність, що виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

Поняття «мета». Суспільно-історичний характер людської діяльності. Близькі і віддалені цілі людської діяльності. Дефініція понять «мотив» діяльності, «потреби». Види потреб, що спонукають до діяльності: матеріальні, духовні, культурні (пізнавальні, суспільно-політичні, естетичні)

Мотив — це внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до діяльності.

Види мотивації діяльності: близька/віддалена; за рівнем усвідомлення: яскраві і чітко усвідомлювані/неусвідомлювані. Мотив як вирішальний чинник у досягненні поставленої мети. Зв'язок між цілями та мотивами людської діяльності.

Рухи природжені (безумовно-рефлекторні) та набуті (умовно-рефлекторні). Дія як система рухів, спрямованих на присвоєння предмета чи його змісту. Дізнovidи дій: предметні та розумові. Структура діяльності (рис. 1.5).

Структура діяльності

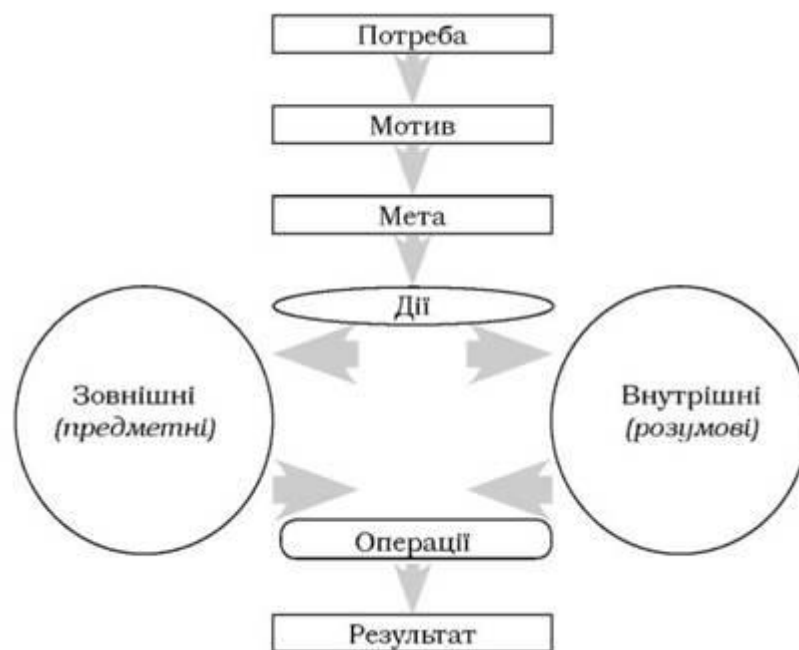

Рисунок 1.5 – Структура діяльності

Інтеріоризація — психологічне поняття, що означає формування розумових дій і внутрішнього плану свідомості через засвоєння індивідом зовнішніх дій з предметами і соціальних форм спілкування.

Механізм поетапної інтеріоризації дій.

Екстеріоризація — психологічне поняття, що означає винесення внутрішніх, розумових дій назовні.

Поняття про вміння. Поняття про навички. Процес формування вмінь і навичок. Три фази формування уміння і навички: усвідомлення завдання та способів його виконання; фаза досконалості (вправляння); фаза авоматизації.

Основні умови формування вмінь і навичок: усвідомлення мети завдання і розуміння його змісту та способів виконання; свідоме ставлення, готовність особистості до вироблення в собі вмінь і навичок, інтересу до кращого виконання дій, пов'язаних з виконанням завдання; індивідуальні особливості людини; умови навчання, правильна організація процесу вправляння.

Позитивний вплив раніше набутих навичок на процес формування нових називається **перенесенням навичок**

Інтерференція навичок – негативні наслідки процесу перенесення навичок, які полягають в утрудненому виконанні дії (засвоєння інформації) на тлі одночасного застосування раніше сформованих дій.

Деавтоматизації виконуваних дій. Порушення, розлади навичок.

Різновиди вмінь і навичок: самообслуговування, виробничі (конструктивні, організаційно-технологічні, операційні), мовні (навички усного та письмового мовлення), розумові, мистецькі, спортивні та ін. Взаємодія окремих вмінь та навичок.

Основні різновиди діяльності: гра, навчання, праця. Дифініція поняття «провідна діяльність». Види провідної діяльності на різних вікових етапах становлення особистості. Характерні особливості усіх різновидів людської діяльності. Творча діяльність. Спільні та відмінні риси усіх видів творчої діяльності. Етапи здійснення творчої діяльності: виникнення задуму; підготовча робота (обміркуванні змісту, з'ясуванні деталей, шляхів реалізації та збиранні необхідних

матеріалів); реалізація творчого задуму. Основні умови успіху творчості. Поняття «натхнення».

Дефініція понять «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість» (рис. 1.6). Ознаки особистості за Л. Божович. Сфери вираження особистості: комунікаційна; виробнича; художня (творча); наукова; саморозвиток.

Рисунок 1.6 – Співвідношення понять «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість»

Поняття «саморегуляція людини». Механізм саморегуляції: 1) вольова; 2) боротьба мотивів; 3) переживання (народження нових життєвих змістів); 4) усвідомлення (доведення до свідомості).

Теорії особистості:

- за здатністю пояснення поведінки особистості: а) психодинамічні теорії (біологічного походження особистості - концепція З. Фрейда); б) соціодинамічні (соціум, як джерело розвитку – Е. Еріксона); в) інтеракціоністські (взаємодія біологічного і соціального – концепція О.М. Леонтьєва);

- за способом отримання даних: а) експериментальна – *концепція Р. Кетелла*; б) не експериментальна – *концепція В. Шелдона*;
- за віковим діапазоном: а) дитячі (*теорія З. Фрейда*); б) всього життя (*теорія Е. Еріксона*);
- за поняттями: а) типологічні (*теорії В. Шелдона, Г. Айзенка*); б) факторні (*теорія Р. Кеттелла*); в) рис особистості (*теорія Л.С. Виготського*).

Структура особистості за З. Фрейдом: 1) id – «Воно» (несвідоме - природжений: бажання, пристрасті) – базовий; 2) ego – Я (повністю свідоме, що знаємо і усвідомлюємо про себе); 3) super ego – Над Я (норми, правила, вимоги, заборони).

За К.К. Платоновим «підструктури» – об'єднання всіх відомих рис особистості: 1) біологічна (статеві, вікові, морфологічні, особливості нервової системи); 2) форми відображення (всі особливості психічного стану людини); 3) соціального досвіду (знання, уміння, навички набуті протягом життя); 4) спрямованості (мотивація + відношення + моральні якості).

За О.М. Леонтьєвим: 1) інтраіндивідуальний (внутрішній) – системна організація індивідуальності, яка представлена у співвідношенні і взаємодії темпераменту, характеру, здібностей); 2) інтеріндивідуальний (між особистістю і суспільством); 3) метаіндивідуальний (надіндивідуальний).

Поняття «активності особистості». Характеристика мотиваційної сфери особистості. Дефініція понять «інтерес», «установка», «ідеал», «переконання». Типи установок: а) моторні – готовність діяти певним чином; б) сенсорні – готовність сприймати ситуацію певним чином; в) соціальні – відношення людини до діяльності в цілому, до її окремих сторін, предметів, засобам і умовам труда.

Спрямованість особистості – система домінуючих мотивів і цілей її діяльності, які визначають її самоцінність і суспільну значущість

Стійкість і самореалізація особистості Поняття «психічної стійкості. Урівноваженість як складова психічної стійкості. Пропорційність приємних і неприємних почуттів. Поняття «опірності». Індивідуальна й особистісна самодостатність. Фактори психічної стійкості: *фактори соціального середовища* (фактори, що підтримують самооцінку; умови, що сприяють самореалізації; умови, що сприяють адаптації; психологічна підтримка соціального оточення (емоційна підтримка близьких, друзів, співробітників, їхня конкретна допомога в справах і т. ін.); *особистісні фактори* (оптимістичне, активне ставлення до життєвої ситуації загалом; філософське ставлення до важких ситуацій; упевненість, незалежність у взаєминах з іншими людьми, відсутність ворожості, довіра до інших, відкрите спілкування; терплячість, прийняття інших такими, якими вони є; відчуття спільності, відчуття соціальної належності; статус у групі і соціумі, який задовільняє; адекватна самооцінка; узгодженість Я-сприйманого і Я-бажаного (Я-реального та Я-ідеального).

Поняття «самореалізація особистості».

Література: основна – 14, 22, 27, 52.

додаткова – 1, 6, 15, 21, 26, 32, 41, 45, 54.

Тема 4. Загальна характеристика пізнавальних процесів особистості

Основні питання теми

1. Структура основних форм прояву психіки особистості.
2. Характеристика основних пізнавальних психічних процесів:
 - 2.1. Сенсорно-перцептивні психічні процеси.
 - 2.2. Характеристика мисленнєвої діяльності та пам'яті людини.
 - 2.3. Характеристика уваги та уваги.
 - 2.4. Мова і мовлення.

Ключові положення

Структурні складові основних форм психіки: психічні процеси; психічні стани; психічні властивості особистості. Дефініція поняття «Психічні процеси». Розподіл психічних процесів особистості на пізнавальні, емоційні та вольові психічні процеси (рис. 1.7).

Пізнавальна діяльність як процес відображення в мозку людини предметів та явищ дійсності. Рівні чуттєвого та абстрактного пізнання реальності в людській свідомості, їх характеристика. Поняття «чуттєвого досвіду» людини.

Поняття «сенсорно-перцептивні психічні процеси».

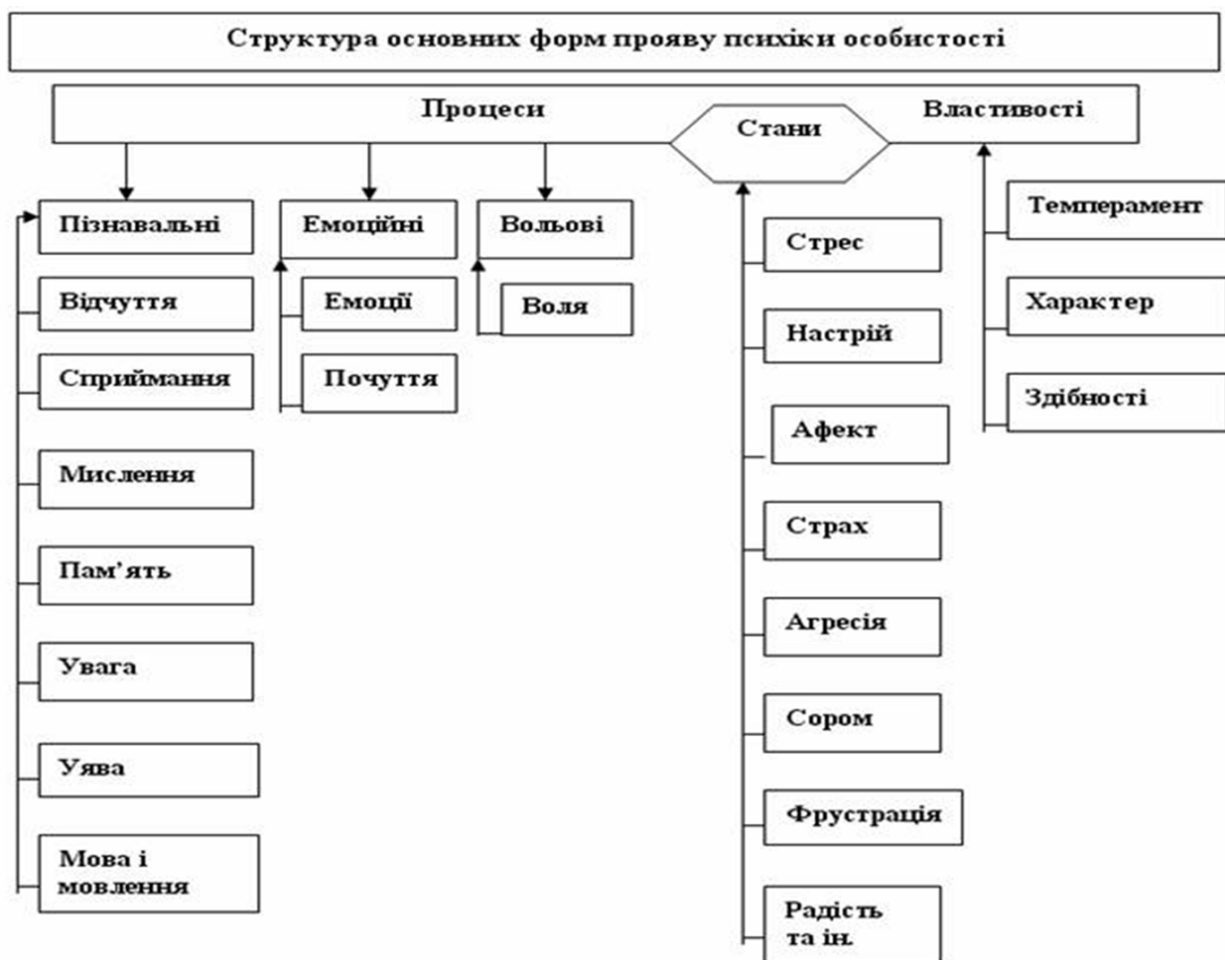

Рисунок 1.7 – Структура основних форм прояву психіки

Відчуття – це психічне відображення в корі головного мозку окремих властивостей предметів і явищ у їх безпосередній дії на органи чуття людини.

Фізіологічна основа відчуттів. Рефлекторна природа відчуттів. Поняття «аналізатор», його складові: 1) периферійний відділ – рецептор як трансформатор зовнішньої енергії у нервовий імпульс; 2) аферентні (доцентрові) і еферентні (відцентрові) нервові шляхи, які з'єднують рецептор з кірковим центром у мозку; 3) підкіркові і кіркові відділи мозку (мозковий центр), де відбувається перехід нервового імпульсу у факт свідомості.

Класифікація відчуттів на підставі різних ознак.

1. *Залежно від міри контакту органів чуття з подразниками:* а) контактна чутливість (дотикова, смакова, больова); б) дистантна чутливість (зорова, слухова, нюхова).
2. *За розміщенням рецепторів в організмі:* а) за зовнішніми аналізаторами (екстерорецептори), в яких рецептори є на поверхні тіла (а) зорові; б) слухові; в) шкірні (температурні, вібраційні, дотикові); г) смакові; д) нюхові; е) больові; б) за внутрішніми аналізаторами (інтерорецептори), рецептори яких розташовані у внутрішніх органах і тканинах – органічні відчуття (робота серця, шлунку, нирок; відчуття голоду, спраги, втоми); в) руховий аналізатор, з допомогою якого ми відчуваємо власні рухи (пропріорецептори) – кінестетичні і статичні відчуття рівноваги – сигналізують про стан рухового апарату (знаходяться в м'язах, сухожиллях, складових поверхонь, внутрішньому вусі (вестибулярному апараті)).
3. *Відповідно до системи аналізаторів:* а) зорові (органом зорових відчуттів є око); б) слухові (органом слухових відчуттів є вухо, в якому розрізняють звукопровідну (зовнішнє вухо, барабанна перетинка, ковадло, молоточок, стремено) та звукочутливу (кортіїв орган, слухова мембрана) частини); в) тактильні – дають знання про міру рівності та рельєфності поверхні предметів, яка відчувається при їх обмацуванні (найбільше органів тактильного відчуття розміщено на пучках пальців, кінчику язика; г) больові – сигналізують про порушення тканини і викликають захисну реакцію; д) температурні (холоду, тепла) – спричиняються контактом з предметами, що мають температуру вищу або нищу за температуру тіла; органічними процесами (кровообігом); психічними станами (емоційними переживаннями); е) вібраційне чуття яскраво виявляється у глухих і сліпих; органу вібраційного чуття поки що не знайдено; ж) смакові (органом є спеціальні чутливі до хімічних подразників колбочки, розміщені на язиці та піднебінні) – сигналізують про міру придатності харчових продуктів для вживання; з) статичні або гравітаційні – відбивають положення нашого тіла в просторі (лежання, стояння, сидіння, рівновагу, падіння); і) кінестетичні – відбивають рухи та стани окремих частин тіла – рук, ніг, голови, корпусу; й) органічні – сигналізують про стани організму (голод, спрагу, самопочуття, втома, біль), їх аналізатори містяться всередині організму і

реагують на міру достатності в організмі поживних речовин, кисню або на наявність в органах тіла, у нервовій системі продуктів розпаду, що відбуваються під час праці, вживання недоброякісних продуктів, алкоголю.

Властивості відчуттів: якість, тривалість, інтенсивність, просторова локалізація.

- ✓ Якість відчуття – особливість певного відчуття, яка відрізняє його від інших відчуттів.
- ✓ Тривалість відчуття – часова характеристика відчуттів. Вона залежить від часу дії подразника, його інтенсивності і функціонального стану організму.
- ✓ Інтенсивність відчуття – кількісна характеристика відчуття. Визначається силою подразника, що діє, і функціональним станом рецептора, який залежить від стану організму, значущості подразника і просторово-часових умов сприймання.
- ✓ Просторова локалізація відчуття – відтворення у відчуттях місця перебування подразника.

Поняття про нижній і верхній абсолютний поріг чутливості.

Загальні закономірності відчуттів: взаємодія відчуттів, емоційний тон відчуттів, адаптація, сенсibilізація, синестезія.

Компенсація в галузі відчуттів.

Сприймання – це психічний процес відображення в мозку людини предметів та явищ загалом, у сукупності всіх їх якостей та властивостей при безпосередній дії на органи чуття.

Взаємодія сприймання з іншими психічними процесами. Єдність відчуття і сприймання у чуттєвому пізнанні людини. Дефініція поняття «перцептивна діяльність». Спільні і відмінні риси відчуттів і сприймань.

Фізіологічна основа сприймання. Види сприймання: а) за сенсорними особливостями (зорові, слухові, нюхові, дотикові, смакові, кінестетичні, больові); б) за відношенням до психічного життя (інтелектуальні, емоційні, естетичні); в) залежно від форми існування матерії (сприймання простору, сприймання руху, сприймання часу); г) залежно від міри складності, розгортання самого процесу (миттєве або поетапне); д) залежно від міри впізнавання (довільне та мимовільне).

Класифікація основних типів сприймання: синтетичний, аналітичний, аналітико-синтетичний та емоційний

Основні властивості сприймання: предметність, цілісність, структурність, константність, осмисленість. Синкретичне сприймання.

Індивідуальні особливості сприймання. Ілюзія сприймання. Причини ілюзій сприймання: вироблені життєвою практикою прийоми зорового сприймання, особливості зорового аналізатора, зміна умов сприймання, дефекти зору тощо. Афазії. Галюцинації.

Організація ефективного сприймання в навчальному процесі.

Пам'ять – це відображення предметів і явищ дійсності у психіці людини в той час, коли вони вже безпосередньо не діють на органи чуття.

Пам'ять як процес запам'ятовування, збереження і відтворення минулого досвіду й інформації. Види пам'яті: генетична, біологічна, психологічна.

Фізіологічна основа пам'яті. Асоціативна теорія пам'яті. Механізм асоціації, їх типи: за суміжністю, схожістю та контрастом. Причинно-наслідкові асоціації. Фізіологічна теорія пам'яті. Вчення про утворення тимчасових нервових зв'язків. Поняття «підкріплення».

Види пам'яті:

I. За змістом, залежно від того, що запам'ятовується і відтворюється: образна, словесно-логічна, рухова та емоційна.

II. Залежно від характеру перебігу процесів пам'яті: мимовільна та довільна.

III. Залежно від тривалості збереження інформації: короткочасна, довготривала та оперативна.

Процеси пам'яті: запам'ятовування, відтворення та забування. Умови успішного запам'ятовування. Форми відтворення: впізнавання (повне\неповне); згадування; пригадування; спогади. Явище персеверації. Явище ремінісценції. Причини забування.

Індивідуальні особливості пам'яті: швидкість, точність, міцність запам'ятовування та готовності до відтворення. Поняття «мнемонічних процесів» (процеси запам'ятовування, зберігання, відтворення і забування). Крива забування Г. Еббінгауза, що відбиває зв'язок між пам'яттю і часом (рис. 1.8).

Крива забування Еббінгауза

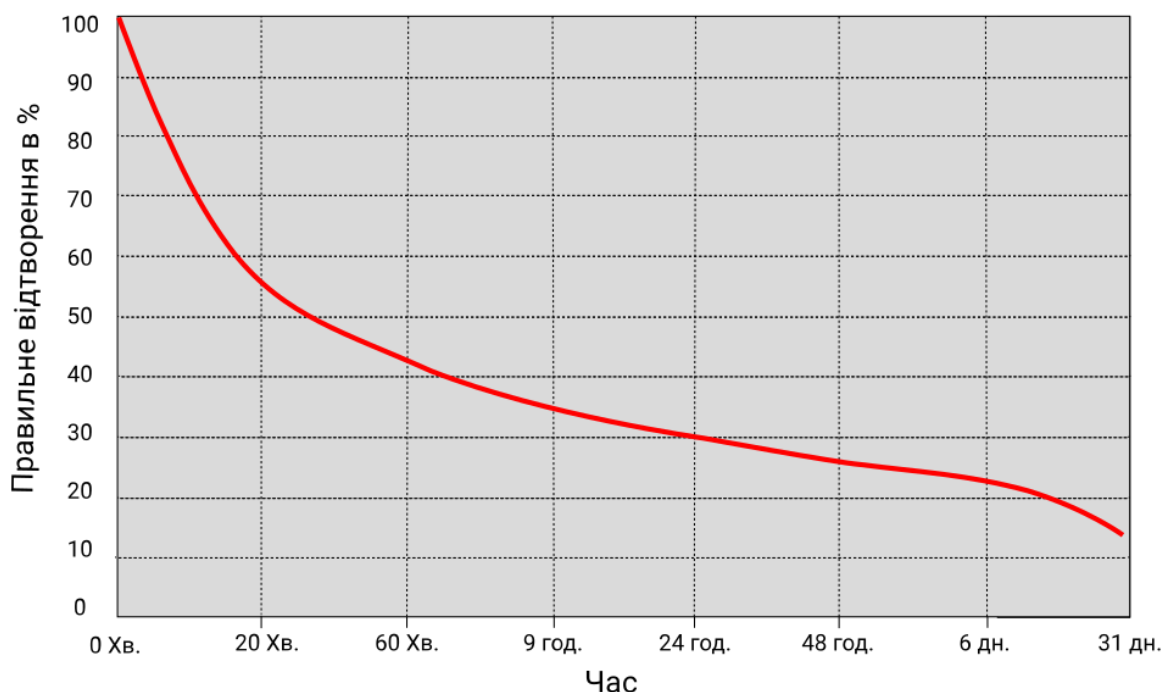

Рисунок 1.8 – Крива забування Г. Еббінгауза

Типи пам'яті: наочно-образний, словесно-абстрактний, змішаний, або проміжний. Ці типи зумовлені частково співвідношенням першої та другої сигнальних систем у вищій нервовій діяльності людини, але головним – чином умовами життя та вимогами професійної діяльності.

- ✓ Наочно – образний тип пам’яті – людині у якій переважає даний тип, простіше запам’ятовувати і відтворювати образний матеріал. Вона легко оперує наочним матеріалом, добре запам’ятовує кольори, картини природи, обличчя, звуки, мелодії, запахи та смаки.
- ✓ Словесно-абстрактний тип пам’яті – людині у якій переважає даний тип, просто запам’ятати словесний, абстрактний матеріал: логічні схеми, формули. Такі люди без зусиль можуть відтворити структуру складно організованого матеріалу.
- ✓ Змішаний, або проміжний тип пам’яті – людині у якій переважає даний тип для кращого запам’ятовування об’єднує зазначені вище два типи пам’яті в один.

Мислення – це процес опосередкованого і узагальненого відображення у свідомості людини зв’язків та відносин між предметами або явищами дійсності.

Взаємозв’язок мислення з чуттєвим пізнанням. Взаємозв’язок мислення з мовленням. Розумові та практичні дії. Сутність мислення як процесу розв’язання завдань. Проблемна ситуація і задача. Процеси мислення – розумові операції: порівняння, абстрагування, узагальнення, аналіз, синтез, конкретизація.

Фізіологічне підґрунтя мислення.

Види мислення: а) *за формою існування* (конкретно-дійове або наочно-дійове; наочно-образне; словесно-логічне або абстрактне); б) *за характером розумової діяльності* (теоретичне, практичне); в) *за ступенем оригінальності* (репродуктивне та продуктивне); г) *за мірою розгортання* (дискурсивне, інтуїтивне). Творче мислення. Інтелектуальна активність як критерій творчості. Інтелект – загальна пізнавальна здібність. Рівні інтелектуальної активності: репродуктивний (пасивний), евристичний, креативний.

Мислення і мова. Результати процесу мислення (думки) існують у формі суджень, міркувань, умовиводів і понять. Форми мислення: поняття, судження, логічний висновок. Індуктивний висновок. Дедуктивний висновок.

Індивідуальні відмінності мислення: самостійність, критичність, гнучкість, глибина, широта, послідовність, швидкість.

Розвиток мислення в онтогенезі. Стадії розвитку інтелекту людини згідно з теорією Ж. Піаже: сенсомоторна стадія (від народження до 2 років), доопераційна стадія (від 2 до 7 років), стадія конкретних операцій (від 7 до 11 років) і стадія формальних операцій (від 11 до 15 років). Експерименти Ж. Піаже по дослідженню дитячого егоцентризму.

Уява – це відображення предметів та явищ свідомості людини, що не були раніше у сприйнятті, але виникли на основі елементів минулого досвіду.

Фізіологічне підґрунтя уяви.

Уява та органічні процеси. Поняття «ятрогенії», «ідіомоторні акти»

Процеси створення образів уяви: аглютинація, аналогія, наголошування (загострення), гіперболізація, літота, типізація, схематизація (символізація).

Різновиди уяви: а) *залежно від участі волі в діяльності уяви:* мимовільна та довільна; б) *залежно від характеру діяльності людини:* творча та репродуктивна; в) *залежно від змісту діяльності й характеру праці людини:* художня, технічна, наукова тощо.

Мрія як особлива форма уяви.

Мрія — це процес створення людиною образів бажаного майбутнього.

Емпатія як форма уяви.

Сновидіння як приклад мимовільного виникнення образів уяви.

Індивідуальні властивості (особливості) уяви: широта, змістовність, яскравість, дієвість, динамічність, сила, перевага певних видів уявлень.

Порушення уяви.

Увага – це особлива форма психічної діяльності, яка виявляється у спрямованості і зосередженості свідомості на вагомих для особистості предметах, явищах навколишньої дійсності або власних переживаннях.

Увага як психічний процес і психічний стан особистості. **Функції уваги:** а) вибір значущих предметів, які відповідають потребам або діям індивіда; б) ігнорування (гальмування) впливів інших предметів, явищ, подій; в) збереження у свідомості образів, певного предметного змісту до того часу, доки не завершиться акт поведінки та мене буде досягнута мета; г) регулювання і контроль протікання діяльності.

Види уваги: а) залежно від умов виникнення (мимовільна, довільна, післядовільна); б) залежно від зосередження уваги або тривалості (стійка, нестійка); в) залежно від спрямованості (зовнішня, внутрішня).

Індивідуальні якості уваги. Характеристика уважної людини. Характеристика неуважної людини. Характеристика розсіяної людини.

Основні особливості (властивості) уваги: зосередженість, або концентрація, стійкість, переключення, розподіл та обсяг. Особливості виявлення властивостей уваги.

Способи тренування уваги.

Загальне уявлення про мовлення. Проблема психологічних особливостей мовлення, його ролі у спілкуванні та формуванні свідомості (рис. 1.9). Взаємозв'язок мови і мовлення.

Мова – це суспільно зумовлена система словесних знаків, котрі є засобом спілкування в даному суспільстві.

Мовлення – процес використання людиною мови для спілкування з іншими людьми.

Поняття «словникового запасу». Індивідуальність мовлення.

Взаємозв'язок між мовленням і мисленням, мовленням і почуттями. Дефініція поняття «друга сигнальна система».

Рис 1.9 – Види мовлення

Типи мовлення: ділове і побутове, літературне і сленгове, рідне та іноземне тощо.

Індивідуальні особливості мовлення.

Розвиток мовлення в онтогенезі.

Література: основна – 4, 14, 22, 27, 52, 58.

додаткова – 1, 6, 8, 9,10,11,12, 15, 20, 21, 25, 26, 31, 41, 45, 48, 54.

Практичне заняття 1. Сенсорно-перцептивні процеси (2 год.)

*В душі немає нічого,
що не проникало би туди через органи відчуття*
Арістотель

*Для вченої й освіченої людини жити –
значить сприймати нове.*
Цицерон

Мета: оволодіти інформацією про сенсорно-перцептивну діяльність людини; уявити психологічну природу процесів відчуття та сприймання; засвоїти основні поняття, що характеризують сенсорну і перцептивну діяльність людини. Ознайомитись з відчуттями та сприйманнями як різновидами чуттєвого пізнання дійсності, охарактеризувати їхні фізіологічні основи, проаналізувати класифікацію видів відчуттів, ознайомитись з основними властивостями та закономірностями відчуттів, охарактеризувати характерні особливості сприймань, розкрити роль моторних компонентів у сприйманні, ознайомитись з класифікацією видів сприймань.

Ключові поняття: відчуття, аналізатори, екстроцептивні відчуття, інтероцептивні відчуття, проприоцептивні відчуття, чутливість, пороги відчуттів, Закон Вебера-Фехнера, якість відчуттів, інтенсивність відчуттів, тривалість відчуттів, локалізація відчуттів, адаптація, сенсibiliзація, синестезія, сприймання, предметність, цілісність, структурність, константність, осмисленість сприймання часу, простору, руху, субсенсорне та «екстрасенсорне» сприймання.

План

1. Відчуття. Значення процесу відчуття у відображенні дійсності психікою людини.

2. Фізіологічна основа та класифікації відчуттів.
3. Властивості та закономірності відчуттів.
4. Сприймання як психічний процес і система перцептивних дій.
5. Загальна характеристика, класифікація та фізіологічні основи сприймання.
6. Властивості сприймання людини.
7. Індивідуальні особливості сприймання. Ілюзія сприймання.

Методичні вказівки

У першому питанні необхідно розкрити особливості пізнавальної діяльності як процесу відображення в мозку людини предметів та явищ дійсності. Охарактеризувати рівні чуттєвого та абстрактного пізнання реальності в людській свідомості. Проаналізувати поняття «чуттєвого досвіду» людини. Дати визначення поняттю «відчуття». З'ясувати чому відчуття є не тільки фізіологічними, але й психічними процесами. Озвучити приклади, що підтверджують це. Розкрити як на етапі відчуття закладаються відмінності у поведінці людей.

У другому питанні охарактеризувати функціонування відчуттів з точки зору фізіології. Звернути увагу на рефлекторну природу відчуттів. Ознайомитись з поняттям «аналізатор» і його складовими. Ознайомити з різними класифікаціями відчуттів: а) залежно від міри контакту органів чуття з подразниками; б) за розміщенням рецепторів в організмі; в) відповідно до системи аналізаторів. На прикладах пояснити механізми функціонування того чи іншого виду відчуттів. Зверніть увагу не те, що органи чуттів здатні діяти у людині, за останніми науковими даними, навіть до її народження.

У третьому питанні розкрити властивості відчуттів: якість, тривалість, інтенсивність, просторова локалізація. Ознайомити з поняттями про нижній і верхній абсолютний поріг чутливості, навести їх приклади. Охарактеризувати загальні закономірності відчуттів. Ознайомити з поняттями «взаємодія відчуттів», «емоційний тон» відчуттів, «адаптація», «сенсibiliзація», «синестезія» та розкрити їх зміст на прикладах. Проаналізувати види компенсацій відчуттів.

У четвертому питанні значну увагу приділити визначенню понять «сприймання», «перцептивна діяльність». Розкрити взаємодію сприймання з іншими психічними процесами. Наголосити на єдності відчуття і сприймання у чуттєвому пізнанні людини. Визначити спільні і відмінні риси відчуттів і сприймань.

У п'ятому питанні необхідно розкрити особливості фізіології сприймання. Ознайомити з видами сприймання (з наведенням прикладів): а) за сенсорними особливостями; б) за відношенням до психічного життя; в) залежно від форми існування матерії; г) залежно від міри складності, розгортання самого процесу; д) залежно від міри впізнавання. Дати класифікацію основних типів сприймання: синтетичний, аналітичний, аналітико-синтетичний та емоційний.

Шосте питання вимагає розкриття сутності основних властивостей сприймання: предметність, цілісність, структурність, константність, осмисленість. Всі варіанти підкріпити наведенням прикладів. Охарактеризувати поняття «синкретичне сприймання».

У сьомому питанні потрібно проаналізувати індивідуальні особливості сприймання. Охарактеризувати поширені ілюзії сприймання. Значну увагу приділити детальному розгляду причини ілюзій сприймання. Визначити дефініцію понять «афазія», її види та «галюцинації». Наголосити на умовах організації ефективного сприймання в навчальному процесі. І останнє: намагайтеся виділити об'єктивні фактори, що дозволяють кожному індивіду формувати своє сприйняття дійсності. Підтвердіть конкретними прикладами.

Питання для обговорення на занятті

1. Доведіть біологічну значимість адаптації?
2. Знайдіть спільні риси у явищах сенсibiliзації, компенсації та синестезії.
3. Чи можливе існування відчуттів людини поза свідомістю?
4. Людина, яка майже повністю позбавлена можливості відчувати, впадає в сонний стан. Поясніть причину цього явища?
5. Поясніть причину порушення нормального зору в ситуаціях:

А. Людина середнього віку скаржиться на те, що при яскравому світлі нічого не бачить і лише навечір починає розрізняти предмети, які її оточують.

Б. Жінка при вході з вулиці чи освітленої кімнати, увійшовши в темне приміщення, нічого не бачить і тільки через деякий час починає розрізняти предмети.

В. Чому помилки в зошиті педагог виправляє, зазвичай, червоним кольором?

6. Чи пахне троянда, коли її не нюхають?

7. Які основні вимоги, з точки зору психології сприймання, потрібно висувати до демонстрації наочних посібників?

8. Психологи встановили ефект Шерпат'є. Якщо людині дати в обидві руки дві кульки різних розмірів, але однакової ваги, то більша кулька завжди здається більш легкою. Чому?

9. У разі втрати слуху у людини загострюється зір і діяльність інших аналізаторів. Чим це пояснюється?

10. Відомо, що один і той же проміжок часу в різних ситуаціях сприймається по-різному. Поясніть причини суб'єктивної оцінки тривалості часу?

11. Чим пояснити, що сліпонароджені після вдало проведеної операції спочатку не розрізняють ні форму, ні розмір, ні віддаленість предметів?

12. Чим обумовлене явище послідовного образу?

13. Як називається явище, коли неприємний запах, що довго дошкуляє, перестає відчуватися?

14. *Довгі товарні ешелони, пасажирські поїзди проходять біля нашого будинку. Знайомі, котрі заходять до нас, запитують: «Як ви можете жити при такому шумі?» А ми зовсім не помічаємо ніякого шуму. Про яку властивість відчуттів йде мова в наведеному прикладі?*

15. Розглядаючи місяць у телескоп, офіцер сприйняв гору за башти фортеці, пастор – за дзвіницю, а географ – за вулкан. Яка особливість сприймання тут задіяна?

Самостійні індивідуальні письмові завдання

(кожному здобувачу вищої освіти необхідно обрати один варіант завдань і виконати його вдома готуючись до практичного заняття)

Практична задача (рівень А):

1. *Розкрийте специфічні риси відчуттів як психічного процесу.*
2. *Як називається властивість сприймання, що дозволяє зберегти незмінними якості предмета незалежно від того, з якої відстані, під яким кутом і при якому освітленні він сприймається.*
3. *Побудуйте логічний ряд із понять у такий спосіб, щоб кожне попереднє було родовим (загальнішим) щодо наступного поняття.*
Відчуття, психіка, дотик, пізнання, відображення, чуттєвий образ.

Практична задача (рівень В):

1. *Доберіть з підручників «Психологія» різних авторів визначення поняття «відчуття» та вкажіть яке з них є найбільш повним. Відповідь обґрунтуйте.*
2. *Який закон сприймання ілюструє малюнок датського психолога Е. Рубіна (рис. 1.10)*

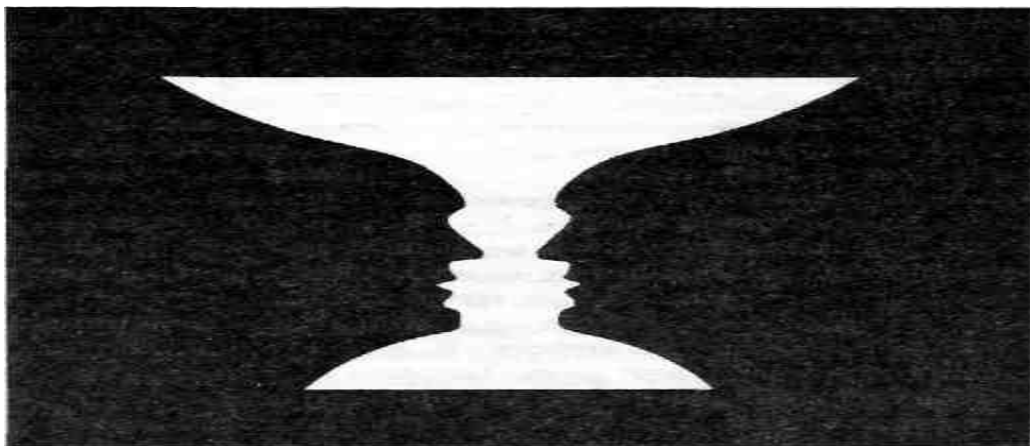

Рисунок 1.10 -- малюнок датського психолога Е.Рубіна

3. *Виберіть слова, що характеризують особливості відчуттів людини.*
Суб'єктивність, первинність, відображення, чуттєвий образ, подразливість, пізнавальний процес, живе споглядання, виборче відображення, рефлексорність,

матеріальність, об'єктивність, вторинність, інформативність, абстрактність, предметність, властивість мозку.

Практична задача (рівень С):

1. Найдіть та наочно представте приклади використання ілюзій сприймання в повсякденному житті (реклама, архітектура, дизайн, мода та інше.). Поясніть ці факти. Дайте письмову обґрунтовану відповідь

2. При враженні сірої речовини спинного мозку, спостерігаються зміни шкірної чутливості відповідної частини тіла: спочатку втрачаються больові відчуття, потім відчуття тепла і холода, і в кінці – тактильна чутливість. Поясніть ці факти. *Дайте письмову обґрунтовану відповідь.*

3. Запропонуйте малюнки ілюзій сприйняття й спробуйте визначити причини, що їх викликають. Наведіть приклади з життя, де ми стикаємося з такими ілюзіями.

Теми доповідей

1. Формування сенсорної культури особистості.
2. Використання ілюзій сприймання у дизайні.
3. Шляхи формування спостережливості у дітей різних вікових категорій.
4. Приклади спостережливості у літературних творах.
5. Розвиток чуттєвої сфери людини у сучасних умовах науково-технічного прогресу.
6. Експериментальне дослідження відчуттів та сприймання.
7. Особливості розвитку чуттєвості у дітей.
8. Зв'язок відчуттів із властивостями зовнішнього середовища та внутрішніх систем організму.
9. Психофізіологічні механізми формування відчуттів.
10. Особливості будови й функціонування зорового сприйняття
11. Закони й загадки зорового сприйняття.

За бажанням здобувача вищої освіти: створити презентацію, буклет чи кросворд з теми та підготуватися до доповіді-демонстрації на практичному занятті.

Індивідуальні завдання за бажанням

1. Пройти онлайн-тестування на визначення домінуючої перцептивної модальності С. Єфремцева – Режим доступу до ресурсу: <https://onlinetestpad.com/ua/test/605836-diagnostika-dominuyuchoi-perceptivnoi-modalnosti-s-efremceva>

Література

Основна:

1. Діагностика домінуючої перцептивної модальності С. Єфремцева : веб-сайт. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/test/605836-diagnostika-dominuyuchoi-perceptivnoi-modalnosti-s-efremceva> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 388 с.
3. Максименко С. Д. Загальна психологія : навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2021. 272 с.
4. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник. К. : Ліра, 2020. 564 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk814182%20.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).
5. Практикум із психології : навч. посібник / О. О. Резван та ін. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 157 с.
6. Савчин М. В. Загальна психологія: навч. посібник. Київ: 4-те видання ВЦ «Академія», 2024. 352 с.
7. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія: навч. посібник. К. Центр навчальної літератури, 2019. С. 184-193.

Додаткова:

1. Загальна психологія в поняттях та схемах: навч. – метод. пос. для самостійного вивчення курсу / уклад. О.А Даценко. Кривий Ріг, 2021. 136 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1IWIVzZERdU5amx_eQNDOjE4FFQ3C0Gg7/view (дата звернення: 25.07.2024).
2. Курова А.В., Крюкова М.А. Загальна психологія: навчю-мет. посібник (для студентів факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА» - Вступ до спеціальності) / Одеса : Фенікс, 2019. 53 с.
3. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник. К. : Ліра, 2020. С.164-174, 174-204, 204-238. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk814182%20.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).
4. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник. К. : Каравела, 2020. 418 с.
5. Робочий зошит з психології: методичний посібник / Укладачі: Л. Бутузова, С. Дмитрієва, С. Максимець. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2023. 136 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36953/1/%D0%A0%D0%97%D0%BE%D1%88%D0%B8%D1%82%20%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202023.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека українських підручників : веб-сайт. URL: <http://pidruchniki.ws/> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського : веб-сайт. URL: www.dnpb.gov.ua (дата звернення: 25.07.2024).
3. Національна бібліотека України імені В. І.Вернадського : веб-сайт. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 26.07.2024).
4. Онлайн-курси від Prometheus : веб-сайт. URL: <https://courses.prometheus.org.ua/courses> (дата звернення: 26.07.2024).

5. Підручники : веб-сайт. URL: <https://pidru4niki.com> (дата звернення: 26.07.2024).

6. Психологічні онлайн-тести: веб-сайт. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/surveys>; <https://psycho-test.org/uk/tests.html> (дата звернення: 26.07.2024).

Питання для самоконтролю

Виберіть правильну відповідь із запропонованих варіантів.

1. Під впливом смаку цукру знижується колірна чутливість до оранжевочервоних променів завдяки явищу:

- а) взаємодії аналізаторів;
- б) сенсibilізації;
- в) синестезії;
- г) контрасту.

2. Під впливом попереднього подразнення ока червоним кольором чутливість зору в темряві посилюється внаслідок:

- а) контрасту;
- б) адаптації;
- в) синестезії;
- г) взаємодії аналізаторів.

3. Під впливом деяких запахів (гераніолу, бергамотового масла) відбувається загострення слухової чутливості внаслідок:

- а) синестезії;
- б) контрасту;
- в) адаптації;
- г) сенсibilізації;
- д) взаємодії аналізаторів.

4. Після занурення руки в холодну воду подразник, нагрітий до 30 С, сприймається як теплий. Цю реакцію можна пояснити таким явищем:

- а) адаптація;
- б) контраст;
- в) синестезія;
- г) сенсибілізація.

5. Після обтирання обличчя холодною водою гострота зору водія підвищилася внаслідок:

- а) адаптації;
- б) синестезії;
- в) сенсибілізації.

6. Розмовляючи телефоном, ми чуємо не всі звуки, але розуміємо всю фразу завдяки такій властивості сприйняття:

- а) аперцепція;
- б) константність;
- в) предметність;
- г) цілісність;
- д) категоріальність.

7. Побачивши незнайомий предмет, ми намагаємося віднайти в ньому подібність зі знайомими нам об'єктами, віднести до якоїсь категорії, у цьому виявляється така властивість сприйняття як:

- а) цілісність;
- б) константність;
- в) аперцепція;
- г) предметність;
- д) категоріальність.

8. Чорнильна пляма, зазвичай, сприймається як цілісний предмет (птаха, якась тварина тощо). Відбувається це завдяки такій властивості сприйняття як:

- а) апперцепція;
- б) цілісність;
- в) категоріальність;
- г) предметність;
- д) константність.

9. Адаптація відчуття - це

- а) Зміна одного подразника на аналізатор під впливом стану іншого;
- б) Зміна чутливості у бік зниження або підвищення під впливом постійно діючого подразника.

10. Який пізнавальний процес забезпечує відображення мозком окремих властивостей предметів чи явищ?

- а) відчуття;
- б) сприймання;
- в) пам'ять;
- г) уява.

11. До основних властивостей відчуттів не відноситься:

- а) якість;
- б) інтенсивність;
- в) тривалість;
- г) обсяг.

12. Що є предметом відображення сприймання?

- а) окремі властивості предметів чи явищ дійсності;
- б) цілісні образи дійсності;
- в) попередній досвід людини;

г) минулий досвід людини.

13. Сприймання часу — це:

- а) відображення в мозку об'єктивної тривалості, швидкості, послідовності явищ дійсності;
- б) відображення віддалі, розміру, форми навколишніх об'єктів, що діють на аналізатори;
- в) сприймання цілісного об'єкта, створення загального враження про нього;
- г) відображення послідовності основних частин предмета, визначення їх властивостей.

14. Сприймання – це:

- а) синтез відчуттів;
- б) відображення в голові людини окремих властивостей і якостей предметів та явищ при їх безпосередньому впливові на аналізатори;
- в) відображення предметів і явищ в цілому при їх безпосередньому впливові на аналізатори;
- г) відображення предметів і явищ в усій сукупності їх властивостей і якостей.

15. В якому рядку названі лише властивості сприймання:

- а) цілісність, константність, предметність, адаптація;
- б) предметність, осмисленість, константність, цілісність;
- в) сенсифікація, цілісність, предметність;
- г) константність, адаптація, осмисленість, предметність.

Практичне заняття 2. Пам'ять. Мислення. Інтелект (2 год.)

*«Тисячі слів залишать менший слід,
ніж пам'ять про один вчинок».*

Ібсен Генрік

*Людина, здається, створена для того, щоб мислити:
у цьому – її гідність, її заслуга, її обов'язок...*

Паскаль Блез

Мета: : поглибити та систематизувати знання здобувачів вищої освіти про мнемічні процеси людини; розкрити сутність пам'яті, механізми її функціонування, проаналізувати основні теорії пам'яті, охарактеризувати основні види та специфіку мнемічних процесів, типи пам'яті, сформувані у здобувачів вищої освіти наукове уявлення про мислення як вищу форму абстрактного пізнання дійсності, його фізіологічні механізми, розглянути мислення як процес, охарактеризувати розумові дії та мисленнєві операції, форми мислення, його види та основні якості розуму, розкрити сутність поняття «інтелект», ознайомитись з його складовими та умовами розвитку.

Ключові поняття: пам'ять, асоціація, запам'ятовування, відтворення, впізнавання, згадування, пригадування, ремінісценція, образна, словесно-логічна, емоційна, рухова, оперативна, короткочасна, довготривала пам'ять, мислення, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, конкретизація, систематизація, судження, умовивід, поняття, проблемна ситуація, ейдетизм, амнезія.

План

1. Пам'ять та її роль у системі пізнавальної діяльності людини. Фізіологічні механізми пам'яті.

2. Види та процеси пам'яті.
3. Індивідуальні особливості пам'яті
4. Поняття про мислення. Розумові дії та операції мислення.
5. Форми та види мислення.
6. Індивідуальні особливості мислення.
7. Інтелект людини: його складові, оцінка та умови розвитку.

Методичні вказівки

У першому питанні необхідно розкрити особливості пам'яті як процесу запам'ятовування, збереження і відтворення минулого досвіду й інформації. Охарактеризувати фізіологічні механізми пам'яті. Розкрити сутність різних теорій пам'яті: асоціативної, фізіологічної. Ознайомитись з механізмом асоціацій, їх типами: за суміжністю, схожістю та контрастом (надати приклади). Визначити суть причинно-наслідкових асоціацій. Ознайомитись зі вченням про утворення тимчасових нервових зв'язків та поняттям «підкріплення».

У другому питанні необхідно охарактеризувати види та процеси пам'яті. Розкрити суть класифікації пам'яті за змістом: образна, словесно-логічна, рухова та емоційна; в залежності від характеру перебігу процесів пам'яті: мимовільна та довільна; залежно від тривалості збереження інформації: короткочасна, довготривала та оперативна. З'ясувати сутність процесів пам'яті: запам'ятовування, відтворення та забування. Звернути увагу на умови успішного запам'ятовування. Ознайомитись з формами відтворення: впізнавання (повне\неповне); згадування; пригадування; спогади. Всі відповіді підкріплювати практичними прикладами. На прикладі розкрити явище персеверації та явище ремінісценції. Проаналізувати причини забування.

У третьому питанні розкрити індивідуальні особливості пам'яті: швидкість, точність, міцність запам'ятовування та готовності до відтворення. Ознайомитись з поняттям «мнемонічних процесів». Розглянути і проаналізувати криву забування Г. Еббінгауза, що відбиває зв'язок між пам'яттю і часом. Розкрити суть основних

типів пам'яті людини: наочно-образний, словесно-абстрактний, змішаний, або проміжний.

У четвертому питанні значну увагу приділити визначенню поняття «мислення». Розкрити взаємозв'язок мислення з чуттєвим пізнанням, мислення з мовленням. Розглянути сутність мислення як процесу розв'язання завдань. Охарактеризувати розумові та практичні дії. Проаналізувати поняття «проблемна ситуація» і «задача». На прикладах розяснити суть основних процесів мислення (розумових операцій): порівняння, абстрагування, узагальнення, аналіз, синтез, конкретизація. Акцентувати увагу на розгляді фізіологічного підґрунтя мислення.

У п'ятому питанні необхідно розкрити класифікації видів мислення: а) за формою існування (конкретно-дійове або наочно-дійове; наочно-образне; словесно-логічне або абстрактне); б) за характером розумової діяльності (теоретичне, практичне); в) за ступенем оригінальності (репродуктивне та продуктивне); г) за мірою розгортання (дискурсивне, інтуїтивне). Окремо проаналізувати творче мислення. Визначити що є результатом процесу мислення і їх форми. Охарактеризувати основні форми мислення: поняття, судження, логічний висновок. Розкрити поняття «індуктивний висновок», «дедуктивний висновок». Всі визначення підкріпити наведенням прикладів.

Шосте питання вимагає розкриття сутності основних індивідуальних особливостей мислення: самостійності, критичності, гнучкості, глибини, широти, послідовності, швидкості. Всі варіанти підкріпити наведенням прикладів.

У сьомому питанні потрібно розкрити суть інтелектуальної активності як критерію творчості. Дати визначення поняттю «інтелект». Зазначити складові інтелекту людини. Визначити рівні інтелектуальної активності: репродуктивний (пасивний), евристичний, креативний. Значну увагу слід приділити розкриттю питання розвитку мислення в онтогенезі. Ознайомити зі стадіями розвитку інтелекту людини згідно з теорією Ж. Піаже: сенсомоторна стадія (від народження до 2 років), доопераційна стадія (від 2 до 7 років), стадія конкретних операцій (від 7 до 11 років) і стадія формальних операцій (від 11 до 15 років). Звернути увагу на

експерименти Ж. Піаже по дослідженню дитячого егоцентризму. Охарактеризувати основні умови розвитку інтелекту на різних вікових етапах.

Питання для обговорення на занятті

1. Перегляд відео-матеріалу «Види пам'яті» – Режим доступу до ресурсу:
https://www.youtube.com/watch?v=txzUHIc_Xyo

2. У чому полягає відмінність між короткочасною та оперативною пам'яттю?

3. Якими є головні умови продуктивного запам'ятовування?

4. Як можна пояснити явище ремінісценції?

5. Які головні умови підвищення продуктивності мимовільного запам'ятовування Ви знаєте?

6. У чому полягає вибірковість процесів збереження й забування?

7. Чому короткі записи інформації сприяють кращому запам'ятовуванню матеріалу?

8. Назвіть фактори, що впливають на процес забування.

9. Проаналізуйте подані твердження. Які з них неправильні? Поясніть свою точку зору.

А) Механізм короткочасної пам'яті дозволяє інформації зберігатися менше секунди.

Б) Ємність довгострокової пам'яті й тривалість зберігання в ній інформації залежить від важливості матеріалу, що запам'ятовується.

В) Інформація завжди легше відтворюється в тому контексті, у якому відбувалося її запам'ятовування.

Г) Ми завжди довше пам'ятаємо про роботу, яку встигли закінчити.

Д) Серйозне опрацювання матеріалу протягом короткого часу призводить до більш ефективного запам'ятовування, ніж тривале його вивчення.

Є) Завжди легше згадати будь-який елемент минулого досвіду, ніж упізнати його серед інших предметів.

Ж) Короткочасна пам'ять істотно поліпшується у віці від 5 до 11 років.

З) Процеси пам'яті не пов'язані з процесами мислення.

І) В оперативній пам'яті інформація зберігається триваліший термін, ніж у короткочасній.

10. Індивідуальні відмінності пам'яті виявляються, зокрема, в тому, що деякі люди продуктивніше зберігають образний матеріал, інші – словесний, а треті однаково запам'ятовують і той, і інший. Визначте, у яких твердженнях мова йде про наочно-образний, словесно-логічний (абстрактний) чи проміжний типи пам'яті.

Сталевари пам'ятають безліч відтінків червоного кольору; математик легко запам'ятає інформацію у вигляді формули; продавець пам'ятає ціни й види продукту певної ваги; студент на іспиті пам'ятає, що потрібний йому матеріал був надрукований на сторінці зліва внизу; закрійник пам'ятає лекала поширених фасонів і легко впізнає їх за описом замовника; живописець пам'ятає поєднання кольорів заходу в Гімалаях; музикант на слух може награти будь-яку мелодію; літній учитель пам'ятає обличчя учнів багатьох своїх випусків; учитель-літератор знає на пам'ять величезну кількість віршів; жителі північних районів пам'ятають різні «кольори білого снігу»; поліглот вільно володіє 12 мовами; читач, що випадково закрив книгу, легко знаходить місце, на якому зупинився; приїхавши вдруге до малознайомого міста, людина чітко уявляє дорогу до потрібного місця.

11. Визначте, за яких обставин пам'ять працює краще, а коли гірше?

Коли ми старіємо; коли ми хочемо показати себе якнайкраще; коли ми поглинені цікавою роботою; коли нас кваллять; коли на нас тиснуть обставини; коли виникають фактори, що відволікають; коли нас перебивають; коли нас переповнюють почуття (збудження, захват, гнів тощо); коли ми занурені в роздуми; коли ми втомилися або хочемо спати; коли ми перебуваємо у звичному середовищі; коли ми діємо на «автопілоті»; коли ми не розуміємо сенсу інформації, яку сприймаємо; коли ми діємо в напрямку до свідомо поставленої мети; коли ми перебуваємо в стресі; коли ми перебуваємо в депресії; коли ми надто тривожні; коли ми перебуваємо в умовах дефіциту часу.

12. Аналізуючи висловлювання, поясніть взаємозв'язок пам'яті й інших психічних функцій.

А) Народна мудрість говорить: порожня голова не думає.

Б) Багатство пам'яті – міра опанування матеріальною й духовною реальністю.

В) Гарна пам'ять – основа навчання.

Г) Чим людина розумніша, тим краще її пам'ять.

Д) Якщо людина втрачає пам'ять, вона втрачає й розум.

Є) Без пам'яті людина перестає бути особистістю.

Ж) Завдяки пам'яті людина стає людиною.

13. Як співвідносяться проблемна ситуація та задача?

14. У чому полягає відмінність мислення людини та тварин?

15. Важлива роль у розвитку мислення та мовлення учнів належить вчителю. Наведіть приклади запитань, які будуть активізувати різні мисленеві операції, творче мислення. Яка роль мовлення вчителя в цьому процесі?

16. Опишіть основні типи задач, які доведеться вирішувати спеціалісту вашої майбутньої професії. Визначте, на які мисленеві операції та види мислення вони зорієнтовані.

Самостійні індивідуальні письмові завдання

(кожному здобувачу вищої освіти необхідно обрати один варіант завдань і виконати його вдома готуючись до практичного заняття)

Практична задача (рівень А):

1. Батьки, які мають дітей (дошкільника і молодшого школяра) нерідко помічають, що старша дитина, заучуючи вірш, запам'ятовує його гірше, ніж менша. Остання ж, тільки слухаючи, та й то начебто між іншим, через деякий час відтворює вірш, інколи навіть не розуміючи значення окремих слів. *Як пояснити це явище? Чим відрізняється процес запам'ятовування у старшої і меншої дитини?*

2. Наочно представте приклади використання прийомів запам'ятовування навчального матеріалу, яким ви користуєтесь. Поясніть ці факти.

3. Визначте, про які види пам'яті йдеться у фрагментах. Які ознаки на це вказують?

А). Б. Спіноза говорив: «... усякий переходить від однієї думки до іншої, залежно від того, як звичка розташувала в його тілі образи речей. Солдат, наприклад, побачивши сліди коня на піску, негайно ж переходить від думки про коня до думки про вершника, а звідси – до думки про війну тощо. Селянин же від думки про коня – до думки про плуг, поле тощо, так же будь-хто від однієї думки переходить до тієї чи іншої згідно з тим, чи звук він з'єднувати й пов'язувати образи речей таким чи іншим способом».

Б) Марсель Пруст у романі «У пошуках втраченого часу» описує епізод, коли він, умочивши шматочок бісквіта в чай, відправив його до рота. У момент, коли шматочок торкнувся піднебіння, він відчув надзвичайне й незвичне почуття: сьогодення з усією його нудною похмурістю зникло, а смакове відчуття потягнуло за собою ланцюжок образів із щасливого дитинства: «Раптом у моєму розумі спливла давня картина. Смак цей був таким же, що й у маленького шматочка бісквіта, яким недільними ранками в Комбре ... пригощала мене моя тітка Леоні, після того, як вмочала його у свій настояний на травах чай». Довгий поетичний опис своїх спогадів Пруст закінчив відомою фразою: «Увесь Комбре та його околиці, усе, що має форму й об'єм, місто з його садами – все вихлюпнулося з моєї чашки чаю».

Практична задача (рівень В):

1. Досвідчені викладачі знають: якщо школяр чи студент вивчає матеріал лише для того, щоб добре відповісти на занятті або щоб скласти екзамен, він його швидко забуває. Які психологічні механізми зумовлюють таке забування? Як боротися з цим явищем?

2. Співвіднесіть поняття та їх визначення.

А. Відтворення

Б. Образна пам'ять

В. Пригадування

Г. Рухова пам'ять (кінестетична)

Д. Запам'ятовування

Є. Довільна пам'ять.

2.1. Процес пам'яті, спрямований на закріплення образів сприйняття, уявлень, думок, дій, переживань через встановлення зв'язків нової інформації з набутим раніше досвідом.

2.2. Вид пам'яті, пов'язаний з наявністю спеціальної мети запам'ятати, із застосуванням відповідних прийомів, способів та певних волевових зусиль.

2.3. Довільне відтворення, що вимагає напруження розумових зусиль, подолання труднощів.

2.4. Процес відновлення збереженого матеріалу в пам'яті для використання в діяльності та спілкуванні; полягає у пожвавленні або повторному збудженні раніше утворених у мозку тимчасових нервових зв'язків.

2.5. Запам'ятовування і відтворення рухів та їх систем, що лежать в основі вироблення і закріплення рухових навичок та звичок.

3. Письмово поясніть у чому виявляється основна відмінність образів та уявлень пам'яті від образів сприймання?

Практична задача (рівень С):

1. З психологічної точки зору недоречно після математики одразу ж приступати до вивчення фізики чи хімії, оскільки це не сприятиме продуктивному запам'ятовуванню. *Чому? Обґрунтуйте свою відповідь*

2. Складіть психологічні поради викладачу щодо розвитку мислення здобувачів вищої освіти на заняттях з психології.

3. Які механізми пам'яті визначають поведінку героїв таких ситуацій?

А) В оповіданні А. П. Чехова «Кінське прізвище» йдеться про те, що зникле з пам'яті прізвище Овсов з'явилося знову, щойно лікар нагадав про продаж вівса.

Б) У фільмі «Вогні великого міста» герой Ч. Чапліна рятує сп'янілого мільйонера від самогубства. Щоразу, коли мільйонер у п'яному стані зустрічає Чарлі, він обходиться з ним, як із найкращим другом і запрошує до себе в гості. Але,

тверезіючи під ранок, він бачить у Чарлі лише непроханого гостя та швидко виставляє його за двері.

Теми доповідей

1. Філогенез і онтогенез пам'яті.
2. Феномени людської пам'яті.
3. Закономірності онтогенезу мислення людини.
4. Особливості творчого мислення людини та шляхи його розвитку.
5. Мислення та проблема оптимізації навчальної діяльності.
6. Теорії пам'яті в психології.
7. Взаємозв'язок і взаємодія різних видів пам'яті в людини.

За бажанням здобувача вищої освіти: створити презентацію, буклет чи кросворд з теми та підготуватися до доповіді-демонстрації на практичному занятті.

Індивідуальні завдання за бажанням

1. Проведіть діагностику дослідження мимовільної пам'яті – Режим доступу до ресурсу: <https://onlinetestpad.com/ua/test/1413440-doslidzhennya-mimovilnoi-pamyati>
2. Проведіть діагностику різних видів пам'яті – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=V2vk3DEG0A8>
3. Проведіть діагностику дослідження вашого типу мислення – Режим доступу до ресурсу: <https://onlinetestpad.com/ua/testview/788717-tip-mislennya>

Література

Основна:

1. Види пам'яті : веб-сайт. URL: https://www.youtube.com/watch?v=txzUHIc_Xyo
(дата звернення: 25.07.2024).

2. Діагностика дослідження мимовільної пам'яті : веб-сайт. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/test/1413440-doslidzhennya-mimovilnoi-pamyati> (дата звернення: 25.07.2024).
3. Діагностика різних видів пам'яті : веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=V2vk3DEG0A8> (дата звернення: 25.07.2024).
4. Діагностика переважаючого типу мислення : веб-сайт. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/testview/788717-tip-mislennya> (дата звернення: 25.07.2024).
5. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Загальна психологія : хрестоматія. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/testview/788717-tip-mislennya>
https://pidruchniki.com/1584072033357/psihologiya/zagalna_psihologiya_hrestomatiya (дата звернення: 25.07.2024).
6. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник. К. : Ліра, 2020. 564 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk814182%20.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).
7. Савчин М. В. Загальна психологія: навч. посібник. Київ: 4-те видання ВЦ «Академія», 2024. 352 с.

Додаткова:

1. Жукова, О. А., Павлов, В. О., Лукіяничук, А. М., Яковліва, О. П. Психолого-педагогічний аналіз кліпового мислення як феномена сучасності. *Академічні візії*, №17. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/213> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Загальна психологія в поняттях та схемах: навч. – метод. пос. для самостійного вивчення курсу / уклад. О.А Даценко. Кривий Ріг, 2021. 136 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1IWIVzZERdU5amx_eQNDOjE4FFQ3C0Gg7/view (дата звернення: 25.07.2024).
3. Кузнєцов М. А. Психологія моторної пам'яті : прикладні аспекти : монографія / М. А. Кузнєцов, Є. В. Заїка, Ю. Ю. Ходикіна ; Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С.

- Сковороди. Харків : Діса плюс, 2019. 446 с.
URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/2681> (дата звернення: 25.07.2024).
4. Курова А.В., Крюкова М.А. Загальна психологія: навчю-мет. посібник (для студентів факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА» - Вступ до спеціальності) / Одеса : Фенікс, 2019. 53 с.
5. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник. К. : Ліра, 2020. 564 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk814182%20.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).
6. Практикум з загальної психології : метод. рекомендації до практичних занять з курсу «Практикум з загальної психології» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» / укладач Т. Д. Мостова. Одеса, 2023. 32 с.
7. Практикум із психології : навч. посібник / О. О. Резван та ін. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 157 с.
8. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник. К. : Каравела, 2020. 418 с.
9. Рибчук О. Критичне мислення як предмет філософських та психологічних досліджень. *Вісник Національного університету оборони України*. 72(2). С. 128–135. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-128-135> (дата звернення: 26.07.2024).
10. Робочий зошит з психології: методичний посібник / Укладачі: Л. Бутузова, С. Дмитрієва, С. Максимець. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2023. 136 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36953/1/%D0%A0%D0%97%D0%BE%D1%88%D0%B8%D1%82%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202023.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).
11. Моляко В. О., Гулько Ю. А., Ваганова Н. А. та ін. Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта: монографія /за ред. В. О. Моляко. Київ, 2021.165 с.

12. Saif M. Clinical efficacy of neurofeedback protocols in treatment of Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD): A systematic review. *Psychiatry Research: Neuroimaging*. 2023. Vol. 335. 117-123 p.
13. Xenia Naidenova. J. Piaget's theory of intelligence. Operational aspect. 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/266274565_J_Piaget's_theory_of_intelligence_Operational_aspect (дата звернення 27.07.2024).

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека українських підручників : веб-сайт. URL: <http://pidruchniki.ws/> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського : веб-сайт. URL: www.dnpu.gov.ua (дата звернення: 25.07.2024).
3. Національна бібліотека України імені В. І.Вернадського : веб-сайт. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 26.07.2024).
4. Онлайн-курси від Prometheus : веб-сайт. URL: <https://courses.prometheus.org.ua/courses> (дата звернення: 26.07.2024).
5. Підручники : веб-сайт. URL: <https://pidru4niki.com> (дата звернення: 26.07.2024).
6. Психологічні онлайн-тести: веб-сайт. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/surveys>; <https://psycho-test.org/uk/tests.html> (дата звернення: 26.07.2024).

Питання для самоконтролю

Виберіть правильну відповідь із запропонованих варіантів.

1. Пам'ять – це:
 - а) збереження раніше набутих вражень;
 - б) використання раніше набутого досвіду в практичній діяльності;
 - в) здатність людини збагачувати свій досвід;
 - г) здатність нервової системи набувати, зберігати та відтворювати досвід.

2. Сенсорна пам'ять – підсистема пам'яті, що забезпечує:

- а) дію на рівні рецепторів;
- б) збереження інформації в інтервалі менше однієї секунди;
- в) появу зорових образів;
- г) регуляцію діяльності;
- д) усі відповіді правильні;
- е) усі відповіді неправильні.

2. Короткочасна пам'ять – підсистема пам'яті, що забезпечує:

- а) збереження інформації в межах двох хвилин;
- б) тривале утримання знань;
- в) можливість довго пам'ятати номер телефону;
- г) короткострокове зберігання інформації;
- д) усі відповіді правильні;
- е) усі відповіді неправильні.

3. Довгострокова пам'ять – підсистема пам'яті, що забезпечує:

- а) величезний обсяг інформації, що зберігається;
- б) тривале утримання знань, збереження умінь і навичок (від годин до десятиліть);
- в) можливість узагальнення образів та уявлень;
- г) зв'язок пам'яті з емоціями;
- д) усі відповіді правильні;
- е) усі відповіді неправильні.

4. Семантична пам'ять – це пам'ять:

- а) у межах якої інформація обробляється в момент кодування;
- б) яка складається зі структур, що дають змогу організувати пізнання світу;
- в) у якій зберігається інформація про життєво важливі події;
- г) у якій зберігається приватна, «прохідна» інформація;

- д) усі відповіді правильні;
- е) усі відповіді неправильні.

5. Які з названих тверджень характеризують пам'ять:

- а) завжди відіграє позитивну роль у процесах мислення;
- б) може викликати деяку функціональну ригідність;
- в) завжди полегшує вирішення завдання;
- г) усі відповіді правильні;
- д) усі відповіді неправильні.

6. Виберіть рядок, в якому перераховані тільки процеси пам'яті:

- а) запам'ятовування, збереження, відтворення;
- б) запам'ятовування, збереження, узагальнення;
- в) запам'ятовування, сприймання, пригадування;
- г) запам'ятовування, порівняння, забування.

7. Доведено, що темпи забування інформації особливо інтенсивні:

- а) через рік після запам'ятовування;
- б) впродовж першої доби після запам'ятовування;
- в) через тиждень після запам'ятовування;
- г) через місяць після запам'ятовування.

8. Мнемоніка – це:

- а) групування матеріалу;
- б) фіксація відображення дійсності на рівні рецепторів;
- в) поточна робота з образами;
- г) прийоми керування пам'яттю.

9. За формою розрізняють такі види мислення:

- а) предметно-дійове;

- б) теоретичне;
- в) інтуїтивне;
- г) дискурсивне;
- д) усі відповіді правильні;
- е) усі відповіді неправильні.

10. Наочно-образне мислення пов'язане з проявами:

- а) оперування поняттями;
- б) рефлексії;
- в) оперування судженнями;
- г) оперування уявленнями;
- д) усі відповіді правильні;
- е) усі відповіді неправильні.

11. Яка операція мислення виявляється у зіставленні предметів для знаходження їх спільних та відмінних ознак?

- а) аналіз;
- б) синтез;
- в) порівняння;
- г) узагальнення.

12. Яка мисленнєва операція протилежна конкретизації?

- а) порівняння;
- б) узагальнення;
- в) аналіз;
- г) синтез.

13. Виберіть рядок, в якому перераховані тільки операції мислення:

- а) аналіз, синтез, абстрагування;
- б) порівняння, конкретизація, відтворення;

- в) порівняння, відтворення, узагальнення;
- г) аналіз, порівняння, уявлення.

14. До якої форми мислення подано визначення: «Речення, що містить ствердження або заперечення певного факту»?

- а) судження;
- б) поняття;
- в) умовивід;
- г) конкретизація.

15. Наочно-образне мислення яскраво проявляється у віці:

- а) 2–3 років;
- б) 4–6 років;
- в) 7–8 років;
- г) 9–10 років.

Тема 5. Емоційно-вольова сфера особистості (самостійне опрацювання)

Основні питання теми

1. Воля як свідома саморегуляція в процесі подолання труднощів. Функції волі, структура вольового акту.
2. Локус контролю. Основні вольові якості людини.
3. Розвиток вольових якостей в процесі виховання та самовиховання.
4. Поняття про емоції і почуття: загальна характеристика. Функції емоцій і почуттів.
5. Психологічні теорії емоцій, їх фізіологічна основа.
6. Види емоцій: прості і складні, вроджені і набуті. Види почуттів: моральні, інтелектуальні, естетичні.

Ключові положення

Воля – це психічний процес свідомої цілеспрямованості регуляції людиною своєї діяльності і поведінки з метою досягнення поставлених цілей.

Вольова дія як основна одиниця волі. Поняття «вольове зусилля». Вольова діяльність як особлива форма активності людини.

Історія розвитку уявлень про волю: мотиваційний підхід (Р. Декарт, Т. Гобс, В. Вундт, Т. Рібо); підхід «вільного вибору» (Епікур, А. Шопенгауер, В. Джеймс, Б. Спіноза, І. Кант, В. Франкл, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн); регуляційний підхід (М.Я. Басов, Р. Ассаджолі, І.М. Сеченов, Ч. Шерінгтон, В.К. Калінін, Л.М. Веккер, Р.Мей); філософсько-етичний та природничий.

Функції волі: свідомо регуляції активності, спонукальна, гальмівна.

Характерні особливості волі. Зв'язок волі з мисленням, уявою, емоціями.

Простий вольовий акт, його фази: а) виникнення спонукання та усвідомлення мети; б) досягнення мети.

Складна вольова дія. Фази складної вольової дії за Г.С. Костюком, А.В. Петровським, О.В. Скрипченко: а) виникнення спонукання та попередня постановка мети; б) стадія обмірковування та боротьба мотивів; в) прийняття рішення; г) виконання.

Етапи вольового акту за В.А. Крутецьким, В.В. Богословським: підготовчий та виконавський.

Фізіологічні основи волі.

Умови успішного здійснення людиною її рішень і намірів.

Дефініція поняття «локус контролю». Шкала інтернальності-екстернальності. Екстернальний, зовнішній локус контролю. Інтернальний, внутрішній локус контролю.

Вольові якості людини. Види вольових якостей особистості: базальні (енергійність, терплячість, витримка та сміливість) та системні (вторинні) вольові якості (хорообрість, цілеспрямованість, наполегливість, принциповість - впевненість, самостійність - навіюваність, ініціативність - безініціативність, рішучість - нерішучість).

Самовладання та сила волі особистості. Поняття «мотивація досягнення». Розлади складної вольової дії: абулія та апраксія.

Розвиток вольових якостей в процесі виховання та самовиховання. Роль соціальних інститутів у формуванні вольових якостей особистості. Риси вольової поведінки на різних етапах онтогенетичного розвитку людини. Умови успішного формування вольових якостей особистості за А.С. Макаренком, К.Н. Корніловим, С.М. Рівесом, М.Д. Левітовим, В.І. Селивановим. Праця як найкращий засіб зміцнення волі.

Емоції — це специфічна форма взаємодії людини з довколишнім світом, спрямована на пізнання цього світу та свого місця в ньому через саму себе у формі переживань.

Види емоцій: прості і складні, вроджені і набуті. Фізіологічний механізм емоцій.

Почуття — це специфічні людські, узагальнені переживання ставлення до людських потреб, задоволення або незадоволення яких викликає позитивні або негативні емоції.

Емоції та почуття характеризуються певною якістю та полярністю, активністю та інтенсивністю.

Властивості емоцій і почуттів: рівень інтенсивності вияву, часова перспектива (довготривалі\короткочасні).

Основні функції емоцій та почуттів: оцінна, спонукальна, сигнальна.

Психологічні теорії емоцій, їх фізіологічна основа: еволюційна теорія Ч.Дарвіна, теорія В.Вундта, теорія У. Джеймса-Ланге (судинорухова модель), теорія Кеннона-Барда, активаційна теорія Ліндсея-Хебба, теорія когнітивного дисонанса Л. Фестінгера, біологічні теорії емоцій (концепція П. Анохіна), психологічні теорії емоцій (потребово-інформаційна теорія П.В. Сімонова, теорія С. Шехтера).

Рівні емоційного реагування по С. Л. Рубінштейну: рівень органічної афективно-емоційної чутливості та рівень предметних почуттів (емоцій).

Види почуттів: моральні, інтелектуальні, естетичні.

Література: основна – 2, 14, 22, 23, 27, 52.

додаткова – 1, 6, 15, 26, 32, 36, 37, 38, 40, 41, 45, 54, 57, 59, 66, 68.

Практичне заняття 3. Увага. Воля (2 год.)

*«... Увага це саме ті двері, через які проходить все,
що тільки входить в душу людини із зовнішнього світу».*

К. Д. Ушинський

Є воля – є людина! Немає волі – немає людини!

О. Довженко

Мета: : поглибити та систематизувати знання здобувачів вищої освіти про атенційний та вольовий процеси у розвитку людини. Уявити психологічну сутність уваги, її роль в пізнавальній і практичній діяльності людини. Засвоїти найважливіші показники якостей уваги. З'ясувати вплив уваги на формування особистісних якостей людини. Визначити значення волі в регуляції діяльності особистості, засвоїти структуру вольового акту, зміст основних його компонентів, а також психологічний механізм формування вольових якостей особистості.

Ключові поняття: увага, уважність, мимовільна, довільна, післядовільна, зовнішня, внутрішня, обсяг, стійкість, розподіл, переключення, коливання, розсіяність, воля, мимовільна дія, довільна дія, вольове зусилля, боротьба мотивів, сила волі, безвілля, локус контролю.

План

1. Увага як спрямованість і зосередженість на певному явищі (об'єкті) психічної діяльності людини. Механізми і природа уваги.
2. Види уваги та їх порівняльна характеристика.
3. Властивості уваги, їх розвиток.
4. Воля як реальне і самостійне психічне явище.
5. Критерії вольової поведінки. Простий і складний вольовий акт.

6. Класифікація вольових якостей особистості.

Методичні вказівки

У першому питанні необхідно розкрити особливості уваги як психічного процесу і психічного стану особистості. Обов'язково проаналізувати, яке визначення уваги надають різні дослідники. Розглянути функції уваги: а) вибір значущих предметів, які відповідають потребам або діям індивіда; б) ігнорування (гальмування) впливів інших предметів, явищ, подій; в) збереження у свідомості образів, певного предметного змісту до того часу, доки не завершиться акт поведінки та мене буде досягнута мета; г) регулювання і контроль протікання діяльності. Значну увагу зосередити на фізіологічних аспектах функціонування уваги та розкрити теорії уваги.

У другому питанні охарактеризувати види уваги: а) залежно від умов виникнення (мимовільна, довільна, післядовільна); б) залежно від зосередження уваги або тривалості (стійка, нестійка); в) залежно від спрямованості (зовнішня, внутрішня). Відповідь підкріпити прикладами.

У третьому питанні необхідно розкрити основні властивості (особливості) уваги: зосередженість, або концентрація, стійкість, переключення, розподіл та обсяг. Акцентувати у відповіді на особливостях виявлення властивостей уваги. Проаналізувати індивідуальні якості уваги. Дати характеристику уважної/неуважної людини та характеристику розсіяної людини. Визначити способи тренування уваги. Поміркувати, яку роль відіграє увага у професійній діяльності, рекламі та ін. Наведіть приклади.

У четвертому питанні значну увагу приділити визначенню поняття «воля». З'ясувати у чому виявляється воля у людини. Зазначити що таке «вольова дія» і які її особливості. Акцентувати увагу на фізіологічних основах волі.

У п'ятому питанні необхідно зробити аналіз вольової дії (простої і складної). Охарактеризувати поняття «боротьба мотивів». Розкрити суть етапів вольової дії: підготовчого (етап дії подумки, обміркування, на якому усвідомлюється мета,

визначаються шляхи і засоби досягнення мети і приймається рішення) та виконавчого (виконання прийнятого рішення і самооцінка виконаної дії).

Шосте питання вимагає розкриття сутності основних вольових якостей особистості. Всі варіанти підкріпити наведенням прикладів.

Питання для обговорення на занятті

1. Що є джерелом уваги особистості в її діяльності?
2. Чим зумовлені різні погляди психологів на природу уваги?
3. Охарактеризуйте структуру уваги.
4. У чому полягає механізм відволікання та розсіяності уваги?
5. Чи завжди довільна увага пов'язана зі свідомою метою?
6. Чи згодні ви з думкою, що увага виявляється тільки в діяльності й підтримується виключно нею?
7. У якому рядку всі перелічені властивості подразників сприяють привертанню до них уваги:
 - а) раптовість, сила, тривалість, нерухомість;
 - б) сила, контраст з фоном, нерухомість, раптовість;
 - в) сила, монотонність, раптовість, зміна положення в просторі;
 - г) раптовість, сила, зміна положення в просторі, контраст з фоном.
8. Коли Тарасик читає книжку або слухає співрозмовника, то ніщо не може відвернути його увагу: ні поява стороннього в кімнаті, ні розмова сусідів, ні радіо. Вся його увага зайнята тим, що він робить. Про яку властивість уваги йде мова в даному епізоді?
9. Чи можлива розумна діяльність без уваги? Чим може зумовлюватися неуважність учнів на заняттях?
10. Дайте відповідь, чому:
 - а) світлова реклама влаштована так, що світло то загоряється, то гасне;
 - б) льотчики не можуть одночасно низько вести літак і відшукувати на землі дрібні предмети;

в) перебуваючи в гостях і будучи повністю захопленим розмовою зі співрозмовником, Ви моментально реагуєте на своє ім'я, неголосно вимовлене в іншій групі гостей («феномен вечірки»);

г) живий, але поверхневий розум французи визначають так: він не здатний до справи, що вимагає тривалого дихання;

д) у багатьох спортивних змаганнях звучить попередня команда.

11. Які особливості уваги ілюструють наведені нижче приклади з життя видатних людей? Від чого залежить їхня увага?

А) А. Фур'є до 30-річного віку відрізнявся неприборканим жвавим характером і нездатністю до старанності, але, ознайомившись із математикою, став іншою людиною, а згодом — ученим.

Б) Коли І. Ньютон вирішував якусь наукову задачу, він перебував у постійному збудженні, що не давало вченому ні хвилини спокою.

12. Прокоментуйте наведені ситуації. У чому причини неувважності? Геніальність робить людей неувважними чи увага робить із них геніїв?

а) Одного разу І. Ньютон задумав зварити яйце. Узявши годинник, він запам'ятав початок варіння, але через деякий час виявив, що тримає в руках яйце, а варить годинник.

б) Одного разу у відомого математика Гільберта був званий вечір. Після приходу одного з гостей мадам Гільберт відвела чоловіка в бік і сказала: «Давид, піди змieni краватку». Гільберт пішов. Минула година, а він все не повертався. Стривожена господиня будинку вирушила на пошуки чоловіка і, заглянувши в спальню, виявила, що він міцно спить у ліжку. Прокинувшись, Гільберт згадав, що, знявши краватку, автоматично став роздягатися далі й, одягнувши піжаму, ліг у ліжку.

в) Дені Дідро, наймаючи візників, забував відпускати їх, через що йому доводилося платити за всі дні, які вони марно простоювали біля його будинку.

13. У чому полягає істотна відмінність довільної дії від мимовільної?

14. Що таке вольове зусилля і що його викликає?

15. Що таке сила волі і чим вона зумовлюється?

16. Охарактеризуйте основні етапи розвитку складної вольової дії.

17. Які причини можуть викликати боротьбу мотивів?
18. Що може впливати на процес прийняття людиною рішення?
19. Які чинники найістотніше впливають на розвиток волі людини?
20. У чому полягає слабкість волі і якими є її причини?
21. Чи можна стверджувати, що праця людини була основним джерелом формування її волі?
22. Чи може бути вольове явище недієвим? Наведіть приклад. Визначте, де в поданих ситуаціях виявляється спонукальна, а де – гальмівна функція волі.
- а) *П'ятикласник наполегливо працює над завданням із математики, тому що мама дозволяє йому гуляти тільки тоді, коли уроки зроблені.*
- б) *Під час повітряного бою льотчик отримав смертельне поранення. Якоїсь мить він зрозумів, що, якщо випустить із рук штурвал літака, загинуть усі, хто в ньому перебуває. І ось льотчик продовжує керувати літаком. Він благополучно садить його на землю і... з літака його виносять уже мертвим.*
- в) *Абітурієнт уже втретє недобирає балів для вступу на навчання до обраного ЗВО, тож наступного року буде ще більш старанно готуватися.*
- г) *Студент наполегливо вчить формули всю ніч перед іспитом. Очі злипаються, однак він підбадьорює себе думкою, що це останній іспит і він повинен здати його добре, аби не втратити стипендію.*
- д) *Офіціанта образив клієнт ресторану, обливши його горілкою. Однак хлопець стійко переніс цю образу, сподіваючись отримати щедрі чайові.*
- е) *Жінка третій день сидить на дієті, щоб до суботи схуднути до розміру сукні, яку вона планує одягнути на важливу подію.*
- ж) *Тринадцятирічний хлопчик купив скарбничку для того, щоб не витратити гроші, які він збирає на гіроскутер.*
- з) *Перед боксерським поєдинком Дерек Чисора дав ляпаса Віталію Кличку й виплюнув воду в обличчя його братові Володимиру, однак брати Клички витримали зневагу й не стали відповідати кривдникові поза рингом.*

23. Перегляд відео-матеріалу «Розвиток уваги у молодшому шкільному віці» і необхідно занотувати ігри на розвиток уваги – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=RBaVh2GorcM>

Самостійні індивідуальні письмові завдання

(кожному здобувачу вищої освіти необхідно обрати один варіант завдань і виконати його вдома готуючись до практичного заняття)

Практична задача (рівень А):

1. Укажіть, які умови стимулюють виникнення й підтримання мимовільної та довільної уваги під час навчання.

Визначення питань; виконання невеликих завдань протягом короткого відрізка часу; усвідомлення поточних результатів діяльності у формі внутрішнього словесного звіту; особливості подразників (новизна, контраст, зміна); найкращий розпорядок діяльності, створення звичних умов діяльності; використання потреб та інтересів, із задоволенням яких пов'язаний матеріал, що сприймається; постановка істотних цілей і завдань діяльності; розширення кола уявлень і розвиток в учнів пізнавальних інтересів.

2. Прочитайте текст. Визначте найуважнішого. Відповідь аргументуйте.

Якось зав'язалася суперечка, хто найуважніший. Один стверджував, що це Іван Іванович: «Коли він читає книгу або слухає, що йому говорять, то ніщо його не може відволікти: ні поява когось у кімнаті, ні розмова сусідів, ні звук радіо. Уся його увага поглинена тим, що він робить у цей момент». Інший учасник вважав найуважнішим Павла Миколайовича: «Із яким би захопленням він не розповідав (здається, що він весь поглинений розповіддю), жодна деталь поведінки учнів у класі не вислизає з його уваги. Він бачить і чує все, що діється навколо». Третій вважав, що уважнішим за всіх є Микола Васильович: «Одного разу ми йшли в повній темряві дорогою й раптом несподівано спалахнуло та відразу згасло світло електричного ліхтарика. Ми встигли лише ледь помітити фігуру чоловіка, а Микола Васильович за цю коротку мить розгледів і чоловіка, і автомат у його руках, і що

поруч стоїть собака, і навіть побачив червону зірочку на кашкеті. Виявилося, що він все помітив правильно. Ми зустріли прикордонника».

3. Визначте, які властивості волі (збудливість вольового зусилля, його тривалість, енергійність, придушення дії або здатність до затримки) виявилися в кожній із ситуацій.

а) Згідно з переказами, грецький воїн, пробігши понад 40 км із містечка Марафон в Афіни та принісши звістку про перемогу греків над персами, упав мертвим на міській площі.

б) Конструктор Н., навчаючись у школі, дуже погано креслив, тож вирішив удосконалювати свої вміння. Він почав відвідувати креслярський гурток. Оскільки заняття проходили щопонеділка, хлопцю доводилося проводити за креслярською дошкою всю неділю. За рік учитель визнав креслення Н. кращими в школі.

в) Десятикласник, повертаючись зі школи вздовж берега замерзлої річки, почув крики про допомогу. Побачивши хлопчика, що борсається у воді, юнак скинув взуття, куртку та стрибнув у крижану воду.

г) Жінка поводити себе дивно: підходила до холодильника, кланялася йому й відходила. Пояснювалося все просто: вона хотіла схуднути й написала на холодильнику записку: «Не їсти після 18.00. Якщо зрозуміла – кивни».

Практична задача (рівень В):

1. Розкрийте зміст кожної якості уваги, її роль у житті й діяльності людини, назвіть фактори, що впливають на прояв і розвиток цих якостей.
2. В психології існує думка, що фізіологічною основою уваги є наявність у корі головного мозку стійкого осередку оптимального збудження, який негативно індукує суміжні ділянки. Хто її автор?
3. Складіть поради для ваших однолітків (18-21 рр.) на тему: «Прийоми роботи над собою, які можуть сприяти формуванню вольових якостей».

Практична задача (рівень С):

1. Запропонуйте власні ідеї на тему: «Як розвинути та покращити власні вольові

зусилля?»

2. Опишіть ситуацію з професійної діяльності фахівця вашої професії, в якій він демонструє вольову поведінку. Дайте поглиблений аналіз однієї з ситуацій за планом: мотивація вольових дій фахівця, структура вольового акту, його вольові якості.
3. Проведіть спостереження за мовою телеведучих новин та визначте методику привертання уваги (мова, вирази, жести і ін.) глядачів до ключевих моментів події. Проаналізуйте ефективність прийомів, які використовувались.

Теми доповідей

1. Психологічні теорії уваги.
2. Емоційно-моторна теорія уваги Т. Рібо.
3. Прийоми розвитку уваги.
4. Роль волі у вихованні людини.
5. Розвиток та виховання вольової активності людини: позитивні та негативні вольові якості.
6. Педагогічна спостережливість та уважність.

За бажанням здобувача вищої освіти: створити презентацію, буклет чи кросворд з теми та підготуватися до доповіді-демонстрації на практичному занятті.

Індивідуальні завдання за бажанням

1. «Запорукою геніальності – є увага». Зазначте аргументи «за» і «проти». Підготуйте міні-есе на дану тему (вимоги до написання міні-есе розміщені в Додатку А).
2. Дослідіть стійкість уваги за допомогою коректурних таблиць Бурдона – Режим доступу до ресурсу: <https://vseosvita.ua/library/metod-doslidzenna-korekturna-proba-test-175673.html>

3. Проведіть діагностику рівня концентрації уваги за допомогою тесту П'єрона-Рузера – Режим доступу до ресурсу : <https://studfile.net/preview/5263783/page:3/>

Література

Основна:

1. Діагностику рівня концентрації уваги за допомогою тесту П'єрона-Рузера : веб-сайт. URL: <https://studfile.net/preview/5263783/page:3/> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Діагностика стійкості уваги за допомогою коректурних таблиць Бурдона : веб-сайт. URL: <https://vseosvita.ua/library/metod-doslidzenna-korekturna-proba-test-175673.html> (дата звернення: 25.07.2024).
3. Розвиток уваги у молодшому шкільному віці : веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RBaVh2GorcM> (дата звернення: 26.07.2024).
4. Савчин М. В. Загальна психологія: навч. посібник. Київ: 4-те видання ВЦ «Академія», 2024. 352 с.
5. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Загальна психологія : Хрестоматія. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/testview/788717-tip-mislennya>
https://pidruchniki.com/1584072033357/psihologiya/zagalna_psihologiya_hrestomatiya (дата звернення: 25.07.2024).

Додаткова:

1. Загальна психологія в поняттях та схемах: навч. – метод. пос. для самостійного вивчення курсу / уклад. О.А Даценко. Кривий Ріг, 2021. 136 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1IWIVzZERdU5amx_eQNDOjE4FFQ3C0Gg7/view (дата звернення: 25.07.2024).
2. Запорожец А.В. Развитие воли у детей. URL: <http://www.detskiysad.ru/psih/605.html> (дата звернення: 25.07.2024).

3. Курова А.В., Крюкова М.А. Загальна психологія: навчю-мет. посібник (для студентів факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА» - Вступ до спеціальності) / Одеса : Фенікс, 2019. 53 с.
4. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник. К. : Ліра, 2020. 564 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk814182%20.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).
5. Практикум з загальної психології : метод. рекомендації до практичних занять з курсу «Практикум з загальної психології» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» / укладач Т. Д. Мостова. — Одеса, 2023. — 32 с.
6. Практикум з загальної психології : метод. рекомендації до практичних занять з курсу «Практикум з загальної психології» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» / укладач Т. Д. Мостова. Одеса, 2023. 32 с.
7. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник. К. : Каравела, 2020. 418 с.
8. Савченко Т. Сутність уваги, уважливості і спостережливості як індивідуальних рис особистості. *Актуальні питання психології*. 2020. Вип. 10. С. 205-209.
9. Увага: види та роль у нашому житті : веб-сайт. URL: <https://psychologer.com.ua/uvaha/> (дата звернення: 26.07.2024).
10. Saif M. Clinical efficacy of neurofeedback protocols in treatment of Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD): A systematic review. *Psychiatry Research: Neuroimaging*. 2023. Vol. 335. 117-123 p.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека українських підручників : веб-сайт. URL: <http://pidruchniki.ws/> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського : веб-сайт. URL: www.dnppb.gov.ua (дата звернення: 25.07.2024).

3. Національна бібліотека України імені В. І.Вернадського : веб-сайт. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 26.07.2024).
4. Онлайн-курси від Prometheus : веб-сайт. URL: <https://courses.prometheus.org.ua/courses> (дата звернення: 26.07.2024).
5. Підручники : веб-сайт. URL: <https://pidru4niki.com> (дата звернення: 26.07.2024).
6. Психологічні онлайн-тести: веб-сайт. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/surveys>; <https://psycho-test.org/uk/tests.html> (дата звернення: 26.07.2024).

Питання для самоконтролю

Виберіть правильну відповідь із запропонованих варіантів.

1. Увага – це:
 - а) зосередженість і спрямованість на певних об'єктах;
 - б) вибіркове сприймання предметів і явищ дійсності;
 - в) тимчасовий функціональний рівень психіки;
 - г) необхідна умова психічної діяльності людини.
2. Яка властивість уваги передбачає її тривале збереження на одному об'єкті?
 - а) стійкість;
 - б) переключення;
 - в) розподіл;
 - г) концентрація.
3. Знайдіть правильне визначення переключення як властивості уваги:
 - а) одночасне утримання уваги на декількох об'єктах;
 - б) кількість об'єктів, які людина здатна охопити увагою одночасно;
 - в) свідоме перенесення уваги від одного об'єкта до іншого.
4. Цілеспрямована увага, що не вимагає вольових зусиль – це:

- а) мимовільна;
- б) довільна;
- в) післядовільна;
- г) творча.

5. Тривала зосередженість уваги – це:

- а) стійкість уваги;
- б) розділ уваги;
- в) переключення;
- г) уважність.

6. Особливостями післядовільної уваги є:

- а) швидкість виникнення;
- б) малоусвідомленість;
- в) економність;
- г) розосередженість.

7. Увага виконує функцію:

- а) активізації потрібних психофізіологічних процесів;
- б) цілеспрямованого організованого відбору інформації, що надходить;
- в) забезпечення тривалого зосередження на об'єкті;
- г) фокусування свідомості на необхідних елементах дійсності;
- д) усі відповіді правильні;
- е) усі відповіді неправильні.

8. Орієнтовний рефлекс розглядається як об'єктивна, вроджена ознака такого виду уваги, як:

- а) мимовільна;
- б) довільна;
- в) післядовільна;

- г) усі відповіді правильні;
- д) усі відповіді неправильні.

9. Умовою виникнення мимовільної уваги є:

- а) несподіванка подразника;
- б) новизна подразника;
- в) інтереси (потяг) людини;
- г) незвичайність подразника;
- д) усі відповіді правильні;
- е) усі відповіді неправильні.

10. Довільна увага:

- а) має біологічне походження;
- б) є продуктом дозрівання організму;
- в) має соціальне коріння;
- г) неминуче формується з віком;
- д) усі відповіді правильні;
- е) усі відповіді неправильні.

11. Воля — це регулювання людиною своєї поведінки, що пов'язане з подоланням внутрішніх і зовнішніх перешкод. Це регулювання:

- а) усвідомлене;
- б) неусвідомлене;
- в) інтуїтивне;
- г) мимовільне.

12. Вольові дії – це:

- а) прийняття обгрунтованих рішень, попереднє обдумування плану їх виконання;
- б) імпульсивні дії, пов'язані з подолання труднощів;
- в) цілеспрямовані дії, пов'язані з подоланням перешкод;

г) свідомі, довільні дії.

13. Вольова поведінка характеризується:

- а) прийняттям рішення;
- б) подоланням перешкод на шляху досягнення мети;
- в) постановкою мети і прийняттям рішення;
- г) усуненням внутрішніх суперечностей.

14. Цілеспрямованість - це:

- а) здатність добиватися поставлених цілей;
- б) свідоме підкорення своєї поведінки правилам;
- в) уміння особистості керуватись у своїх діях стрімкими переконаннями;
- г) здатність людини підкоряти свою поведінку стійкими і суттєвим цілям.

15. Абулія – це:

- а) наполегливість;
- б) спонукання;
- в) порушення довільної регуляції;
- г) нерішучість.

16. В якому рядку перелічено лише позитивні вольові якості:

- а) наполегливість, самостійність, впертість, цілеспрямованість, мужність;
- б) цілеспрямованість, самовладання, сміливість, вередування, витримка;
- в) самовладання, сміливість, наполегливість, мужність;
- г) цілеспрямованість, сміливість, навіюваність, мужність.

17. Вольові якості формуються й закріплюються:

- а) у дитинстві (до 10 років);
- б) у підлітковому віці;
- в) в юнацькому віці.

Тема 6. Психічні стани особистості (самостійне опрацювання)

Основні питання теми

1. Сутність психічних станів
2. Класифікація психічних станів.
3. Форми переживання емоцій і почуттів: афекти, настрої, стрес, пристрасті, потяги.
4. Емоційні стани (страх, тривога, сором, гнів, роздратування, радість та ін.)

Ключові положення

Погляди на поняття «психічні стани» особистості. Психічний стан як інтегроване відображення у психіці взаємодії внутрішніх умов і зовнішніх впливів у відносно статичний відрізок часу. Психічний стан як проекція психічних процесів на психічні властивості людини.

Психічний стан – тимчасовий функціональний рівень психіки, який відображає взаємодію впливу внутрішнього середовища організму або зовнішніх чинників та визначає спрямованість перебігу психічних процесів у цей момент і вияв психічних властивостей людини.

Взаємозв'язок психічного стану з індивідуальними властивостями особистості.

Класифікація психічних станів особистості: стани емоційні (настрої, афекти, тривога тощо); стани вольові (рішучість, розгубленість тощо); стани пізнавальні (зосередженість, замисленість тощо). Класифікація психічних станів за глибиною і тривалістю; за практичною метою: миттєві (нестійкі), довготривалі і

навіть хронічні, або оперативні, поточні та перманентні. Складність розрізнення типів психічних станів.

Форми переживання емоцій і почуттів: афекти, настрої, стрес, пристрасті, потяги.

Настрій — це загальний емоційний стан, який своєрідно забарвлює на певний час діяльність людини, характеризує її життєвий тонус.

Види настрою: позитивний, негативний. Причини настроїв. Марновірство.

Афект — це сильне, короткочасне збудження, що виникає раптово, оволодіває людиною так сильно, що вона втрачає здатність контролювати свої дії та вчинки.

Фізіологія афективного стану. Взаємозв'язок афективного стану з індивідуальними особливостями людини. Чинники виникнення афекту.

Стресс – неспецифічна реакція організму у відповідь на дуже сильну дію (подразник) зовні, яка перевищує норму, а також відповідна реакція нервової системи.

Спільні риси стресу і афекту. Фізіологія стресу. Види стресу: фізіологічний, психоемоційний. Стадії стресу за Г. Сельє: стадія тривожності, стадія резистентності, стадія виснаження.

Ознаки та причини стресового напруження. Способи боротьби зі стресом. Методи профілактики стресу.

Фрустрація – це своєрідний емоційний стан, характерною ознакою якого є дезорганізація свідомості та діяльності у стані безнадійності, втрати перспективи.

Види фрустрації: агресивність, діяльність за інерцією, депресивні стани.

Причини виникнення. Особливості людей, схильних до фрустрації.

Пристрасті – це сильні, стійкі, тривалі почуття, які захоплюють людину, володіють нею і виявляються в орієнтації всіх прагнень особистості в одному напрямку, у зосередженні їх на одній меті.

Сфери особистості, в яких може проявлятися пристрасть. Види пристрасті: позитивні та негативні.

Емоційні стани – це тривалі переживання, ефект від сильної емоційної реакції.

Основні емоційні стани за Керролом Ізардом: інтерес, радість, здивування, страждання, гнів, страх, сором та ін.

Література: основна – 14, 22, 27, 52.

додаткова – 1, 2, 6, 15, 21, 24, 28, 32, 37, 41, 45, 54, 57, 66.

Тема 7. Психічні властивості особистості

Основні питання теми

1. Темперамент як психічна властивість особистості
2. Характер. Формування характеру.
3. Задатки, здібності та їх види.

Ключові положення

Темпера́мент – вроджена стійка властивість людської психіки, одна з найважливіших структурних одиниць психодинамічної організації психічної діяльності, що визначає реакцію людини на інших людей та на події, що з нею відбуваються.

Теорії темпераменту. Гуморальна теорія (К. Гален, Гіппократ, Арістотель, Кант). Конституційні теорії: Організмична типологія Клода Сіґо; співвідношення статури, темпераменту і характеру в теорії Е. Кречмера; Конституційна типологія особистостей Вільяма Шелдона. Факторні та інші теорії: теорія П. Лесгафта; фізіологічна теорія І.П. Павлова.

Властивості нервової системи: сила, урівноваженість, рухливість. Залежність типу темпераменту від властивостей нервової системи. Зв'язок темпераменту з психічним життям.

Характеристики темпераменту: сенситивність (чутливість), реактивність, активність, пластичність і екстраверсія-інтроверсія. **Особливості типів темпераменту:** холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік.

Характер – це сукупність постійних стійких індивідуально-психологічних властивостей людини, які постійно виявляються в її діяльності та суспільній поведінці, ставленні до колективу, інших людей, праці, навколишньої дійсності та до самої себе.

Дослідження характеру у працях філософів і психологів. **Фізіологічні основи характеру.**

Риси характеру: ставлення до праці (працелюбність, повага до праці, старанність, дисциплінованість тощо); ставлення до людей (сором'язливість, почуття власної гідності, вимогливість до себе, відповідальність); ставлення до себе (справедливість, щедрість, ввічливість, доброзичливість, чесність); ставлення до природи і речей (ощадливість, дбайливість, охайність, бережливість).

Чинники, що впливають на формування характеру: біологічні особливості людини (темперамент, особливості будови нервової системи); соціальне середовище людини (сім'я, школа, колектив, професія); активність самої людини (самовиховання, саморозвиток, самовдосконалення).

Дефініція поняття «**акцентуації характеру**». Порівняльна характеристика типів акцентуацій за К. Леонгардом і А.Є. Лічко.

Характер і темперамент.

Дефініція поняття «**задатки**», їх види: вроджені (природні), набуті (соціальні). Задатки як передумова формування здібностей особистості.

Види здібностей: загальні, спеціальні, навчальні, творчі. Рівні реалізації здібностей: задатки – здібності – обдарованість – талант – геніальність (рис.1.11).

Фізіологія формування здібностей. Природні передумови здібностей.

Види здібностей: загальні, спеціальні, навчальні, творчі. Рівні реалізації здібностей: задатки – здібності – обдарованість – талант – геніальність.

Ознаки здібностей. Ознаки наявності здібностей до певного виду діяльності.

Рисунок 1.11 – Характеристика здібностей людини

Література: основна – 14, 22, 27, 32, 52, 56.

додаткова –15, 21, 30, 45, 53, 54, 61.

Практичне заняття 4. Психічні властивості особистості (2 год.)

*Характер подібний до дерева, а репутація – його тінь.
Ми турбуємось про тінь, а насправді треба думати про дерево*
Авраам Лінкольн

*«...значні здібності, істинний талант
зазвичай визначають покликання людини».*
С. Л. Рубінштейн

*Кожен діє згідно зі своїм темпераментом,
яким він сам себе наділив і тому не завжди вміє ним керувати
і яким не завжди вміють за нього керувати інші*
Теодор Драйзер

Мета: поглибити знання здобувачів вищої освіти про природу та сутність індивідуально-психологічних властивостей людини. Засвоїти психологічний зміст понять «темперамент», «здібності» «характер» як індивідуально-психологічних феноменів особистості; ознайомитись з основними теоріями темпераменту та здібностей; уявити зв'язок характеру з темпераментом і особистісними якостями; засвоїти зміст симптомокомплексів характеру та психологічних умов його формування; ознайомитись з індивідуальними відмінностями у здібностях людей.

Ключові поняття: темперамент, тип вищої нервової діяльності, сила нервових процесів, рухливість нервових процесів, врівноваженість нервових процесів, екстравертованість, інтровертованість, характер, динамічний стереотип, структура характеру, вчинок, провідні риси характеру, симптомокомплекс характеру, акцентуації рис характеру, психопатії, формування характеру, здібності, талант, обдарованість, геніальність, задатки.

План

1. Темперамент як психічна властивість особистості. Фізіологічне підґрунтя темпераменту.
2. Психологічна характеристика типів темпераменту.
3. Характер. Формування характеру.
4. Акцентуації характеру.
5. Поняття про здібності. Природні і соціальні передумови розвитку здібностей.
6. Структура та види здібностей.
7. Шляхи формування та розвитку здібностей.

На данному занятті передбачено написання першої модульної контрольної роботи

Методичні вказівки

У першому питанні необхідно розкрити особливості темпераменту як вродженої стійкої властивості людської психіки. Охарактеризувати відомі теорії темпераменту. Значну увагу приділити розвриттю суті Гуморальних теорій (К. Гален, Гіппократ, Арістотель, Кант), Організмичній типології Клода Сіґо. Пояснити співвідношення статури, темпераменту і характеру в теорії Е. Кречмера. Розкрити особливості Конституційній типології особистостей Вільяма Шелдона. Розглянути Факторні та інші теорії. Значну увагу приділити поясненню постулатів Фізіологічної теорії І.П. Павлова. Охарактеризувати властивості нервової системи: силу, урівноваженість, рухливість та залежність типу темпераменту від властивостей нервової системи. Акцентувати увагу на зв'язку темпераменту з психічним життям.

У другому питанні значну увагу приділити характеристикам темпераменту: сенситивність (чутливість), реактивність, активність, пластичність і екстраверсія-інтроверсія. Широко, з наведенням прикладів, описати типи темпераменту: холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік і притаманні їм риси.

У третьому питанні розкрити психологічну сутність характеру як сукупності постійних стійких індивідуально-психологічних властивостей людини. Ознайомити з дослідженнями характеру у працях філософів і психологів. Акцентувати увагу на фізіологічній основі характеру. Дати визначення і описати риси характеру: ставлення до праці (працелюбність, повага до праці, старанність, дисциплінованість тощо); ставлення до людей (сором'язливість, почуття власної гідності, вимогливість до себе, відповідальність); ставлення до себе (справедливість, щедрість, ввічливість, доброзичливість, чесність); ставлення до природи і речей (ощадливість, дбайливість, охайність, бережливість). Визначити чинники, що впливають на формування характеру: біологічні особливості людини (темперамент, особливості будови нервової системи); соціальне середовище людини (сім'я, школа, колектив, професія); активність самої людини (самовиховання, саморозвиток, самовдосконалення).

Четверте питання присвятити визначенню поняття «акцентуації характеру». Навести приклади акцентуйованих рис особистостей. Ознайомитись і скласти порівняльну характеристику типів акцентуацій за К. Леонгардом і А.С. Лічко. Розкрити взаємозв'язок між характером і темпераментом.

У п'ятому питанні необхідно зробити аналіз поняття «здібності» з погляду психологів, філософів, педагогів, митців. Розкрити фізіологію формування здібностей та природні передумови здібностей. Акцентувати увагу на розкритті ролі задатків у формуванні здібностей. Охарактеризувати види задатків: вроджені (природні), набуті (соціальні).

Шосте питання вимагає аналізу видів здібностей (загальних, спеціальних, навчальних, творчих) та рівнів їх реалізації: задатки – здібності – обдарованість – талант – геніальність. Всі варіанти підкріпити наведенням прикладів. Охарактеризувати відмінності між рівнями реалізації здібностей.

Обговорення сьомого питання доцільно розпочати зі з'ясування ознак наявності здібностей до певного виду діяльності. Значну увагу також приділити розкриттю шляхів формування та розвитку здібностей.

Питання для обговорення на занятті

1. Які поєднання властивостей вищої нервової діяльності І. Павлов зробив засадовими стосовно поділу темпераментів на типи?
2. Охарактеризуйте особливості поведінки екстраверта.
3. Охарактеризуйте особливості поведінки інтроверта.
4. Як темперамент позначається на формуванні рис особистості?
5. Яку роль у діяльності фахівця в системі суб'єкт-суб'єктні стосунки відіграє знання темпераменту людини?
6. Які поєднання рис типів темпераменту зустрічаються найчастіше? Чим це можна пояснити психологічно?
7. Визначте тип темпераменту осіб.

Чотири втомлених мандрівники о півночі дісталися міської брами. Ворота зачинені, варта міцно спить.

Перший мандрівник сів на землю. «От не щастить, варто було у врядигоди раз вибратися з дому, і таке невезіння! Що ж робити – до ранку далеко, згадаєте мене, ще й дощ піде», – примовляв він крізь сльози.

«Чого тут бурчати, виб'ємо ворота, й уся справа!» – гарячкував другий із чоловіків, гамселячи кулаком у ворота.

«Друзі, зберігайте спокій, не варто метушитися, сядемо й почекаємо, літня ніч така коротка», – заспокоював попутників третій мандрівник.

«Навіщо сидіти й дивитися? Глянемо на ворота ближче. Дивіться, під ними велика щілина. Нумо подивимося, раптом через неї проліземо», – взяв у свої руки ініціативу четвертий попутник.

8. Які компоненти виокремлюють в структурі характеру?
9. Проаналізуйте приказку: «Посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю». Про яку закономірність становлення характеру тут йдеться?
10. У чому виявляється акцентуація характеру особистості?
11. Як поєднуються в характері природні та соціальні чинники?

12. Чи може характер впливати на особливості прояву темпераменту?
13. Які психічні властивості сприяють розвитку здібностей?
14. Чи передаються здібності спадково?
15. Чи згодні ви з твердженням, що швидкість виконання діяльності є показником здібностей?
16. Чи можна стверджувати, що задатки завжди визначають високий рівень розвитку здібностей?
17. Чи поділяєте ви думку, що вирішальною умовою розвитку здібностей є діяльність?
18. Чому не можна розглядати високий рівень розвитку знань, умінь і навичок особистості як найважливіший показник її здібностей?
19. Що дає можливість людині вищого рівня здібностей до певної діяльності виконувати її краще, ніж людині більш здібній? Які психічні якості особистості роблять це можливим?
20. Наведіть основні аргументи прихильників вродженого та набутого характеру здібностей.
21. Доведіть, що здібності як властивість особистості є продуктом суспільного розвитку.
22. Життя має багато прецедентів, коли люди, що мали задатки до розвитку певних здібностей, не реалізували їх. Які причини найчастіше перешкоджають їх розвитку?

Самостійні індивідуальні письмові завдання

(кожному здобувачу вищої освіти необхідно обрати один варіант завдань і виконати його вдома готуючись до практичного заняття)

Практична задача (рівень А):

1. Чим можна пояснити помилки при оцінці здібностей до певної діяльності на ранніх етапах розвитку особистості, як наприклад, у Ейнштейна та Клеро – до математики, у Сурикова – до живопису?

2. Проаналізуйте думку П. Антокольського: «Бездарність дитини завжди наслідок відсутності виховання».
3. У чому може виявлятися врахування вчителем, особливостей темпераменту учня?

Практична задача (рівень В):

1. Складіть коротке есе про власні здібності (*вимоги до написання міні-есе розміщені в Додатку А*).
2. Серед наведених нижче ознак виберіть риси і властивості темпераменту.
Неврівноваженість; працьовитість; почуття обов'язку; відповідальність; добра координація; акуратність; вразливість; ввічливість; низька працездатність; швидке включення в роботу; низька адаптованість; схильність до оперативної роботи; висока контактність; циклічність у настрої і діяльності; замкнутість; надання переваги самотності; надання переваги великій галасливій компанії; вразливість; малорухливість.
3. Назвіть типових холериків, сангвініків, флегматиків, меланхоліків серед персонажів художніх творів або героїв кінофільмів.

Практична задача (рівень С):

1. Доберіть приклади з життя видатних людей (вчених, письменників, акторів, музикантів, політиків), які демонструють особливості прояву, розвитку, компенсації, взаємозв'язку здібностей.
2. Вчителька початкових класів на вимогу Соціальної служби склала характеристику на ученицю: *«Олена – кароока, низька на зріст та з надмірною вагою 9-ти річна дівчинка. Школу майже не відвідує, хоча має інтерес до математики. На уроках поводить тихо, але неорганізовано. Завжди одягнена однаково. В класі друзів не має, оскільки замкнута в собі....»*

Проаналізуйте цей уривок та вкажіть які риси характеру притаманні дівчинці. А що не відноситься до рис характеру і чому?

3. Уявіть, що Ви – керівник фірми й підбираєте співробітників. Людей якого типу темпераменту Ви б хотіли бачити на різних посадах?

Запишіть: посада і бажані риси людини, яка обіймає цю посаду. Поясніть свій вибір.

Теми доповідей

1. Особливості виховання й навчання дітей з різними типами темпераменту.
2. Вікові особливості становлення рис характеру особистості.
3. Типологія характерів.
4. Роль геніїв у культурно-історичному розвитку суспільства.
5. Методи діагностики та дослідження здібностей.
6. Навчання та виховання як фактори розвитку здібностей.
7. Міжстатеві відмінності у здібностях та їх наукове пояснення.
8. Механізми, прийоми, способи прискореного розвитку людських здібностей.

За бажанням здобувача вищої освіти: створити презентацію, буклет чи кросворд з теми та підготуватися до доповіді-демонстрації на практичному занятті.

Індивідуальні завдання за бажанням

1. Виявіть власний тип темпераменту за опитувальником Г. Айзенка – Режим доступу до ресурсу: <https://onlinetestpad.com/ua/testview/957039-metodika-opituvalnik-g-ajzenka-tip-temperamentu>
2. Пройдіть діагностику на виявлення характерологічних рис особистості – Режим доступу до ресурсу : https://proforientator.info/?page_id=6040
3. Визначіть свої схильності до різного роду професій, методом обчислення особистісного психотипу за Диференційовано-діагностичним опитувальником

інтересів – ДДО (за Є. Клімовим). (Сама методика та її бланк розміщені в Додатку Б)

Література

Основна:

1. Диференційовано-діагностичний опитувальник інтересів – ДДО (за Є. Клімовим) : веб-сайт. URL: <http://mvpu.edukit.sumy.ua/Files/downloadcenter/%D0%94%D0%94%D0%9E%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%84.%20%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BC.pdf> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. Загальна психологія : Хрестоматія. URL: https://pidruchniki.com/1584072033357/psihologiya/zagalna_psihologiya_hrestomatiya (дата звернення: 25.07.2024).
3. Максименко С. Д. Загальна психологія : навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2021. 272 с.
4. Савчин М. В. Загальна психологія: навч. посібник. Київ: 4-те видання ВЦ «Академія», 2024. 352 с.
5. Темперамент. Характеристика типів темпераменту : веб-сайт. URL: <http://posibnyky.vntu.edu.ua> (дата звернення: 26.07.2024).

Додаткова:

1. Будіянський М.Ф., Фурта І.Ю. Психологія : метод. рекомендації. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2021. 30 с.
2. Дуткевич Т.В. Загальна психологія. Теоретичний курс : навч.посіб. 2-ге вид. / Київ: Центр учбової літератури, 2022. 388 с.
3. Загальна психологія в поняттях та схемах: навч. – метод. пос. для самостійного вивчення курсу / уклад. О.А Даценко. Кривий Ріг, 2021. 136 с. URL:

https://drive.google.com/file/d/1IWIVzZERdU5amx_eQNDOjE4FFQ3C0Gg7/view (дата звернення: 25.07.2024).

4. Михайлишин У. Б., Нестерова І. А. Вплив темпераменту на стресостійкість у юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2022. № 2 (58). С. 137-159.
5. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник. К. : Ліра, 2020. 564 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk814182%20.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).
6. Практикум з загальної психології : метод. рекомендації до практичних занять з курсу «Практикум з загальної психології» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» / укладач Т. Д. Мостова. Одеса, 2023. 32 с.
7. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник. К. : Каравела, 2020. 418 с.
8. Фера С. В., Єронін О. В., Єроніна-Коливан Н. В. Психолого-педагогічні аспекти професійної підготовки вчителів для роботи з творчо-обдарованими учнями. *Дванадцяті Сіверянські соціально-психологічні читання: матер. Міжн. наук. онлайн-конференції (26 листопада 2021 року, м. Чернігів)* / За наук. ред. О. Ю. Дроздова. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2022. Т.1. С. 199-201.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека українських підручників : веб-сайт. URL: <http://pidruchniki.ws/> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського : веб-сайт. URL: www.dnpb.gov.ua (дата звернення: 25.07.2024).
3. Національна бібліотека України імені В. І.Вернадського : веб-сайт. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 26.07.2024).
4. Онлайн-курси від Prometheus : веб-сайт. URL: <https://courses.prometheus.org.ua/courses> (дата звернення: 26.07.2024).

5. Підручники : веб-сайт. URL: <https://pidru4niki.com> (дата звернення: 26.07.2024).
6. Психологічні онлайн-тести: веб-сайт. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/surveys>; <https://psycho-test.org/uk/tests.html> (дата звернення: 26.07.2024).

Питання для самоконтролю

Виберіть правильну відповідь із запропонованих варіантів.

1. Темперамент був уперше описаний:
- а) Арістотелем;
 - б) Платоном;
 - в) Гіппократом.
2. Тип темпераменту, що характеризується запальністю й поспішністю в діях, — це:
- а) меланхолік;
 - б) холерик;
 - в) сангвінік;
 - г) флегматик.
3. Темперамент, що виявляється в емоційній нестійкості й нерішучості, глибоких переживаннях, навіть через дрібниці, зважаючи на слабкий тип нервової системи, — це:
- а) меланхолік;
 - б) холерик;
 - в) сангвінік;
 - г) флегматик.

4. Темперамент, що характеризується активністю, енергійністю, самовладанням, великою працездатністю, комунікабельністю й легкістю пристосування до мінливих умов навколишнього середовища, – це:

- а) меланхолік;
- б) холерик;
- в) сангвінік;
- г) флегматик.

5. Темперамент, який характеризує індивіда уповільненою швидкістю перебігу нервових процесів, маловиразною мімікою, – це:

- а) меланхолік;
- б) холерик;
- в) сангвінік;
- г) флегматик.

6. Акцентуації характеру - це:

- а) надмірне підсилення окремих рис характеру;
- б) симпатія чи антипатія до людей певного типу;
- в) невідомий страх без певної причини;
- г) здатність суб'єкта співпереживати.

7. Характер є:

- а) вродженим;
- б) набутим;
- в) формується впродовж життя;
- г) формується в дошкільному віці.

7. Повнота характеру виявляється у:

- а) всебічному розвитку головних його структурних компонентів – розумових, моральних, емоційно-вольових;

б) в енергійних діях, завзятті та активності діяльності, боротьбі за доведення справи до завершення, незважаючи на жодні перешкоди.

8. Чи згодні ви з думкою, що фізіологічним підґрунтям утворення характеру є динамічні стереотипи?

а) так;

б) ні.

9. Сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, які закладаються і проявляються в діяльності та спілкуванні, – це:

а) темперамент;

б) характер;

в) здібності;

г) задатки.

10. Вроджена якість, що забезпечує успішність виконання певної діяльності, називається:

а) здібності;

б) обдарованість;

в) талант;

г) задатки;

г) геніальність.

11. Оберіть правильне ствердження щодо співвідношення задатків та здібностей:

а) задатки – це різновид здібностей;

б) задатки – вроджена основа для розвитку здібностей;

в) задатки і здібності – це синонімічні психологічні поняття;

г) здібності не пов'язані із задатками.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО ТА ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

Тема 8. Дитяча психологія як галузь психологічної науки

Основні питання теми

1. Дитинство як предмет психологічного дослідження: історичний аспект
2. Предмет і завдання дитячої психології
3. Статус дитячої психології у системі гуманітарних наук

Ключові положення

Дитяча психологія як окрема частина вікової психології. «Дитинство» як предмет дослідження в працях Г.О. Люблінської, Я. Л. Коломінського та О.А. Панько, Р.В. Павелківа та О.П. Цигипало, О.О. Смірнові, О.А. Шаграєвої, Т. В. Дуткевич.

Дитяча психологія – це фундаментальна самостійна наука, яка вивчає особливості психічного життя дитини і закономірності психічного розвитку у дитячому віці.

Історія розвитку дисципліни «Дитяча психологія». Перша спроба систематизації знань з психології дитини німецьким вченим Вільгельм Тьєррі Прейер (1841-1897) у книзі «Душа дитини» (1882). Аналіз проблеми дитинства Л.С. Виготським, Д.Б. Ельконіним, Д.І. Фельдштейном.

2 основні парадокси дитинства за Ельконіним Д.Б.

Дефініція поняття «Дитинство». Дитинство в індивідуальному варіанті. Дитинство як: а) початковий період онтогенезу (від народження до підростаючого віку); б) соціокультурний феномен, який має свою історію розвитку, конкретно-історичний характер. Ціль дитинства – дорослішання – опанування, привласнення, реалізація дорослості. Ціль дорослого світу – забезпечити це дорослішання.

Основні проблеми дослідження сучасного феномену дитинства: а) Проблема взаємодії між дорослими і дітьми; б) Проблема діалогічної взаємодії дітей і дорослих, оскільки наразі стосунки між ними деформовані, що помітно з інфантилізації дитячої спільноти; в) Відсутність диференційованого підходу до дитинства з боку держави; г) Дефіцит уваги й поваги до дитини з боку дорослих; д) Недостатня кількість дитячих організацій, які забезпечують можливість спілкування з однолітками; є) Відсутність поетапного прийняття дитини до спільноти дорослих; ж) Відсутність довіри дорослих до зростаючих дітей; з) Відсутність цілеспрямованого й організованого процесу виховання.

Історичні аспекти вивчення феномену дитинства. Концепція усвідомлення дитинства як суспільного феномену Філіппа Арієса: а) дитинство у творах мистецтва до 13 ст.; б) дитинство у творах мистецтва у 16 ст.; в) дитинство у творах мистецтва у 17 ст.; г) зміна ставлення до проблеми дитинства в історії дитячого костюму; д) зміна у виборі іграшок як символ віку і рівню соціальної зрілості дитини; є) вплив розвитку суспільства на концепції дитинства.

Психогенна теорія історії (психоісторія) Л. Демоза. Поділ історії Дитинства на шість періодів (основа періодизації – стиль виховання і форма взаємин між батьками і дітьми): 1. Інфантицидний стиль (з давнини до IV ст. н.е.); 2. Кидаючий стиль (IV-XIII ст.); 3. Амбівалентний стиль (XIV-XVII ст.); 4. Нав'язливий стиль (XVII ст.); 5. Соціалізуючий стиль (XIX – середина XX ст.); 6. Допмагаючий стиль (з середини XX ст.).

Вільгельм Прейсер, автор книги «Душа дитини» – засновник Дитячої психології.

Предмет «Дитячої психології» – вивчення закономірностей психічного й особистісного розвитку дитини.

Думки, щодо визначення предмету дисципліни Д.Б. Ельконіна, Л.Ф. Обухової, О.О. Смирнової.

Завдання «Дитячої психології»: а) З'ясування закономірностей дитячого розвитку і пояснення його причин; б) Опис і пояснення особливостей психічного життя дитини; в) Питання навчання і виховання дитини; г) Вивчення генези кожної психічної функції дитини; д) Вивчення новоутворень дитини на кожному віковому етапі; ж) Виявлення умов, що впливають на психічний розвиток дитини; з) Вивчення умов внутрішньоутробного розвитку малюка.

Передумови, які визначають розвиток дитини за В. Мухіною.

Статус дитячої психології у системі гуманітарних наук. Взаємозв'язок «Дитячої психології» з: філософією і філософською антропологією; педагогікою і педагогічною психологією; психологією розвитку і генетичною психологією; загальною психологією; практичними галузями психології; медициною (анатомія і фізіологія); історією і культурологією; математикою.

Література: основна – 39, 17.

додаткова – 1, 16, 41, 45, 46, 65.

Тема 9. Особливості психічного розвитку немовлят (перший рік життя) та дітей раннього віку (1-3 роки). Розвиток пізнавальної сфери у дітей раннього віку (1-3 роки) (самостійне опрацювання)

Основні питання теми

1. Соціальна ситуація розвитку немовляти: криза народження (специфіка появи на світ; характеристика умовних та безумовних рефлексів).
2. Криза 1-го року життя: причини, симптоми, провідні новоутворення, вплив на подальший розвиток малюка.
3. Соціальна ситуація розвитку та загальні особливості психічного розвитку дитини раннього віку (1-3 роки). Криза 3-х років.
4. Виникнення специфічних дій з предметами. Оволодіння знаряддєвими діями.
5. Розвиток сприйняття у дитини раннього віку.
6. Розвиток мислення й узагальнень у предметних діях дитини раннього віку.
7. Роль мовлення у розвитку мислення дитини раннього віку.

Ключові положення

Стадія немовляти – період розвитку дитини від народження до одного року.

1 Фаза – новонародженості (від моменту народження до одного-двох місяців).

2 Фаза – «комплекс пожвавлення» (Н. Фігури, М. Денисова)

Криза новонародженості як особливий період у психічному розвитку дитини.
Головна ознака кризи: втрата дитиною ваги у перші дні після народження.

Соціальна ситуація розвитку дитини в період новонародженості, 2 аспекта: 1) фізично дитина безпорадна і не може задовольняти життєвої потреби без дорослого (максимальна соціальність); 2) дитина позбавлена основних засобів спілкування, насамперед, людської мови (мінімальні засоби спілкування). Анатомо-фізіологічні можливості готовності нервової системи немовляти пристосовувати організм до зовнішніх умов: безумовні рефлекс (дихання, кровообігу та ін.); захисні (спрямовані на обмеження дії окремих подразників або на цілковите відчуження від них); орієнтувальні (забезпечення взаємодії з певними подразниками, зокрема, з харчуванням) та інші рефлекс. Розвиток орієнтувальних рефлексів призводить до виникнення потреби отримувати враження від оточуючої дійсності. Для новонародженої дитини характерний насамперед розвиток зору та слуху. Психічна активність немовляти проявляється у гальмуванні імпульсивної рухової активності. Умовою дозрівання мозку новонародженого є розвиток органів чуттів (аналізаторів), адже саме з їх допомогою мозок отримує різноманітні сигнали із зовнішнього світу.

Комплекс пожвавлення – позитивна емоційно-дійова реакція новонародженого на появу дорослого, особливо на голос матері, її обличчя, дотики.

Комплекс пожвавлення – початок другої фази розвитку немовляти. Прояви комплексу пожвавлення: лемент, плач для привернення уваги, вокалізація та посмішка під час спілкування з матір'ю.

Криза першого року життя – криза, спричинена руйнуванням необхідності емоційної взаємодії дитини з дорослим, яка проявляється у плаксивості, похмурості, інколи у порушенні сну (Павелків Р.В.).

Головні моменти у змісті кризи першого року життя: становлення ходьби та мовлення. Особливості прояву ефектів і волі: перші акти протесту, опозиції, протиставлення себе іншим. Зовнішні прояви кризи: у дитини з'являються афективні реакції, коли дорослий її не розуміє або щось забороняє робити. Дитина стає неспокійною, з'являються прояви самостійності. Внутрішні причини кризи: наростання протиріччя між потребами в пізнанні навколишнього світу і тими можливостями, якими дитина володіє. Можливості ще недостатні для задоволення потреб. Найважливішим набутком 1-го року життя є здатність діяти не лише під впливом безпосередньо сприйнятих об'єктів, а й афективно заряджених образів і уявлень, що виникають у пам'яті, тобто “мотивуючих уявлень” (С. Божович), які є центральними новоутвореннями цього періоду життя. Розрив первинного зв'язку з дорослим і виникнення автономності дитини від дорослого (підвищення активності дитини). Формування мовної структури – основне новоутворення цього періоду. За Л. Виготським, мовлення однорічної дитини стає автономним. Поява і зникнення автономного мовлення знаменує початок і закінчення кризи 1-го року життя. Фізіологічним критерієм завершення періоду новонародженості є поява зорового і слухового зосереджень, можливість формування умовних рефлексів на зорові і слухові подразники. Емоційне спілкування з дорослим – провідна діяльність немовляти.

Період 1-3 роки – ранній дитячий вік. Провідна діяльність – предметно-маніпулятивна діяльність. **Соціальна ситуація розвитку** в ранньому дитинстві: ходьба розвиває вміння орієнтуватися в просторі, розширює можливості ознайомлення з оточенням, а також забезпечує перехід до самостійної предметної діяльності; рідшим стає емоційне спілкування з дитиною, на зміну приходить ситуативно-дійове спілкування, практичне співробітництво, спільні дії з предметами. Соціальна ситуація розвитку в ранньому дитинстві має таку структуру: “дитина – предмет – дорослий”. Ранній дитячий вік – сенситивний період для розвитку мовлення.

Криза трьох років – криза соціальних відносин, яка зумовлена становленням самосвідомості дитини і проявляється в негативізмі, впертості, непокірності, свавіллі, протесті, деспотизмі.

Ознаки кризи 3-х років (Ейза Келер «Про особистість трирічної дитини»): негативізм (негативна реакція дитини, передусім як відмова підкорятися вимогам до неї); впертість (наполягання на своїх вимогах, рішеннях); непокірність (протест проти порядків, що панують удома); свавілля (намагання діяти самостійно); знецінення дорослих; протест; деспотизм. Сутність феномену «Я сам» – не тільки у виникнення самостійності у дитини, а й відокремленні від дорослого. Результат подолання кризи трьох років – наступні новоутворення: порівняння себе з іншими людьми, прагнення до самостійної діяльності, подібної на діяльність дорослих (проявляється у грі). Отже, на етапі раннього дитинства головним у соціальній ситуації розвитку є ситуативно-дійове спілкування дитини з дорослим, провідною стає предметна діяльність. Цей період сприятливий для оволодіння мовою, виникнення символічної гри, здатності до наслідування, розвитку самосвідомості.

Важливим **новоутворенням** раннього дитинства є оволодіння предметною діяльністю, яка полягає у засвоєнні та виконанні предметних дій. У формуванні самостійної предметної діяльності дитини виокремлюють три етапи: 1) предметні маніпуляції 5-6-місячних дітей, які через 2-4 місяці перетворюються на орієнтувальні дії; 2) предметно-специфічні дії, що виникають наприкінці першого року життя і мають на меті отримання зовнішнього результату (сильні удари м'ячем об підлогу, щоб підскочив); 3) виникнення предметно-опосередкованих дій, для виконання яких використовують знаряддві операції (діти з початку 2-го року життя їдять з допомогою ложки, використовують візочок для катання ляльки, машинки для перевезення кубиків). Отже, на першому етапі дитина може виконати будь-які відомі дії з предметом; на другому - предмет використовується тільки за прямим призначенням; на третьому - відбувається вільне використання предмета на основі знання дитиною його основної функції.

Співвідносні дії – дії, мета яких полягає у приведенні двох або декількох предметів, їх частин у певні просторові відношення.

Знарядєві дії – дії, в яких один предмет (знаряддя) використовується для впливу на інші предмети.

Сенсорно-перцептивний розвиток у ранньому віці пов'язаний з удосконаленням здатності дитини вирізняти якомога більшу кількість ознак предметів. Активність дитини виявляється переважно у вигляді предметно-маніпулятивних ігор, у формі ситуативно-ділового спілкування з дорослим, тому найкраще вона розрізняє саме ті ознаки предметів, які виступають умовою практичних дій із ними: форму й величину. Особливостями сенсорно-перцептивного розвитку в ранньому віці є: розрізнення ознак предметів, що проявляється як впізнавання, в якому інтегровані процеси пам'яті та сприймання; найкраще дитина розрізняє форму й величину предметів, які є умовою її предметних дій; розвиток орієнтувальних дій відбувається при переході від практичного примірювання до зорового співвідношення предметів за їх ознаками і до порівняння з використанням уявних мірок-образів; створюється основа для подальшого засвоєння сенсорних еталонів.

Наприкінці 1-го року життя дитина може виконувати елементарні мислительні дії – використовувати зв'язок між предметами для досягнення мети (підсунути подушку, на якій лежить іграшка, щоб її дістати). 2-3 роки – дитина оволодіває співвідносними і знарядєвими діями. Паралельно розвиваються мислительні операції (аналіз, порівняння, узагальнення). Розвиток узагальнень у ранньому дитинстві за Д. Ельконіним, К. Кольцовим): 1. Ранні наочні узагальнення (групування предметів за найяскравішими ознаками (кольором)); 2. Об'єднання зорових і дотикових образів у цілісне уявлення, початок виокремлення предметів

(дитина ще не відокремлює основні, стійкі ознаки від другорядних, мінливих); 3. Початок формування загальних понять (дитина вирізняє найсуттєвіші і постійні).

Наочно-дійове мислення – мислення, яке здійснюється за допомогою зовнішніх орієнтувальних дій.

Вік 1-3 роки – стадія сензитивності дитини до мовних впливів (*Л.С. Виготський*). Зникнення автономної мови. До трьох років дитина вже засвоює всі основні звуки мови. Найбільш важливою зміною в мові дитини є те, що слово набуває предметного значення. У ранньому віці швидко росте пасивний словник – кількість слів, що розуміє дитина. Дуже швидко розвивається і активний словник, та все ж таки він відстає від пасивного: 10-12 слів (початок 2-го року життя), 300 слів (2 роки), 1200-1500 слів (3 роки).

Питання для самоконтролю

1. Чому пологи виступають сильним стресом для новонародженого?
2. Чи виступає дитина істотою соціальною від самого народження? Чому?
3. Вчені стверджують, що новонароджена дитина, перебуваючи у стані голодного збудження, заспокоюється, якщо чує спокійне серцебиття матері, записане на магнітофон. Назвіть причину даного явища
4. У чому полягає психологічне значення безпорадності немовляти? У чому сила і слабкість цієї безпорадності?
5. Перевагою чи недоліком розвитку дитини виступає невелика кількість вроджених форм поведінки?
6. Розкрийте поняття “комплекс пожвавлення” та “госпіталізм”
7. У психології зафіксований факт більш раннього прояву у дітей “комплексу пожвавлення”. Причиною цього стало знання молодими батьками цінності “комплексу пожвавлення” у психічному розвитку дитини і створення необхідних умов для його появи у своїх дітей. Про що свідчить цей факт? До яких загальних висновків він підштовхує?

8. Які методи вивчення психіки немовляти вам відомі?
9. Назвіть провідний вид діяльності у немовлячому віці
10. Зазначте новоутворення немовлячого віку
11. У чому полягає зміст кризи 1-го року життя? Назвіть його основні прояви
12. Дати визначення преформованого і непреформованого типів розвитку
16. Дмитро і Денис – однайцеві близнюки. Вони спілкуються за допомогою автономного мовлення.

Зробіть прогноз розвитку мовлення Дмитра і Дениса

17. Мишко (2 роки 5 міс.) у своїй сім'ї чує багато казок, оповідань, розмов на різні теми. Мама вважає, що це необхідно для його психічного розвитку.

Коля (2 роки 5 міс.) у своїй сім'ї, навпаки, мало чує, проте, багато бачить. Мама постійно купує йому книги з малюнками. Разом вони детально їх розглядають.

Що не враховують мами Мишка і Колі?

Література: основна – 39, 17.

додаткова – 1, 16, 41, 45, 46, 65.

Тема 10. Особливості пізнавального розвитку дитини дошкільного віку (1-6 років)

Основні питання теми

1. Розвиток уваги в ранньому віці (1-3 роки); в дошкільному віці (4-6 років).
2. Розвиток пам'яті: в ранньому віці (1-3 роки); в дошкільному віці (4-6 років).
3. Розвиток мислення: в ранньому віці (1-3 роки); в дошкільному віці (4-6 років).
4. Розвиток мови: в ранньому віці (1-3 роки); в дошкільному віці (4-6 років).

Ключові положення

Основа виникнення і вдосконалення уваги в ранньому віці (1-3 роки): опанування ходою; мовою; предметною діяльністю. Слово як спосіб організації довільної уваги. Недоліки уваги в ранньому віці: слабка концентрація, нестійкість, невеликий об'єм, слабе переключення.

Поступове вдосконалення уваги у дошкільному віці: концентрація уваги; стійкість; об'єм. Становлення довільної уваги та процеси, які беруть в цьому участь: мова + пізнавальний інтерес + розуміння значення майбутньої (планованої) діяльності. Опосередкованість уваги. Поява елементів післядовільної уваги.

Психолого-педагогічні умови розвитку уваги за Т. Дуткевич: постановка додаткових (наводящих) питань; спеціальна організація предметного середовища; словесна інструкція дорослого; організація пізнавальної діяльності дитини, дидактичних ігор.

Онтогенез розвитку пам'яті в ранньому віці. Функціонування образної пам'яті (3-6 міс.). Функціонування мимовільної пам'яті «всередині» відчуття і сприймання. Відокремлення пам'яті через виникнення «пригадування» (поч.2-го року життя). Розвиток пам'яті у 2-му півріччі життя: рухова пам'ять (реакція на положення при годуванні, купанні, хапання іграшок і маніпулювання ними); емоційна (радіє, бачачи предмети для купання, якщо ця процедура подобається);

образна (якщо показати дитині іграшку, яка їй сподобалась, вона знову і знову вимагатиме її, щоб погратися); словесна (в кін. 1-го року, коли дорослий показує предмет і називає його, а дитина поступово запам'ятовує назви, пов'язуючи їх з виглядом предмету). Виникнення «відтворення».

Онтогенез розвитку пам'яті в дошкільному віці. Переважання образної та мимовільної пам'яті. Ускладнення рухової пам'яті. Формування довільної пам'яті (з 4-х років). Умови становлення довільної пам'яті: зростання регулюючої ролі мови; поява ідеальної мотивації; підпорядкування своїх дій віддаленій цілі; становлення довільних механізмів поведінки і діяльності. Формування інтелектуального характеру пам'яті. Становлення дії самоконтролю (4 роки) та можливості якісно контролювати себе при запам'ятовуванні та відтворенні матеріалу (5-6 років). Зміни в точності відтворення матеріалу. Виникнення «особистих спогадів».

Формування наочно-дійового мислення в ранньому віці. Поняття «співвідносячі дії»: а) аналіз ознак предметів; б) порівняння предметів за виділеною ознакою. Ознаки простих знаряддєвих дій: а) побудова на відношенні «дитина – знаряддя – ціль»; б) виглядають як вплив на один предмет за допомогою іншого; в) навчають дитину аналізувати предмет і аналізувати умови вирішення завдання. Ознаки складних знаряддєвих дій: а) будуються по схемі: «дитина – знаряддя – спосіб досягнення цілі»; б) дитина вчиться маніпулювати знаряддями; в) з'являється розуміння причинно-наслідкових зв'язків; г) суть: маніпулюючи одним предметом, можна вплинути на інший.

Виділення характеристик наочно-образного мислення: абстрагованості та узагальнення. Опанування порівнянням і узагальненням (3-й рік життя). Дослід Н. Швачкина. Виникнення знаково-символічної функції свідомості (3-й рік життя). Включеність мови у мисленнєвий процес (з 2-го року життя), що дозволяє: організувати й спрямувати діяльність мислення; формує узагальнення; сприяє засвоєнню понять; допомагає формулювати запитання. Виникнення передумов розвитку наочно-образного мислення у ранньому віці.

Розвиток наочно-образного мислення в дошкільному віці. Розвиток знакової функції свідомості та опанування наочно-просторовими моделями. Поняття

«наочно-просторові моделі», їх приклади. Досліди Ж. Піаже з водою. Становлення елементів логічного мислення. Дефініція «поняття». Етапи становлення понять: а) зовнішні орієнтувальні дії з предметами; б) розгорнене словесне розмірковування замість реальних дій з предметом; в) внутрішня дія з предметом («подумки»). Формуватись дедуктивного мислення через експериментування в дошкільному віці. Становлення розмірковувань як способу розв'язку розумових задач. Види дитячі запитання в дошкільному віці: пізнавальні (свідчать про розвиток допитливості і бажання пізнавати світ, часто виникають після зустрічі дитини з новим предметом, явищем); роз'яснювальні (коли знання про нове явище не вписуються, порушують наявний у дитини досвід, вже сформовані уявлення); уточнюючі (коли дитина хоче переконатися у правильності свого висновку). Зміна розуміння причинності явищ (біля 5-ти років), зростання тенденції до самостійності, незалежності й оригінальності мислення (дошкільний вік).

Розвиток мови в ранньому віці. Пасивана-активна мова, її особливості розвитку у ранньому віці. 3 стадії осягнення дітьми граматичної структури мови за А. Гвоздеєм: а) спочатку всі слова використовуються у жіночому роді; б) потім – у чоловічому роді; в) потім – диференційовано, тобто у правильному роді. Дослід А. Гвоздева у закладі дошкільної освіти.

Розвиток значення дитячих слів у дошкільному віці: перехід від багатозначності дитячих слів до перших функціональних узагальнень, які складаються на основі практичних дій. Поняття «фонематичний слух», та його розвиток у дошкільному віці. Оволодіння синтаксичною структурою мови (поєднання слів у реченні) через орієнтацію у фонематичній та лексичній (використання слова як знака) її природі. Перехід від вказівної (індикативної) функції мови до позначальної функції (розуміння, що одне й те саме слово може називати різні предмети). Виникнення ситуативної мови та описової мови.

Становлення мови як універсального способу спілкування в дошкільному віці. Завершення процесу фонематичного розвитку, зростання чистоти вимови всіх звуків, активне розширення лексики, засвоєння граматичної форми слова у дошкільному дитинстві. Формування пізнавального ставлення до рідної мови (5-й

рік життя). Поява: регулюючої функції мови (розуміння літературних творів; виконання інструкцій дорослого); плануючої функції (мова випереджає розв'язок інтелектуальних та практичних завдань); звукової функції (виділяється слово як абстрактна одиниця; словом оволодівають при читанні і письмі; дитина відчуває окреме слово).

Дефініція поняття «**еґоцентрична мова**». Дослідження Ж. Піаже. Становлення нових форм мови в дошкільному віці: ситуативна мова перетворюється на контекстну; описова мова перетворюється на пояснювальну, зв'язну. Онтогенез розуміння різних форм мовної діяльності (слухання, бесіда, міркування, розповідь). Інтеграція мови з іншими інтелектуальними процесами.

Література: основна – 5, 17, 39, 40, 63, 64.

додаткова – 1, 16, 41, 45, 46, 65, 68.

Практичне заняття 5. Психологічні особливості непродуктивних (побутової, трудової, ігрової) та продуктивних (образотворчої та конструктивної) видів діяльності дошкільника (2 год.)

*Ігри дітей - зовсім не ігри,
і правильніше дивитися на них як
на найзначніше і глибокодумне заняття цього віку.*

Мішель Монтень

Мета: засвоїти категоріальний апарат та основні теоретичні засади становлення і розвитку непродуктивних видів діяльності та становлення образотворчої та конструктивної діяльності як провідного фактору розвитку дитини дошкільного віку.

Отримати уявлення про специфічні особливості розвитку графічних образів, утворення графічних шаблонів, про вибір сюжету, кольору, образів, які найчастіше зустрічаються на малюнках дошкільників. З'ясувати змістовні характеристики конструктивної діяльності та її типи: 1) конструювання за зразком; 2) конструювання за зразком; 3) конструювання за задумом

Отримати уявлення про специфічні особливості, соціальну природу, види, форми, структуру та змістовні характеристики трудової діяльності. З'ясувати базові характеристики наступних видів праці: самообслуговування, ручна праця, праця у природі, господарчо-побутова праця.

Отримати уявлення про специфічні особливості, соціальну природу, структуру та змістовні характеристики сюжетно-рольової гри як провідної діяльності у дошкільному віці. З'ясувати базові характеристики режисерської гри, гри-драматизації, будівельної гри, гри за правилами, дидактичної, рухливої та комп'ютерної гри.

Вміти практично застосовувати отримані теоретичні знання; використовувати різноманітні форми організації та розвитку праці та гри дошкільника.

Ключові поняття: побутова діяльність, трудова діяльність, трудові уміння, доручення; гра, сюжетно-рольова гра, сюжет, роль, ігри за правилами; образотворча діяльність, конструктивна діяльність, малюнок, реальні та уявні образи малюнку, конструювання за зразком, за умовами, за замислом

План

1. Загальна характеристика трудової діяльності (специфіка, структура, види, форми)
2. Особливості побутової діяльності дошкільника
3. Роль гри у психічному розвитку дошкільника. Класифікація дитячих ігор та їх характеристика (режисерська гра, гра-драматизація, будівельні ігри, ігри за правилами, дидактичні та рухливі ігри, комп'ютерні ігри)
4. Вплив іграшки на психічний розвиток дошкільника
5. Розвиток образотворчої діяльності у дітей дошкільного віку (розвиток графічних образів, утворення графічних шаблонів)
6. Особливості малюнку дошкільника (сюжет, колір, образи, сприйняття аркуша паперу, зв'язок малювання із грою та мовленням дитини)
7. Розвиток конструктивної діяльності (поняття конструктивної діяльності, типи конструктивної діяльності)

Методичні вказівки

У першому питанні необхідно дати загальну характеристику трудової діяльності. Акцентувати увагу на її специфіці, структурі, видах та формах. Розкрити роль трудової діяльності дошкільника як передумови професійного самовизначення. Проаналізувати взаємозв'язок трудової діяльності та гри дошкільника. Проаналізувати розвиток компонентів структури трудової діяльності дошкільника: мотиви, цілі, дії контролю й оцінки, способи виконання дій. Розкрити зміст основних видів праці, що виникають у ранньому та дошкільному вікових періодах:

праця з самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, ручна праця. Визначити форми організації трудової діяльності за Д. В. Сергєєвою.

Друге питання присвятити висвітленню змін в побутовій діяльності дошкільника. Розкрити роль подяки та схвалення дорослим при виконанні побутових доручень, розширення у розумінні змісту побутових процесів. Акцентувати увагу на вдосконаленні здатності коментувати побутові процеси, описувати їх у мовленні; зростанні соціальної зорієнтованості мотивації виконання побутових процесів (прагнення уникнути сорому, зауважень, негативних оцінок ровесників та дорослих). Розкрити зміст формування культурно-гігієнічних навичок дитини. Зазначити роль режиму дня в організації поведінки дитини.

У третьому питанні розкрити основні аспекти ролі гри у психічному розвитку дошкільника. Значну увагу приділити аналізу закономірностей ігорвої діяльності. Проаналізувати основні потреби, що реалізуються у грі за різноманітними психологічними теоріями: теорія «надлишку сил» Шиллера-Спенсера, гра як відпочинок з метою відновлення фізичних сил у теорії Лацаруса, гра як засіб тренування органів та функцій в теорії К. Гросса і ін. Охарактеризувати різновиди гри: предметно-маніпулятивна (1-3 роки), сюжетно-рольова (3-7 років), конструктивні, будівельні, дидактичні, рухливі, ігри з правилами. Визначити особливості сюжетно-рольової гри дошкільників. Розкрити суть самодіяльного характеру сюжетно-рольової гри. Сюжет та зміст гри як неодмінні психологічні умови сюжетно-рольової гри. Проаналізувати роль у грі як центральний компонент гри (Д. Б. Ельконін). Акцентувати увагу на ролі гри у розвитку міжособистісних відносин дітей. Розібрати різні види класифікацій дитячих ігор: предметно-маніпулятивні, імітаційні (сюжетно-рольові), будівельно-конструктивні, режисерські (комбінаційні), творчі, побутові («в сім'ю», «доньки-матері»), суспільно-виробничі, культурно-суспільні («у дитячий садок», «в школу»), ігри на військову та воєнну тематику, ігри-драматизації, ігри на теми літературних творів (Т. А. Маркова, З. В. Лиштва, І. Д. Власова, В. А. Гелло, Л. П. Бочкарьова), ігри з тваринами (Є. Янакієва), ігри у процесі малювання (Є. А. Фльоріна, Н. П. Сакуліна, Т. С. Комарова, Т. С. Казакова), комп'ютерні ігри (В. В. Безмиснова, Є. В. Зворигіна,

Л. А. Яворончук), театралізовані ігри (Р.К. Сєрґожнікова). Зробити характеристики ігор з правилами. Визначити рівні розвитку сюжетно-рольової гри у дошкільника за Д.Б. Ельконіним. З'ясувати прийоми активізації сюжетно-рольової гри.

У четвертому питанні значну увагу приділити визначенню ролі іграшки у психічному розвитку дитини. Ознайомити з класифікацією іграшок К. Вайле та Є.А. Аркіна: 1) звукові (сенсорні); 2) моторні (рухливі); 3) зброя; 4) образні іграшки. Проаналізувати особливу роль Ляльки у розвитку самосвідомості дитини.

У п'ятому питанні необхідно розкрити особливості розвитку образотворчої діяльності у дітей дошкільного віку (розвиток графічних образів, утворення графічних шаблонів). Проаналізувати роль образотворчої діяльності у всебічному розвитку дошкільника.

Шосте питання вимагає розкриття особливостей малюнку дошкільника (сюжет, колір, образи, сприйняття аркуша паперу, зв'язок малювання із грою та мовленням дитини). Проаналізувати розвиток техніки образотворення на різних вікових етапах становлення особистості дошкільника. Охарактеризувати етапи зміни сприймання дитиною аркуша паперу як поверхні, на якій розміщується малюнок за Ю. А. Полуяновим.

Сьоме питання присвятити аналізу розвитку конструктивної діяльності дошкільника. Визначити поняття конструктивної діяльності та її типи. Розкрити суть двох взаємопов'язаних сторін конструктивної діяльності за А. Н. Давидчук: конструювання-зображення і будівництво для гри. Акцентувати увагу на зростанні самостійності та творчості конструювання з віком у дитини.

Питання для обговорення на занятті

1. Визначте за висловом відомого дослідника дошкільного віку О.В. Запорожця, у чому полягає сутність потреби дошкільника у грі?

“Гра дозволяє відтворити в активній, предметно-дієвій формі набагато ширші сфери дійсності, що виходять далеко за межі особистої практики дитини. У грі дошкільник за допомогою своїх рухів і дій з іграшками активно відтворює працю і

побут оточуючих дорослих, події їх життя, стосунки між ними. Таким чином складаються необхідні умови для усвідомлення дитиною нових сфер дійсності, а разом з тим і для розвитку відповідних здібностей”.

2. Чи погоджуєтеся ви з оцінкою гри, запропонованою А.С. Макаренком? Обґрунтуйте свою думку, орієнтуючись на дані сучасної дошкільної психології

“Гра відіграє важливу роль у житті дитини, таку ж як робота, діяльність, служба у дорослого. Яка дитина у грі, такою багато в чому вона буде і в роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається, перш за все, у грі. І вся історія окремої людини як діяча або працівника може бути представлена у розвитку гри і в її поступовому переході в роботу”.

3. Що можна сказати про такі мотиви трудової діяльності дошкільника? Як вони характеризують трудове виховання дітей?

Малюк пояснює значення праці так: “щоб мама не сварила”, “щоб мама похвалила”, “якщо попрацюю, мені завжди дають щось смачненьке”, “працюю, бо мама сказала”.

4. У якому віці у дитини з’являється розуміння необхідності побутових процедур, а їх виконання стає більш узагальненим, набуваючи перспективної спрямованості, що проявляється у типових висловлюваннях дітей: *“спати треба, щоб швидше рости і бути сильним”?*

5. Які безпосередньо не спостережувані аспекти ситуації намагалася зобразити дівчинка? Для якого віку це характерно?

Христина К. намалювала сходи і двох дівчаток, що стоять поряд, спиною й обличчям до глядача. Вона пояснила: “Це Попелюшка, вона йде на бал і повертається”. Так за допомогою малювання дитина проникає у сутність явищ, намагається зрозуміти їх значення.

6. Про зв’язок малювання з яким психічним процесом йдеться у наведеному нижче фрагменті? Яку функцію виконує цей процес у ході малювання дошкільників?

Сергій М. (7 років) коментує: “Це пташка. Вона в теплі краї летить”.

Катя Т. (6 років 7 міс.) пояснює: “Це дівчинка. Вона так танцює. Скоро буде одружуватися. У них там всі одружуються. А потім вона дитинча народить”.

7. Який фактор реалізації дитячих задумів виявився у прикладі?

Катя А. (6 років 1 міс.): У мене вийшов гриб. Ще я хотіла себе намалювати, але не вмію.

Ігор С. (5 років 5 міс.): Спробую ведмедя намалювати... Не виходить. Рот взагалі не вийшов. Хотів ведмедя намалювати, але він весь якось не вийшов.

8. Що є найбільш дійовим в роботі з дошкільниками: заохочення чи покарання?

9. Чому гру в психології не визначають як продуктивну діяльність?

10. Доведіть необхідність педагогічного керівництва іграми дітей.

11. Чим можна пояснити таке явище? Надайте психологічне обґрунтування.

Відомо, що ігри дошкільників за змістом, структурою і організацією поступово змінюються. Проте зазначається, що деякі діти старшого дошкільного віку, які нещодавно вступили в дитячий садок, грають, іноді, примітивніше, ніж молодші за віком діти, які відвідували дитячий садок давно.

Самостійні індивідуальні письмові завдання

(кожному здобувачу вищої освіти необхідно обрати один варіант завдань і виконати його вдома готуючись до практичного заняття)

Практична задача (рівень А):

1. Розкрийте психологічний механізм впливу іграшки на психічний розвиток дитини.
2. Розкрийте психологічний зміст висловлювання: «Гра є школою моралі, не моралі в уявленні, а моралі в дії» (Д.Б. Ельконін).

Практична задача (рівень В):

1. Розкрийте психологічний зміст висловлювання: «Гра - дзеркало суспільства» (Ю. Фучік).
2. Що можна сказати про зміст малюнків дітей? Чому саме це зображують дошкільники і для якого віку характерні малюнки такого змісту?

Даша І. малює русалок з улюбленого мультфільму. Вони щоразу замагаються якоюсь новою справою: плавають, купаються, сушать і прасують свої купальники, танцюють і навіть ходять у театр (після того, як сама Даша відвідала краєзнавчий музей).

Розглядаючи малюнки семирічного Вови Р., дорослий запитує: “Вово, чому ти намалював саме кораблі?”. – й отримує відповідь: “Ну, мені подобаються кораблі. А у мене ще й тато у море ходить...”

Практична задача (рівень С):

1. Поясніть думку С. Л. Рубінштейна: *«Дитина не розвивається і виховується, а розвивається виховуючись і навчаючись».*
2. В дослідженні швейцарського психолога Ж. Піаже з дітьми чотирьох-п'яти років описується наступний феномен: у два однакові стакани у присутності дитини наливали рівну кількість води. На питання: *«скільки води в стаканах: однаково чи ні?»* - дитина відповіла, що однаково. Потім воду з одного з цих стаканів переливали в стакан більш вузький і високий. На питання: *«а зараз однаково води чи ні?»* - дитина відповідала, що у високому стакані води більше.

Як називається описаний вище феномен і яке пояснення одержав він у психології?

Теми доповідей

1. Гра і психічний розвиток дитини.
2. Теорії дитячої гри.
3. Особливості розвитку творчої діяльності дошкільників.
4. Вплив сюжетно-рольових ігор на розвиток особистості дошкільника.

За бажанням здобувача вищої освіти: створити презентацію, буклет чи реферат з теми та підготуватися до доповіді-демонстрації на практичному занятті.

Індивідуальні завдання за бажанням

Підготувати розробку заняття (на 20 хв.), яка містила б в собі планування одного з видів гри дошкільника на вибір здобувачів вищої освіти: сюжетно-рольової, дидактичної, рухливої чи ін.

Література

Основна:

1. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія : модульний навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2019. 304 с.
2. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія: навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2020. 392 с.
3. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посібник, 2-ге видання, виправлене. Київ : Академвидав, 2015. 400 с.

Додаткова:

1. Піроженко Т. О. Базовий компонент дошкільної освіти : веб-сайт URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 25.07.2024).
2. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник. К. : Каравела, 2020. 418 с.
3. Психологія дитяча: навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів денної форми навчання освітнього ступеня Бакалавр спеціальності 012 «Дошкільна освіта» / укладач В.В. Іванова. Мукачево : МДУ, 2019. 104 с. URL: http://dspace.msu.edu.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/3267/Ivanova_psychologi_children.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 26.07.2024).
4. Яценко Т. В. Дитяча психологія з психологією дитячої творчості: метод. рек. до самостійної роботи студентів. Кременчук : ПП «Бітарт», 2020. 42 с. URL: <https://cutt.ly/xTszFgo> (дата звернення 27.07.2024).

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека українських підручників : веб-сайт. URL: <http://pidruchniki.ws/> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського : веб-сайт. URL: www.dnpb.gov.ua (дата звернення: 25.07.2024).
3. Національна бібліотека України імені В. І.Вернадського : веб-сайт. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 26.07.2024).
4. Онлайн-курси від Prometheus : веб-сайт. URL: <https://courses.prometheus.org.ua/courses> (дата звернення: 26.07.2024).
5. Підручники : веб-сайт. URL: <https://pidru4niki.com> (дата звернення: 26.07.2024).

Питання для самоконтролю

Виберіть правильну відповідь із запропонованих варіантів.

1. Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є:
 - а) гра;
 - б) навчання;
 - в) спілкування з однолітками;
 - г) спілкування з дорослими.
2. Структурні компоненти сюжетно-рольової гри:
 - а) іграшки, гравці, сюжет, зміст, правила, ігрові дії;
 - б) роль, правила, сюжет, зміст, ігрові дії, рольові стосунки, реальні стосунки, ігрові предмети, предмети-замінники;
 - в) роль, правила, зміст, ігрові дії, рольові стосунки, ігровий матеріал;
 - г) роль, правила, сюжет, реальні стосунки, ігрові предмети, предмети-замінники.
3. Центральним компонентом сюжетно-рольової гри є:
 - а) правила;

- б) роль;
- в) зміст;
- г) сюжет.

4. Однією з найхарактерніших особливостей дитячого малюнка є:

- а) схематизм;
- б) «прозорість» предмета;
- в) динамічність;
- г) статичність.

5. Ознакою власне образотворчої діяльності дитини є:

- а) зв'язок малювання з грою дошкільника;
- б) називання дитиною зображеного, що пов'язане з розвитком знакової функції свідомості;
- в) вміння використовувати колір у відповідності до справжніх предметів.

6. Особливістю трудової діяльності дітей дошкільного віку є:

- а) зв'язок із грою;
- б) наявність суспільно значущого результату;
- в) індивідуальний характер;
- г) колективний характер.

7. Визначте послідовність ознайомлення дітей із працею дорослих:

- а) формування уявлень про людину праці, її ставлення до праці;
- б) накопичення фактів про процес праці, її результати та значущість;
- в) формування уявлень про колективний характер трудової діяльності.

8. Основною психологічною передумовою трудової діяльності є:

- а) позитивне ставлення до трудової діяльності людей;
- б) засвоєння певних трудових операцій;

- в) формування уявлень про працю дорослих;
- г) засвоєння мотивів трудової діяльності.

9. Сензитивним віком щодо вироблення навичок самообслуговування є:

- а) дошкільний вік;
- б) ранній вік;
- в) немовлячий вік.

10. Мотивація освоєння побутової діяльності ґрунтується на:

- а) прагненні малюка до самостійності та на його інтересі до функціонування оточуючих предметів;
- б) бажанні дитини наслідувати дорослим;
- в) виявленні активності під час побутових процесів.

Практичне заняття 6. Розвиток пізнавальних процесів дошкільника (2 год.)

*Кожне дитя певною мірою геній
і кожний геній певною мірою дитя.*

А. Шопенгауер

Мета: засвоїти категоріальний апарат та основні теоретико-методологічні аспекти розвитку психічних процесів у дітей дошкільного віку. Вплив мислення, уваги, пам'яті, мовлення на психічний розвиток дитини.

Отримати уявлення про специфічні особливості розвитку розумових процесів у дошкільників.

Проаналізувати основні напрямки розвитку:

1) мислення: особливості оперування образами і системами образних уявлень. Конкретна образність дитячого мислення. Наочне просторове моделювання. Передумови розвитку словесного мислення; операцій мислення: порівняння, абстрагування, класифікація, узагальнення, аналіз, синтез. Взаємозв'язок розвитку мислення і мовлення. Розвиток пізнавальних інтересів і пізнавальної активності, допитливості;

2) уваги дошкільників та її функціонування; причини виникнення неувважності, розпорошеності уваги та шляхи їх подолання;

3) динаміки становлення пасивного й активного мовлення, а також опанування дошкільниками граматичної, синтаксичної, звукової та морфологічної будови рідної мови. Визначити умови розвитку комунікативної, плануючої та знакової функцій мови та специфіку становлення різних видів мовлення: внутрішнього, зовнішнього, усного, письмового, монологічного, діалогічного;

4) різних видів пам'яті: рухової, образної, емоційної; поява і розвиток словесно-сміслової пам'яті. Окреслити шляхи та умови розвитку мимовільна пам'яті. Розвиток логічної, опосередкованої пам'яті. Етапи розвитку довільної пам'яті. Мимовільне запам'ятовування й шляхи його організації. Прийоми і засоби довільного запам'ятовування.

Вміти практично застосовувати отримані теоретичні знання; організовувати і проводити заняття, націлені на розвиток пізнавальних процесів дитини-дошкільника.

Ключові поняття: мислення, форми і операції мислення, пізнавальні інтереси, увага, уважність, розпорошеність уваги, мовлення (зовнішнє, внутрішнє, егоцентричне), пам'ять.

План

1. Розвиток орієнтації у властивостях предметів (засвоєння сенсорних еталонів та розвиток дій сприйняття).
2. Розвиток орієнтації дошкільників у просторі й часі.
3. Особливості соціальної перцепції дошкільників: сприймання людей.
4. Основні лінії розвитку мислення у дошкільника (проблемні ситуації та їх розв'язання, становлення причинно-наслідкових зв'язків, розвиток мисленнєвих дій; образне мислення, опанування моделями; логічне мислення і розумовий розвиток).
5. Особливості розвитку уваги в дошкільному віці (умови розвитку уваги, ігри на розвиток об'єму, розподілу, стійкості, переключення, концентрації уваги; довільна й мимовільна увага).
6. Особливості розвитку мовлення у дошкільному віці (становлення звукового аспекту мовлення: фонематичного слуху та правильної вимови звуків; засвоєння дошкільником синтаксису та морфології рідної мови; розвиток функцій (комунікативної, плануючої, знакової) та видів мовлення: внутрішнього та зовнішнього, монологічного та діалогічного).
7. Види пам'яті дошкільника: основні характеристики та специфічні особливості (образна, словесна, емоційна, рухова пам'ять)

Методичні вказівки

У першому питанні необхідно дати загальну характеристику поняттю «сенсорні еталони» і особливостям їх засвоєння дошкільниками. Акцентувати увагу на тому, що кожен вид еталонів є не просто набором окремих зразків, а цілою системою, в якій різновиди даної властивості розташовані в певній послідовності, певним чином згруповані і розрізняються за конкретними ознаками. Наголосити на тому, що засвоєння сенсорних еталонів і формування різноманітних уявлень про властивості предметів, відбувається в результаті сенсорно-перцептивних дій, що спонукають до дослідницької діяльності у пізнанні форми, кольору, величини предмета та інших властивостей і відносин, які повинні засвоїтись як зразок. Зазначити, що необхідні умови для оволодіння загальноприйнятими еталонами створюються вперше в продуктивних видах діяльності. Формування уявлень про різноманітні еталони відбувається в тісному зв'язку з навчанням дітей малюванню, ліпленню, конструюванню, музичними заняттями. Підсумувати, що протягом дошкільного дитинства формуються три основних види дій сприйняття: дії ідентифікації, дії співставлення з еталоном і дії моделювання. Особливого значення набуває сенсорне виховання в сприйнятті музичної мелодії та звуків мови, формується відчуття ритму.

Друге питання присвятити висвітленню особливостей формування орієнтацій у просторі і часі у дітей молодшого шкільного віку. Зазначити, що орієнтування в просторі з'являється до кінця дошкільного віку і проявляється у вмінні змінювати точку розташування предмета. Резюмувати, що основне значення в засвоєнні уявлень просторових співставлень між предметами і оволодінні умінням їх визначати має продуктивна діяльність. Розглядаючи питання формування орієнтації у часі акцентувати увагу на тому, що засвоюючи уявлення про час доби, діти перш за все орієнтуються на власні дії: вранці вмиваються, снідають, вдень грають, займаються, обідають; ввечері лягають спати, а уявлення про пори року формуються у знайомстві з сезонними явищами природи.

У третьому питанні розкрити основні аспекти сприймання дошкільником однолітків і дорослих. Приділити увагу особливостям спілкуванні з дорослим, під час якого інтенсивно розвивається сприймання його дитиною. Розкрити роль гри, у

якій дитина відтворює образи рідних людей, стосунки між ними, а також зображувальній творчості. Пояснити як становище у групі однолітків позначається у сприйманні дітьми одне одного. Акцентувати увагу на відмінності у сприйманні фізичних і моральних якостей дошкільниками. Сутність фізіології сприймання людей дітьми дошкільного віку: дозрівання аналізаторів та сенсорний досвід. Резюмувати, що важлива роль у розвитку сенсорики дитини належить дорослим, які допомагають оволодіти виробленою людством системою сенсорних еталонів, формувати перцептивні вміння, розвинути сенсорні можливості у процесі наповнення діяльності змістом.

При розгляді четвертого питання основну увагу приділити розкриттю питань розвитку наочно-образного мислення в дошкільному віці. Охарактеризувати розвиток знакової функції свідомості та опанування наочно-просторовими моделями. На прикладах пояснити суть поняття «наочно-просторові моделі». Пояснити досліди Ж. Піаже з водою. Наголосити на становленні елементів логічного мислення. Розкрити, що таке «поняття» та які етапи його становлення є: а) зовнішні орієнтувальні дії з предметами; б) розгорнене словесне розмірковування замість реальних дій з предметом; в) внутрішня дія з предметом («подумки»). Також, приділити увагу формуванню дедуктивного мислення через експериментування в дошкільному віці та становленні розмірковувань як способу розв'язку розумових задач. Розкрити види дитячих запитань в дошкільному віці: пізнавальні (свідчать про розвиток допитливості і бажання пізнавати світ, часто виникають після зустрічі дитини з новим предметом, явищем); роз'яснювальні (коли знання про нове явище не вписуються, порушують наявний у дитини досвід, вже сформовані уявлення); уточнюючі (коли дитина хоче переконатися у правильності свого висновку).

У п'ятому питанні необхідно розкрити особливості розвитку уваги у дошкільному віці і охарактеризувати поступове вдосконалення уваги. Зосередитись на питаннях становлення довільної уваги та процесах, які беруть в цьому участь: мова, пізнавальний інтерес, розуміння значення майбутньої (планованої) діяльності. Пояснити опосередкованість уваги. Надати приклади появи елементів післядовільної уваги. Резюмуючи, розкрити роль психолого-педагогічних умови

розвитку уваги за Т. Дуткевич: постановка додаткових питань; спеціальна організація предметного середовища; словесна інструкція дорослого; організація пізнавальної діяльності дитини, дидактичних ігор і ін.

Шосте питання передбачає розкриття особливостей становлення мови як універсального способу спілкування в дошкільному віці. Пояснити перехід від багатозначності дитячих слів до перших функціональних узагальнень, які складаються на основі практичних дій. Охарактеризувати поняття «фонематичний слух», та його розвиток у дошкільному віці. Детальніше зупинитись на оволодінні синтаксичною структурою мови (поєднання слів у реченні) через орієнтацію у фонематичній та лексичній її природі. Наголосити на виникненні ситуативної та описової мови. Акцентувати увагу на появі: регулюючої функції мови (розуміння літературних творів; виконання інструкцій дорослого); плануючої функції (мова випереджає розв'язок інтелектуальних та практичних завдань); звукової функції (виділяється слово як абстрактна одиниця; словом оволодівають при читанні і письмі; дитина відчуває окреме слово). Не забути оглядово пояснити на досліджах Ж. Піаже поняття «егоцентрична мова» та інтеграцію мови з іншими інтелектуальними процесами.

При відповіді на сьоме питання необхідно зосередитись на розвитку пам'яті в дошкільному віці. Пояснити наступні особливості розвитку: переважання образної та мимовільної пам'яті, ускладнення рухової пам'яті. Зосередитись на формуванні довільної пам'яті та умовах її становлення: зростання регулюючої ролі мови; поява ідеальної мотивації; підпорядкування своїх дій віддаленій цілі; становлення довільних механізмів поведінки і діяльності. Також, охарактеризувати формування інтелектуального характеру пам'яті, становлення дії самоконтролю (4 роки) та можливості якісно контролювати себе при запам'ятовуванні та відтворенні матеріалу (5-6 років).

Питання для обговорення на занятті

1. Які особливості розвитку мислення можна визначити за таким фрагментом? Який приблизний вік дитини?

Максим Д.: Звідки узявся космос? Хто його створив? Що там, далеко-далеко? Як влаштовані зірки?

Даша Н.: З чого шкіра зроблена? Як пальці до шкіри прикріплюються? Шкіра з матеріалу зроблена? (після перегляду мультфільму). Чи завжди людина помирає? Чи всі люди вмирають? Чому Чайковський помер? Чи назавжди помер? Чому не живе? Чому помер?

2. Яким чином відбувається розвиток довільної пам'яті у дошкільників. Проілюструйте свою розповідь експериментами, проведеними О.М. Леонтєвим і описаними В.С. Мухіною.

3. Якою специфічною потребою дитини обумовлений бурхливий розвиток її предметної діяльності, що призводить до появи у мові дієслів, до постановки дитиною численних запитань про назви предметів, до стрибкоподібного збільшення активного словника? Якому віку це характерно?

4. Яка закономірність у підтримці стійкості уваги проявляється в ситуаціях, коли дитина довго спостерігає за рибками в акваріумі, щоб дізнатися, де вони сплять, або за хом'яком, щоб побачити, коли він їстиме свої запаси? Для якого віку це характерно?

5. Які досягнення у розвитку уваги проявляються в ситуаціях, коли дитина дорогою у зоопарк каже: *“Я хочу подивитися спочатку мавпочок, а потім крокодилів”*. Для якого віку вони характерні?

6. Які досягнення у розвитку уваги проявляються у таких ситуаціях? Скільки років дитині?

Наприклад, малюку хочеться приєднатися до гри інших дітей, але йому не можна. Він сьогодні черговий у їдальні. Спочатку треба допомогти виховательці накрити на стіл. І дитина зосереджується на виконанні цієї роботи. Поступово його увагу привертає сам процес чергування, йому подобається як гарно він розташовує столове приладдя.

7. Визначте та проаналізуйте феномени Ж. Піаже.

8. Опишіть процес розвитку мислення і мовлення за Ж. Піаже.
9. Що на думку Ж. Піаже є вищим щаблем у розвитку інтелекту?

Самостійні індивідуальні письмові завдання

(кожному здобувачу вищої освіти необхідно обрати один варіант завдань і виконати його вдома готуючись до практичного заняття)

Практична задача (рівень А):

1. Який недолік уваги проілюстровано нижче? Для дітей якого віку він характерний?

Малюк іноді настільки занурюється в роботу, що не помічає оточуючих подій, не чує слів дорослого. Наприклад, малюючи, він не помічає, що перекинув банку з фарбою, не реагує на вказівку дорослого підняти її.

2. Опишіть стадії інтелектуального розвитку, згідно Ж. Піаже.

Практична задача (рівень В):

1. Який недолік уваги проілюстровано нижче? Для дітей якого віку він характерний?

Дитина не здатна довго і послідовно виконувати якусь роботу. Малюк, що так завзято грався з лялькою, бачить в однієї машинку – і миттєво забувається про ляльку.

2. У чому полягає найважливіше завдання дошкільного виховання з розвитку пізнавальних процесів дитини. Відповідь обґрунтуйте.

Практична задача (рівень С):

1. Який недолік уваги проілюстровано нижче? Для дітей якого віку він характерний?

Дитина легше за все фіксує незначущі, але найяскравіші ознаки об'єктів. І лишень зникає їхня новизна, емоційна привабливість, згасає її увага до них.

2. Опрацювати одну із запропонованих статей та висловити власну точку зору щодо думки автора:

2.1 Шах Т. Г., Лукашук М.І. Пізнавальний потенціал дошкільника. *Практична психологія та соціальна робота*, 2008. №1.

2.2 Самойленко Н. Індиго в деталях / Кутішенко В. П., Ставицька С. О. Психологія розвитку та вікова психологія. К., 2009, С. 85-90.

Темати доповідей

1. Особливості уваги дошкільника та її організація в діяльності дітей.
2. Вплив мотивів на продуктивність пам'яті дошкільників.
3. Формування довільної уваги у дітей дошкільного віку.
4. Зміни у пізнавальній сфері дитини дошкільного віку.

За бажанням здобувача вищої освіти: створити презентацію, буклет чи реферат з теми та підготуватися до доповіді-демонстрації на практичному занятті.

Індивідуальні завдання за бажанням

1. Підготувати розробку заняття (на 20 хв.), націлену на розвиток на вибір здобувачів вищої освіти):
 - 1) основних властивостей уваги: об'єму, розподілу, стійкості, переключення, концентрації;
 - 2) основних видів уваги: мимовільної чи довільної.

Література

Основна:

1. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія : модульний навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2019. 304 с.

2. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія: навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2020. 392 с.
3. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посібник, 2-ге видання, виправлене. Київ : Академвидав, 2015. 400 с.
4. Самойленко Н. Індиго в деталях / Кутішенко В. П., Ставицька С. О. Психологія розвитку та вікова психологія. К., 2009, С. 85-90.
5. Шах Т. Г., Лукашук М.І. Пізнавальний потенціал дошкільника. *Практична психологія та соціальна робота*, 2008. №1.

Додаткова:

1. Гарькавець О. М. Особливості розвитку пізнавальної сфери дошкільника під впливом інноваційних педагогічних технологій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Психологія*. Харків, 2021. № 45. С. 39-43.
2. Підлипняк І., Дука Т. Інтелектуальний розвиток дітей дошкільного віку в умовах сучасного закладу дошкільної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. С. 40-43.
3. Шиш Ю. Особливості розумових здібностей старших дошкільників. *Наука онлайн: Міжнародний електронний науковий журнал*, 2021. №9. URL: <https://nauka-online.com/publications/pedagogy/2021/9/02-2/> (дата звернення 27.07.2024).
4. Яценко Т. В. Дитяча психологія з психологією дитячої творчості: метод. рек. до самостійної роботи студентів. Кременчук : ПП «Бітарт», 2020. 42 с. URL: <https://cutt.ly/xTszFgo> (дата звернення 27.07.2024).
5. Xenia Naidenova. J. Piaget's theory of intelligence. Operational aspect. 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/266274565_J_Piaget's_theory_of_intelligence_Operational_aspect (дата звернення 27.07.2024).

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека українських підручників : веб-сайт. URL: <http://pidruchniki.ws/> (дата звернення: 25.07.2024).

2. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського : веб-сайт. URL: www.dnpb.gov.ua (дата звернення: 25.07.2024).
3. Національна бібліотека України імені В. І.Вернадського : веб-сайт. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 26.07.2024).
4. Онлайн-курси від Prometheus : веб-сайт. URL: <https://courses.prometheus.org.ua/courses> (дата звернення: 26.07.2024).
5. Підручники : веб-сайт. URL: <https://pidru4niki.com> (дата звернення: 26.07.2024).

Питання для самоконтролю

Виберіть правильну відповідь із запропонованих варіантів.

1. Мислення дошкільника є:

- а) наочно-дійове;
- б) образне;
- в) словесно-логічне.

2. Дошкільники діють переважно під впливом:

- а) розуму;
- б) розуму й волі;
- в) волі;
- г) почуттів.

3. Новоутворенням дошкільника є:

- а) мовне спілкування;
- б) акт орієнтації в предметах;
- в) підпорядкування мотивів.

4. З якого дошкільного віку мовлення виконує функцію регуляції планування?

- а) з молодшого;

- б) з середнього;
- в) зі старшого.

5. Важливим новоутворенням у розвитку уваги дошкільника є:

- а) виникнення довільної уваги;
- б) виникнення після довільної уваги;
- в) розвиток мимовільної уваги;
- г) розвиток після довільної уваги.

6. У дошкільному віці:

- а) провідним видом є довільна увага;
- б) мимовільна увага відсутня, є лише довільна;
- в) провідним видом є мимовільна увага, довільна починає формуватися;
- г) довільна увага відсутня, є лише мимовільна.

7. З якого віку в дошкільників з'являється здатність керувати своєю пам'яттю:

- а) з молодшого дошкільного віку;
- б) із середнього дошкільного віку;
- в) зі старшого дошкільного віку.

8. Ранні прояви довільної пам'яті спостерігаються:

- а) в умовах сюжетно-рольової гри;
- б) під час виконання трудових доручень;
- в) на заняттях із математики;
- г) на заняттях із малювання.

9. Основою пам'яті дошкільника є:

- а) рухова пам'ять;
- б) емоційна пам'ять;
- в) образна пам'ять;

г) словесно-логічна пам'ять.

10. Уява дитини дошкільного віку:

а) багатша, ніж уява дорослого;

б) розвивається поступово;

в) творча, оригінальна;

г) жвава, яскрава.

11. У дошкільному віці:

а) уява переважно творча;

б) уява переважно довільна;

в) відтворювальної уяви немає, є лише творча;

г) предметом уяви стає те, що схилювало і привабило дитину, захопило.

12. У дошкільному віці переважає:

а) логічне мислення;

б) наочно-дійове мислення;

в) всі види мислення добре розвинені;

г) наочно-образне та інші види мислення.

13. Протягом дошкільного дитинства діти переходять:

а) від наочно-образного до наочно-дійового мислення;

б) від наочно-дійового до логічного мислення;

в) від наочно-образного до логічного мислення;

г) від логічного до наочно-образного мислення.

Тема 11. Емоційний розвиток дошкільника (1-6 років)

Основні питання теми

1. Особливості емоційного розвитку дітей раннього та дошкільного віку: порівняльна характеристика
2. Розлади емоційної сфери дошкільника

Ключові положення

Особливості емоційного розвитку дітей. Дефініція поняття «сенситивний вік». Вік від 0 до 10 років – сенситивний для емоційного розвитку дитини. Вік від 2 до 6 років – вік афективності.

Сензитивний вік – найсприятливіший вік для розвитку тих чи інших психічних функцій (сприймання, мовлення, пам'яті тощо), що визначають психічний розвиток дитини і мають вирішальне значення для її навчання та виховання.

Особливості емоційного розвитку дітей раннього віку. Прояв емоцій переважно у почуттях і бажаннях: а) емоції мають більш бурхливий, але нестійкий характер, що й виявляється у яскравих та короткочасних афектах; б) у швидкому переході від одного емоційного стану до іншого. Залежать емоцій від зовнішніх обставин. Поява зв'язку між почуттями – бажаннями – уявленнями (біля 1-го року), прояв мовленнєвого регулювання поведінки. Формування і розвиток любові і симпатії: з'являється любов і симпатія до близьких (1 міс. – 12 міс.); перенос почуття симпатії на інших дітей (1,5 роки). Формування колективних емоцій і почуттів. Виникнення індивідуалізму – орієнтації дитини на себе (1,5 роки).

Взаємозалежність настрою і стосунків з дорослими та однолітками. Нероздільність характеристики об'єкта і суб'єктивного переживання.

Взаємозв'язок розвитку емоцій у дитини з певними соціальними ситуаціями: порушення звичного для дитини режиму дня може призвести до афективних реакцій та страхів; незадоволення/придушення нових потреб в умовах криз (1-го і 3-х років) може викликати фрустрацію. Дефініція поняття «фрустрація», її форми: агресії (гнів, лютя); депресії (пасивний стан, знижений настрій).

Формування розуміння комічного та почуття гумору і моральних переживань (наприкінці 3 року життя).

Демонстрації емоцій і почуттів як основна особливість емоційного розвитку дітей дошкільного віку: емоції яскраві, але ситуативні й нестійкі, стають глибшими і стійкими до кінця дошкільного віку.

Дефініція поняття «емпатія», її види: а) гуманістична; б) егоцентрична (з 2-х років).

Розвиток розуміння емоцій (4 - 6 років), здатності усвідомлювати наявність амбівалентних (суперечливих) емоцій. Формування і прояв вищих почуттів: ревності + гордість і самоповага (біля 7 років). Нероздільність інтелектуальних, естетичних і моральних почуттів. Перші прояви наступних видів почуттів: естетичні (почуття прекрасного, потворного, гармонії, ритму); інтелектуальні (почуття здивування і допитливості як ставлення дитини до нових фактів оточуючої дійсності); практичні (почуття, викликані (переважно ручною) діяльністю, її успіхом – невдачею, труднощами у здійсненні – завершенні. Поява соціальних емоцій у дошкільному дитинстві.

Емоційні порушення та їх прояв у дітей за А. Кошелевою: I гр. – неврівноважені, збудливі діти (тобто з нестримними емоціями, які дезорганізують діяльність цих дітей); II гр. – легкогальмівні (зі стійким негативним ставленням до спілкування, уникають комунікацій, але спостерігають за подіями у групі дитсадка здалеку); III гр. – сприйнятливі та вразливі діти зі страхами (страх – емоц. стан, що з'являється у ситуації, коли людина усвідомлює наявність реальної небезпеки): у 2-3 роки з'являються конкретні страхи, а з 3-х років з'являються символічні страхи.

Зміни в експресивній складовій прояву емоцій: а) засвоєння «мови почуттів»; б) виникнення бажання і можливості пояснити свої переживання словами; в) поступове оволодіння навичкою стримувати прояви бурхливих, різких почуттів.

Література: основна – 2, 17, 28, 39, 57.

додаткова – 16, 24, 29, 37, 45, 59, 66.

Практичне заняття 7. Розвиток емоційної сфери дошкільників (2 год.)

*Дитинство – це та пора, коли в душі
закладається основа моральності,
справедливості, добра та краси
Олесь Гончар*

Мета: засвоїти категоріальний апарат та основні теоретико-методологічні аспекти розвитку емоційно-вольової сфери у дітей дошкільного віку.

Отримати уявлення про особливості емоцій та почуттів у дошкільному дитинстві. Становлення динаміки, змісту, довільності, розумності емоцій та почуттів. Розвиток вищих почуттів (любов, співчуття, ревності та ін.) як узагальнення емоцій, скерованих на певний об'єкт. Розвиток соціальних переживань у процесі соціалізації дошкільників. Особливості емоційного неблагополуччя у дошкільному віці. Особливості вольової поведінки дошкільника. Виникнення системи мотивації, підпорядкування мотивів. Умови, шляхи та засоби розвитку емоцій, почуттів і волі.

Вміти практично застосовувати отримані теоретичні знання; організовувати і проводити заняття, націлені на розвиток емоційної сфери дитини-дошкільника.

Ключові поняття: емоції, почуття, емоційне неблагополуччя, любов, страх, тривожність, ревності, диференціація почуттів, воля, ієрархія мотивів.

План

1. Особливості емоційного розвитку дитини у віці 3-7 років. Основні напрямки розвитку почуттів
2. Характеристика етичних почуттів дитини дошкільного віку
3. Особливості розвитку волі дошкільника
4. Становлення системи мотивації, підпорядкування мотивів

5. Емоційне неблагополуччя у дошкільному віці (страхи, тривожність, підвищена збудливість, емоційна неврівноваженість, негативне ставлення до спілкування).

На занятті передбачено написання 2-ї модульної контрольної роботи

Методичні вказівки

У першому питанні необхідно дати загальну характеристику емоційного розвитку дитини у віці 3-7 років. Розкрити суть поняття «сензитивний вік» і наголосити, що вік від 0 до 10 років – сензитивний для емоційного розвитку дитини, вік від 2 до 6 років – вік афективності. Акцентувати увагу, що у дошкільному віці у розвитку емоційних процесів виділяються 2 напрями: поява емоційної децентрації, як здатності усвідомити емоційний стан іншої людини і співпереживати їй, яка передуює появі інтелектуальної децентрації; зміна місця емоцій в структурі діяльності, які «починають випереджувати хід виконання поставленої задачі». Відбувається диференціація позитивних і негативних емоцій, знижується їх амбівалентність. Як правило, старші дошкільника розрізняють 5-7 базових емоцій: радість, задоволення, подив, спокій, гнів, сум, страх (Н. Капітоненко, А. Щетиніна) проте вербалізувати їх виходить ще важко. Зазначити, що в дошкільному періоді емоції яскраві, але ситуативні й нестійкі, стають глибшими і стійкими до кінця дошкільного віку. Наголосити на змінах в експресивній складовій прояву емоцій: а) засвоєння «мови почуттів»; б) виникнення бажання і можливості пояснити свої переживання словами; в) поступове оволодіння навичкою стримувати прояви бурхливих, різких почуттів. Не забути зазначити, що у дошкільний період у дитини інтенсивно розвиваються різноманітні вищі почуття: моральні, інтелектуальні, практичні і естетичні. У них відображено багатство емоційних ставлень людини до соціальної дійсності. Наголосити, що розвиток почуттів у дошкільному дитинстві пов'язаний з розумовим розвитком дитини, пізнанням навколишнього світу, ознайомленням з наслідками своїх вчинків, усвідомленням, що добре і що погано

Друге питання присвятити висвітленню особливостей розвитку етичних почуттів дитини дошкільного віку. Розкрити суть поняття «емпатія», її види: а) гуманістична; б) егоцентрична (з 2-х років). На прикладах охарактеризувати поняття «гуманні почуття» та «моральні почуття». Акцентувати увагу на перших проявах почуттів: обов'язку, гідності та самоповаги, гордості. Зосередитись на особливостях «дружби» в дошкільному віці. Навести приклади засобів формування етичних почуттів у дошкільному віці: сюжетно-рольова гра, практичне ознайомлення з працею дорослих.

У третьому питанні розкрити основні аспекти розвитку волі у дошкільному віці. Наголосити на тому, що на етапі дошкільного віку довільність поширюється на всі сфери психіки – її пізнавальні, емоційно-вольові процеси (З. М. Істоміна, Н. Г. Агеносова, О. В. Запорожець), а також і на особистість дитини. Відбувається оволодіння механізмом планування, що є свідченням здійснення цілеспрямованості. Розкрити роль навчання та ігор з правилами у формуванні довільності дитини та розвитку навички самоконтролю. Акцентувати увагу на тому, що внутрішнє мовлення дитини стає засобом оволодіння нею своєю поведінкою через самоінструкції та самонакази. Доречно буде розглянути психолого-педагогічні умови розвитку волі у дітей дошкільного віку та підібрати рекомендації, щодо цілеспрямованої психолого-педагогічної роботи.

При розгляді *четвертого питання* основну увагу приділити розкриттю питань становлення системи мотивації у дошкільному віці. Доцільно прокоментувати думку О.М. Леонт'єва, який стверджує, що виникнення у дошкільника емоцій пов'язаних з передбаченням (переживання приємних емоцій в очікуванні певної події), розвиток емоційної спрямованості на іншу людину мотивує дитину свідомо підпорядковувати свої дії віддаленому мотиву. Розкрити суть поняття «підпорядкування мотивів» і їх особливості саме в дошкільному дитинстві. Наголосити на тому, що підпорядкування мотивів у дошкільника виникає в безпосередній соціальній ситуації спілкування з дорослим (О. М. Леонт'єв) під впливом вимог старшого, який контролює їх виконання. Проаналізувати різні групи мотивів, що складають

систему мотивації дошкільника, а саме: пізнавальні мотиви, мотиви визнання, слідування вимогам дорослих, соціальні, комунікативні, етичні.

У п'ятому питанні необхідно розкрити особливості проявів емоційного неблагополуччя у дошкільному віці (страхи, тривожність, підвищена збудливість, емоційна неврівноваженість, негативне ставлення до спілкування). Відповідь доцільно розпочати з конкретизації поняття «емоційне благополуччя» в працях науковців. Охарактеризувати основні показники емоційного благополуччя за Анохіною І.А.: характеристика відносин дитини до самої себе, однолітків, дорослих; загальний емоційний тонус; здатність дитини визначати емоційний стан іншого; рівень співпереживання, співчуття, який дитина демонструє у вербальному і невербальному плані та компоненти емоційного благополуччя за Г.Г. Філіпповою: емоція задоволення-невдоволення як зміст переважного фону настрою; переживання комфорту як відсутність зовнішньої загрози і фізичного дискомфорту; переживання успіху - неуспіху в досягненні цілей; переживання комфорту в присутності інших людей і ситуаціях взаємодії з ними; переживання дитиною оцінювання іншими людьми результатів її активності. Проаналізувати категорії дошкільників, які можуть відноситися до емоційно неблагополучних: 1) емоційно нестійкі; 2) легко збудливі, афективні, вибухові; 3) діти з явно вираженими егоїстичними нахилами.

Питання для обговорення на занятті

1. У чому полягає відмінність емоцій від почуттів?

2. Яка емоційна особливість дошкільника спостерігається у прикладі? У якому віці вона виникає?

Мама забирає Максима Д. з дитячого садка. Вихователь розповів їй про неслухняність хлопчика. Дорогою додому відбувається такий діалог:

Мама: Максиме, як же тобі не соромно! Мені ж неприємно за тебе червоніти! Чому ти погано поведився?!

*Максим заплакав: Залиш мене! Навіщо тобі такий син?! Краще я тут замерзну!
Щоб тобі з мене не було соромно!*

3. Розкрийте поняття амбівалентності емоцій та диференціації почуттів у дошкільника.
4. Під впливом яких чинників виявляються моральні почуття у дошкільників?
5. Що розуміють під мотивами поведінки? Які основні мотиви в поведінці й діяльності дошкільника Ви знаєте?
6. Розвиток інтелектуальних, моральних, естетичних та праксичних почуттів дошкільників.
7. Емоційне неблагополуччя дітей, його причини.
8. Методи вивчення емоційної сфери дошкільників.
9. Воля та її роль у поведінці дитини.
10. Напрями розвитку вольових дій у дошкільному віці.
11. Роль мовлення у формуванні волі дошкільника.
12. Що таке боротьба мотивів? Наведіть приклади.
13. Які мотиви поведінки спостерігаються у дітей? Які з них свідчать про розвиток особистості дошкільника? У якому віці вони з'являються?

Паша, пробігаючи мимо, штовхнув Максима. Максим наздогнав Пашу і теж його штовхнув. В іншій ситуації Максим побачив, що Сергій б'є малюка. Він підійшов до кривдника, став відштовхувати його, промовляючи: "Не зачіпай маленьких!"

14. Назвіть умови та прийоми розвитку волі у дошкільному віці.

Самостійні індивідуальні письмові завдання

(кожному здобувачу вищої освіти необхідно обрати один варіант завдань і виконати його вдома готуючись до практичного заняття)

Практична задача (рівень А):

1. Наведіть приклади ситуацій, характерних для дошкільного віку, у яких актуалізуються мотиви досягнення успіху й уникнення невдач.

2. Сформулюйте умови успішного емоційно-вольового розвитку дошкільника.

Практична задача (рівень В):

1. Визначте та охарактеризуйте основні новоутворення у мотиваційній сфері дитини дошкільного віку.
2. Складіть програму спостереження за вольовими проявами дитини

Практична задача (рівень С):

1. Батьки нерідко будують стосунки з дітьми на осуді їх за неправильну, на їхній погляд поведінку та покаранні за це. Проте є й такі, які практично не застосовують покарань і вдаються лише до заохочень. Очевидно, якщо перші викликають у дітей негативні емоції, то другі – позитивні. *Батьки якої категорії мають більше шансів досягти успіху? Які емоції дітей, приємні чи неприємні, відіграватимуть при цьому більшу роль?*
2. Складіть коротке есе на тему «Як забезпечити емоційне благополуччя дошкільника?»

Теми доповідей

1. Гармонійний розвиток особистості дошкільника в ментальності народів світу.
2. Розвиток емоційної сфери дошкільників.
3. Особливості вольової активності дошкільників.
4. Ігри та їх значення в розвитку волі.

За бажанням здобувача вищої освіти: створити презентацію, буклет чи реферат з теми та підготуватися до доповіді-демонстрації на практичному занятті.

Індивідуальні завдання за бажанням

1. Підготувати і виконати **практичну роботу** на тему: Складання пам'ятки для батьків «Як забезпечити емоційне благополуччя дитини-дошкільника»

Хід роботи

1. Обговорення умов емоційного розвитку дошкільника, причин виникнення емоційних розладів у дітей, ролі дорослого у забезпеченні емоційного благополуччя дитини.

2. Складання пам'ятки з 10-15 положень.

3. Обговорення складених здобувачами вищої освіти пам'яток, їх вдосконалення.

2. Провести спостереження за однією дитиною за методикою «Вивчення індивідуальних особливостей дітей з емоційними проблемами» (Додаток В), заповнити таблицю результатів та написати висновок.

Література

Основна:

1. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія: навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2020. 392 с.
2. Запорожець О. В. Психологія: підручник для дошкільних педагогічних училищ. – К.: Рад. школа. – 1967 – 220 с.
3. Терещенко Л. А., Карабаєва І. І. Психологічні особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, Том 10. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Випуск 33. 2019. С. 214 – 234.*
4. Федорова М. А. Особливості емоційного розвитку сучасних дітей в аспекті становлення міжособистісних взаємин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія «Педагогіка. Соціальна робота».* 2020. Вип. 1 (46). С. 133-137.

Додаткова:

1. Бикова В.О., Тлустенко А.П. Особливості емоційного розвитку дітей раннього віку. *Abstracts of XXXI International Scientific and Practical Conference "Trends in the Development of Modern Scientific"*. Vancouver, Canada, 22-25 June. 2021. P. 424-430.
2. Ісмаїлова Н. Способи формування соціально-емоційного розвитку у дітей дошкільного віку. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 26(3), 2023. С. 176-181.
URL:
https://www.researchgate.net/publication/373458946_Sposobi_formuvanna_socialno-emocijnogo_rozvitku_u_ditej_doskilnogo_viku (дата звернення: 25.07.2024).
3. Марценюк М. О., Кабаштура Ю. В. Психологічні особливості розвитку емоційної сфери дитини-дошкільника. *Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти* : зб. тез доп. Всеукраїнської наук.-практ. інт.-конф., м. Мукачєво, 26 жовтня 2017 р. Мукачєво : МДУ, 2017. С.99-102. Режим доступу: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%82%D0%B5%D0%B7-1.pdf> (дата звернення: 25.07.2024).
4. Омері І., Міщенко А., Шолох Д., Шолох К. Особливості мотивації навчання дітей дошкільного віку. *Вісник психології і педагогіки: зб. наук. праць*. Вип.18. 2017
URL:
https://www.psych.kiev.ua/%D0%9E%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%96_%D0%86.,_%D0%9C%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%90.,_%D0%A8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%85_%D0%94.,_%D0%A8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%85_%D0%9A._%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96_%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D1%96%D0%BA%D1%83
(дата звернення: 26.07.2024).

5. Остапенко М. О. Розвиток вольових якостей дітей старшого дошкільного віку : магістер. робота / М. О. Остапенко ; науковий керівник А. В. Вертель. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. 76 с.
2. Остапенко М.О. Особливості розвитку емпатії у дітей дошкільного віку. *Актуальні питання дошкільної і початкової освіти: збірник статей молодих науковців*. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 130–134.
3. Остапенко М.О. Педагогічні умови розвитку вольових якостей у дітей старшого дошкільного віку. *Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців (28 квітня 2021 року.)* Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 218–222.
4. Сучасні тенденції інноваційного розвитку дошкільної освіти. *Зб.наук. та наук.- мет. пр. [ред. кол.: В. І. Очеретянюк (гол.) та ін.]*. Хмельницький: ХОІППО ім. А. Назаренка, 2023. 389 с.
5. Харченко Н. А., Чорна Т. О. Формування емоційного середовища дошкільника у науковій спадщині О. В. Запорожця. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Том VIII: Методологія і теорія психології. – Випуск 1. – Київ-Ніжин: Вид-во ПП Лисенко, 2018. – С. 322-329 URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v14/i1/32.pdf> (дата звернення 21.08.2024).
6. Harris P.L. Children's understanding of the link between situation and emotion. *J. Exp. Child Psychol.* 1983. V. 36. P. 1 – 20.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека українських підручників : веб-сайт. URL: <http://pidruchniki.ws/> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського : веб-сайт. URL: www.dnrb.gov.ua (дата звернення: 25.07.2024).

3. Методичні рекомендації для вихователів та батьків щодо розвитку емоційної сфери старших дошкільників. На урок: освітній портал. URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-dlya-vihovateliv-ta-batkiv-schodorozvitku-emociyno-sferi-180313.html> (дата звернення: 25.07.2024).
4. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : веб-сайт. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 26.07.2024).

Питання для самоконтролю

Виберіть правильну відповідь із запропонованих варіантів.

1. Розвиток інтелектуальних почуттів у дошкільному віці пов'язаний зі становленням:
- а) пізнавальної діяльності;
 - б) ігрової діяльності;
 - в) трудової діяльності;
 - г) навчальної діяльності.
2. У дітей дошкільного віку:
- а) більшість дій – вольові;
 - б) вольові дії відсутні;
 - в) більшість дій – імпульсивні;
 - г) переважають імпульсивні дії, обсяг вольових дій – незначний.
3. У старшого дошкільника:
- а) боротьба мотивів не завжди закінчується вибором більш важливого мотиву;
 - б) при боротьбі мотивів переважають емоції та почуття;
 - в) при боротьбі мотивів переважає розсудливість;
 - г) зовсім відсутня боротьба мотивів.
4. Найдієвішим мотивом для середнього дошкільника є:

- а) слово, дане самим;
- б) заборона дорослої людини;
- в) чекання обіцяної нагороди;
- г) очікування покарання.

5. З якого віку дитина починає керувати своїми психічними процесами:

- а) з молодшого дошкільного віку;
- б) з середнього дошкільного віку;
- в) зі старшого дошкільного віку;
- г) з раннього віку.

6. Укажіть, що є найважливішим новоутворенням у розвитку мотиваційної сфери дошкільника:

- а) підпорядкування, ієрархія мотивів;
- б) розвиток моральних мотивів;
- в) виникнення пізнавальних мотивів;
- г) поява змагальних мотивів.

7. Зазначте мотиви, які виражають ставлення дитини до інших людей:

- а) суспільні;
- б) моральні;
- в) ігрові;
- г) пізнавальні.

8. Найсильніше і найважливіше джерело переживань дитини дошкільного віку:

- а) її взаємини з іншими людьми – дорослими і дітьми;
- б) навколишня дійсність;
- в) ставлення до дитини;
- г) слухання розповідей і казок.

Тема 12. Становлення самосвідомості дошкільника (3-6 років)

Основні питання теми

1. Кризи 3-х та 7-ми років як основні складові самосвідомості
2. Розвиток самооцінки дошкільника
3. Становлення самосвідомості старшого дошкільника

Ключові положення

Особливості перебігу кризи 3-х років. Дослідження Е. Келлера, Л. Виготського. Основні причини кризи 3-х років: а) конфлікт між внутрішніми позиціями «Я – Хочу» і «Я – Можу»; б) зміна ставлення дитини до інших людей та самої себе (психологічне відділення від близьких дорослих); в) перегляд старої системи стосунків між дитиною і дорослими. Характеристика симптомів кризи 3-х років: негативізм; впертість; свавілля; знецінення дорослих; протест; деспотизм.

Новоутворення – психічні та соціальні зміни, котрі вперше виникають на даній стадії розвитку і визначають свідомість дитини, її відношення до довколишнього, внутрішнє та зовнішнє життя.

Новоутворення, що виникають внаслідок кризи 3-х років: а) перші зародки самосвідомості (поява позиції «Я – Сам»); б) поява соціально мотивованих вчинків, а не ситуативно-мотивованих; в) поява власного соціального простору у координатах: Дорослий – Дитина – Однолітки; г) зміна провідної діяльності: сюжетно-рольова гра.

Особливості перебігу кризи 7-и років. Дослідження Л. Виготського, Л. Божович, О. Смирнова, В. Аверіна, Ю. Швалба. Основні причини кризи 7-и років:

а) народження соціального «Я» (з'являється нова внутрішня позиція); б) протиборство двох внутрішніх позицій: «Я – Хочу» і «Я – Повинен».

Характеристика симптомів кризи 7-и років за К. Полівановою: а) втрата дитячої безпосередності (маніриться свідомо і безпідставно); б) переживання та дії інтелектуалізуються (дитина знає «як треба поводитися»); в) манірність (уміння грати ролі; закритість внутрішнього світу); г) симптом «гіркої цукерки» (поява совісті); д) важковиховуваність (ігнорування режиму, неслухняність, суперечки з дорослими); є) узагальнені переживання.

Основні новоутворення кризи 7-и років за В.С. Мухіною: а) довільність поведінки і пізнавальних процесів (підкорює свою поведінку не бажанням, а прийнятим у суспільстві правилам); б) внутрішній план дій; в) рефлексія (осмислення своїх дій та наслідків своєї поведінки); г) здатність організовувати свою навчальну діяльність, самоконтроль; д) соціальна і комунікативна компетентність.

Провідна діяльність - це діяльність, яка, виникаючи в рамках нової соціальної ситуації розвитку індивіда, забезпечує розв'язання психічних суперечностей і формування психічних новоутворень.

Навчальна діяльність як провідна діяльність яка виникає внаслідок кризи 7-и років.

Література: основна – 17, 34, 39.

додаткова – 1, 16, 18, 19, 42, 46, 55.

ПОТОЧНИЙ ТА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ

Завдання поточного контролю знань

В межах курсу передбачено виконання 2-х модульних контрольних робіт. Виконання контрольної роботи передбачає письмове розв'язання завдань за відповідним варіантом. Кожен варіант включає завдання з тематики, визначеної навчальною програмою з дисципліни «Психологія загальна та дитяча» в межах кожного зі змістових модулів.

Передбачена методика розподілу варіантів контрольних робіт, в основу якої покладено алфавітний принцип (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Таблиця розподілу варіантів роботи відповідно прізвищу здобувача

Початкова літера прізвища здобувача вищої освіти			Номер варіанту
А	П	К	1
Б	Р	Щ	2
В	С	Л	3
Г	Т	Ю	4
Д	У	М	5
Є	Ф	Н	6
Ж	Х	О	7
З	Ц	І	8
Й	Ч	Ш	9

Контрольна робота складається з трьох теоретичних питань, що потребують поглибленої відповіді і одного практичного питання.

Відповіді мають бути повними та обґрунтованими на всі теоретичні питання, що передбачені конкретним варіантом контрольної роботи. Запис умови завдань, передбачених варіантом, є обов'язковим. Контрольна робота повинна мати самостійний характер. Недопустимо запозичення тексту, фактичних даних із літературних джерел без посилання на них. Тому контрольні роботи, написані без врахування цих вимог, викладачем перевірятися не будуть.

Здобувач вищої освіти може спиратися у своїй роботі на відповідну навчальну і монографічну літературу з даної проблеми. При цьому, якщо він наводить цитату чи запозичує із літературного джерела якесь теоретичне положення (наприклад, визначення, висновки дослідження, думку автора літературного джерела з того чи іншого питання тощо), то обов'язково треба робити посилання на літературне джерело.

ОФОРМЛЕННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Контрольна робота виконується державною (українською) мовою.

Обсяг контрольної роботи не повинен перевищувати 5 сторінок комп'ютерного тексту або 10 листків в зошиті шкільного зразка, але не менше 2 сторінок комп'ютерного тексту та 3-4 сторінок рукописного. Питання мають бути чітко відокремлені одне від одного з обов'язковим зазначенням теми питання. При оформленні роботи мають бути враховані всі вимоги, які висуваються до написання студентських робіт (контрольних, курсових, дипломних).

Варіанти контрольних робіт

Змістовий модуль 1.

Загальна психологія як наука, психічні процеси, стани та властивості

Варіант1

1. Розкрийте співвідношення об'єктивної та суб'єктивної реальності.

2. Проаналізуйте співвідношення понять «індивід», «людина», «особистість», «індивідуальність».
3. Охарактеризуйте вплив індивідуального стилю на діяльність.
4. Поясніть, у чому виявляється принцип єдності свідомості і діяльності людини?

Варіант 2

1. Розкрийте зміст поняття «відображення», його форми та рівні.
2. Проаналізуйте співвідношення біологічного і соціального в структурі особистості.
3. Охарактеризуйте роль спілкування в житті людини.
4. Чи можна скласти уявлення про людину, виходячи лише з її власних характеристик?

Варіант 3

1. Проаналізуйте історичні погляди на природу і сутність психіки.
2. Охарактеризуйте психологічну структуру особистості.
3. Розкрийте зв'язок між зовнішньою та внутрішньою діяльністю.
4. Що таке інтереси, їх види? Яку роль відіграють інтереси в спрямованості особистості?

Варіант 4

1. Розкрийте зміст та особливості пам'яті.
2. Охарактеризуйте основні властивості уваги.
3. Проаналізуйте роль феноменів ідентифікації, рефлексії, емпатії в міжособистісному розумінні.
4. Поясніть причину порушення нормального зору в ситуаціях:
 - 4.1. Людина середнього віку скаржиться на те, що при яскравому світлі нічого не бачить і лише на вечір починає розрізняти предмети, які її оточують.
 - 4.2. Жінка при вході з вулиці чи освітленої кімнати, увійшовши в темне приміщення, нічого не бачить і тільки через деякий час починає розрізняти предмети.

Варіант 5

1. Розкрийте особливості мисленнєвої діяльності людини.
2. Охарактеризуйте джерела активності особистості.
3. Проаналізуйте вплив самооцінки на статус особистості в групі.
4. Чому помилки в зошиті педагог виправляє червоним кольором?

Варіант 6

1. Охарактеризуйте емоційно-вольову сферу особистості.
2. Проаналізуйте форми активності живих істот.
3. Доведіть вплив міжособистісних стосунків на процес соціалізації особистості.
4. У чому полягає відмінність між мовленням людини і звуковою сигналізацією тварин?

Варіант 7

1. Охарактеризуйте методологічні засади психології.
2. Зробіть психологічний аналіз діяльності.
3. Чи можна закономірності психіки, виявлені у тварин, перенести на людину? Відповідь обґрунтуйте.
4. Чи може мавпа назвати себе особистістю? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 8

3. Охарактеризуйте види мовлення.
4. Охарактеризуйте структурні компоненти діяльності.
5. Розкрийте поняття про здібності, їх види та рівні розвитку.
6. У чому полягає відмінність психіки людини від психіки тварин? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 9

1. Охарактеризуйте види темпераменту особистості.
2. Визначте та порівняйте основні види діяльності.

3. Проаналізуйте психологічні особливості творчої особистості.
4. Чи завжди психічний факт (уявлення про об'єкт переживання) можна розглядати як суб'єктивне бачення об'єктивного світу?

Змістовий модуль 2. Особливості психічного та особистісного розвитку дітей.

Варіант 1

1. У чому виявляється зв'язок дитячої психології з іншими психологічними науками?
2. Розкрийте своєрідність трудової діяльності дошкільника. Як розвиваються діти у цій діяльності?
3. Як виявляється психологічна готовність дитини до школи? Назвіть її показники.
4. Які методи дослідження використовують у вивченні психічного розвитку дитини дошкільного віку?

Варіант 2

1. Назвіть показники, за якими вихователь дошкільного закладу може судити про наявність у дитини того чи іншого виду здібностей.
2. Як взаємопов'язані провідні види діяльності дитини і її психічний розвиток?
3. Охарактеризуйте конфлікти між дітьми і їх причини.
4. Доведіть, що задатки є не готовими здібностями, а лише потенціями їх розвитку.

Варіант 3

1. У чому полягають особливості уваги дітей дошкільного віку?
2. Як проявляється темперамент у поведінці і діяльності дитини?
3. Обґрунтуйте доцільність врахування індивідуальних психологічних відмінностей дітей у навчально-виховному процесі.
4. Прокоментуйте особливості сенсорного розвитку дітей дошкільного віку.

Варіант 4

1. Обґрунтуйте роль дорослого у розвитку дитини в період немовлячого віку.
2. У чому полягають особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку?
3. Обґрунтуйте стадії розвитку Я-концепції за Е. Еріксоном.
4. Розкрийте суть та стан комплексу позбавлення. Яке його значення у психічному розвитку немовляти?

Варіант 5

1. Опишіть процес становлення мотивів у поведінці дітей дошкільного віку.
2. Дайте характеристику мовленнєвого розвитку немовляти. Які причини можуть зумовити затримку мовного розвитку?
3. Доведіть взаємозв'язок волі з розвитком особистості дошкільника.
4. Назвіть можливі причини порушення правил поведінки дошкільниками.

Варіант 6

1. У чому полягає вплив зображувальної діяльності на психічний розвиток дошкільника?
2. Яка роль дорослого у формуванні особистості дитини?
3. Доведіть, що ранній вік є сензитивним періодом для засвоєння мовлення. Розкрийте небезпеки автономного мовлення дитини.
4. Обґрунтуйте вплив на формування особистості дитини сімейного мікросередовища. У чому полягають відмінності демократичної та авторитарної форми сімейного впливу на дитину?

Варіант 7

1. Назвіть основні напрями розвитку предметної дії дитини.
2. Назвіть симптоми кризи 3-х років. Чим вона зумовлена і у чому проявляється?
3. Який вид ігрової діяльності дошкільника провідний? Розкрийте його суть.
4. Обґрунтуйте чотири рівні розвитку ігрової діяльності за Д.Ельконіним.

Варіант 8

1. У чому полягає вплив зображувальної діяльності на психічний розвиток дошкільника?
2. Дайте характеристику мовленнєвого розвитку немовляти. Які причини можуть зумовити затримку мовного розвитку?
3. Назвіть симптоми кризи 3-х років. Чим вона зумовлена і у чому проявляється?
4. Який вид ігрової діяльності дошкільника провідний? Розкрийте його суть.

Варіант 9

1. Яка роль дорослого у формуванні особистості дитини?
2. Розкрийте суть та стан комплексу позбавлення. Яке його значення у психічному розвитку немовляти?
3. Чим спричинені емоційні порушення дошкільника?
4. Опишіть процес становлення мотивів у поведінці дітей дошкільного віку.

ПИТАННЯ НА ЕКЗАМЕН

1. Психологія як наука, її об'єкт, предмет і методи дослідження.
2. Загальні етапи розвитку психології. Місце психології в системі наукового знання.
3. Провідні напрямки (школи) в психології.
4. Психіка і мозок. Стадії та рівні розвитку форм психічного відображення за О.М. Леонтьєвим і К.Е.Фабрі.
5. Нервова система та її будова.
6. Психіка і свідомість. Суспільно-історичний характер свідомості.
7. Розвиток свідомості та її структура. Свідоме і несвідоме в психічній діяльності людини.
8. Природа відчуттів. Види, властивості, закономірності відчуттів.
9. Сприймання як психічний процес. Функції, види, особливості сприймання.
10. Поняття про мислення, розумові дії, мисленнєві операції. Форми мислення. Різновиди мислення.
11. Пам'ять як пізнавальний процес. Процеси і закономірності пам'яті. Закони і механізми запам'ятовування. Умови ефективності запам'ятовування.
12. Увага як форма і спосіб організації пізнавальної діяльності. Різновиди та властивості уваги.
13. Поняття про уяву як вищий пізнавальний процес. Основні процеси і прийоми створення образів уяви.
14. Поняття про емоції та почуття. Форми переживання емоцій і почуттів. Властивості емоційних явищ.
15. Поняття про волю. Функції волі. Ознаки вольової поведінки. Аналіз складної вольової дії.
16. Поняття про темперамент. Його типологія, властивості, специфіка діяльності.
17. Природа характеру людини. Структура характеру. Фактори, які впливають на формування характеру.
18. Поняття про здібності. Природні і соціальні передумови здібностей. Структура здібностей. Шляхи та умови розвитку здібностей.

19. Співвідношення та якісна характеристика понять: геніальність, обдарованість, талант, майстерність.
20. Поняття індивід, людина, особистість, суб'єкт та індивідуальність, їх взаємозв'язок.
21. Особливість мовлення як психічного процесу, його різновиди. Співвідношення понять: «мова» та «мовлення».
22. Криза новонародженості та її характеристика. Новоутворення кризи новонародженості. Характеристика комплексу поживлення. Його структура.
23. Соціальна ситуація розвитку немовляти. Особливості спілкування у немовлячому віці.
24. Розвиток моторики і сенсорики в немовлячому віці.
25. Особливості когнітивного розвитку в немовлячому віці.
26. Криза першого року життя. Основні досягнення дитини першого року життя.
27. Соціальна ситуація розвитку в ранньому віці. Особливості спілкування з дорослими та однолітками.
28. Характеристика провідної діяльності в ранньому віці. Види дій. Етапи їх розвитку.
29. Особливості розвитку пізнавальної сфери в ранньому віці.
30. Особливості мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Засвоєння фонетичної, граматичної, синтаксичної структури мовлення. Фактори розвитку мовлення.
31. Криза трьох років. Її характеристика, причини виникнення та особливості прояву.
32. Гра як провідна діяльність у дошкільному дитинстві. Передумови виникнення ігрової діяльності. Види ігор.
33. Сюжетно-рольова гра як провідна діяльність у дошкільному дитинстві. Її роль для психічного розвитку дошкільника. Структура сюжетно-рольової гри.
34. Вікові особливості та рівні розвитку гри.
35. Особливості продуктивних видів діяльності дошкільника. Етапи розвитку образотворчої діяльності. Особливості конструктивної діяльності у дошкільному віці. Види конструювання.

36. Сенсорний розвиток дошкільників. Психологічні основи сенсорного розвитку дошкільників. Розвиток сенсорних еталонів у дошкільників.
37. Психологічне значення мовленнєвої діяльності для психічного розвитку дошкільника. Розвиток мовлення. Психологічні особливості усного мовлення дошкільників. Збагачення і розвиток словника. Граматичний склад мовлення.
38. Особливості розвитку уяви у період дошкільного дитинства. Управління розвитком уяви дошкільників.
39. Характеристика розвитку мисленнєвих операцій у дошкільному віці.
40. Особливості розвитку видів та властивостей уваги у дошкільників. Шляхи і засоби організування і підтримання уваги дошкільників.
41. Особливості розвитку пам'яті у дошкільному віці. Управління розвитком пам'яті дітей дошкільного віку.
42. Особливості соціальної ситуації розвитку у дошкільному віці: спілкування з дорослими та однолітками. Характеристика дітей з різним соціальним статусом. Вплив вихователя на статус дитини в колективі однолітків.
43. Характеристика мотиваційної сфери дошкільника. Види мотивів поведінки. Супідрядність мотивів як центральне новоутворення дошкільного віку, її суть.
44. Особливості розвитку самосвідомості дошкільника. Розвиток самооцінки дитини. Характеристика дошкільників з різною самооцінкою. Управління розвитком самосвідомості у дошкільників
45. Загальна характеристика емоційної сфери дошкільника. Порухення емоційної сфери дітей дошкільного віку (схильність до афективних станів, підвищеної тривожності, агресивності). Розвиток вищих почуттів, поява здатності до співпереживання.
46. Особливості розвитку волі дошкільників. Посилення регулювальної ролі мовлення у виконанні дій. Управління розвитком волі у дошкільників.
47. Види здібностей та їх розвиток у дошкільному віці. Вивчення здібностей дитини. Умови розвитку здібностей у дошкільному віці. Робота з обдарованими дошкільниками.

48. Психологічні особливості дошкільників з різним типом темпераменту. Врахування властивостей темпераменту дошкільників у навчально-виховній роботі.
49. Криза 6-7 років: причини виникнення, симптоми, особливості перебігу.
50. Поняття про готовність та психологічну готовність до навчання. Структура психологічної готовності до школи (особистісна готовність, інтелектуальна готовність, соціально-психологічна готовність, емоційно-вольова готовність).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібліотека українських підручників : веб-сайт. URL: <http://pidruchniki.ws/> (дата звернення: 25.07.2024).
2. Бикова В.О., Тлустенко А.П. Особливості емоційного розвитку дітей раннього віку. *Abstracts of XXXI International Scientific and Practical Conference "Trends in the Development of Modern Scientific"*. Vancouver, Canada, 22-25 June. 2021. Р. 424-430.
3. Будіянський М.Ф., Фурта І.Ю. Психологія : метод. рекомендації. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2021. 30 с.
4. Види пам'яті : веб-сайт. URL: https://www.youtube.com/watch?v=txzUHlc_Xyo (дата звернення: 25.07.2024).
5. Гарькавець О. М. Особливості розвитку пізнавальної сфери дошкільника під впливом інноваційних педагогічних технологій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Психологія*. Харків, 2021. № 45. С. 39-43.
6. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського : веб-сайт. URL: www.dnpb.gov.ua (дата звернення: 25.07.2024).
7. Діагностика домінуючої перцептивної модальності С. Єфремцева : веб-сайт. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/test/605836-diagnostics-dominuyuchoi-perceptivnoi-modalnosti-s-efremceva> (дата звернення: 25.07.2024).
8. Діагностика дослідження мимовільної пам'яті : веб-сайт. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/test/1413440-doslidzhennya-mimovilnoi-pamyati> (дата звернення: 25.07.2024).
9. Діагностика різних видів пам'яті : веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=V2vk3DEG0A8> (дата звернення: 25.07.2024).
10. Діагностика переважаючого типу мислення : веб-сайт. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/testview/788717-tip-mislennya> (дата звернення: 25.07.2024).

11. Діагностику рівня концентрації уваги за допомогою тесту П'єрона-Рузера : веб-сайт. URL: <https://studfile.net/preview/5263783/page:3/> (дата звернення: 25.07.2024).
12. Діагностика стійкості уваги за допомогою коректурних таблиць Бурдона : веб-сайт. URL: <https://vseosvita.ua/library/metod-doslidzenna-korekturna-proba-test-175673.html> (дата звернення: 25.07.2024).
13. Диференційовано-діагностичний опитувальник інтересів – ДДО (за Є. Клімовим): веб-сайт. URL: <http://mvpu.edukit.sumy.ua/Files/downloadcenter/%D0%94%D0%94%D0%9E%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%84.%20%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BC.pdf> (дата звернення: 25.07.2024).
14. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 388 с.
15. Дуткевич Т.В. Загальна психологія. Теоретичний курс : навч.посіб. 2-ге вид. / Київ: Центр учбової літератури, 2022. 388 с.
16. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія : модульний навчальний посібник. / Київ : ЦУЛ, 2019. 304 с.
17. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія: навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2020. 392 с.
18. Єроніна С. В. Дошкільник і суспільство: особливості економічної соціалізації. *Діти – батьки – суспільство: взаємодія та інтеграція* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів : Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2007. С. 41-43.
19. Єроніна С. В. Соціально-психологічний аспект дослідження економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: психологічні науки*. Чернігів : ЧДПУ, 2007. Вип. 49. С. 69-72.
20. Жукова, О. А., Павлов, В. О., Лукіяничук, А. М., Яковліва, О. П. Психолого-педагогічний аналіз кліпового мислення як феномена сучасності. *Академічні візії*,

- №17. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/213> (дата звернення: 25.07.2024).
21. Загальна психологія в поняттях та схемах: навч. – метод. пос. для самостійного вивчення курсу / уклад. О. А Даценко. Кривий Ріг, 2021. 136 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1IWIVzZERdU5amx_eQNDOjE4FFQ3C0Gg7/view (дата звернення: 25.07.2024).
22. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Загальна психологія: Хрестоматія. URL: https://pidruchniki.com/1584072033357/psihologiya/zagalna_psihologiya_hrestomatiya (дата звернення: 25.07.2024).
23. Запорожець О. В. Психологія: підручник для дошкільних педагогічних училищ. – К.: Рад. школа. – 1967 – 220 с.
24. Ісмаїлова Н. Способи формування соціально-емоційного розвитку у дітей дошкільного віку. *Науково-теоретичний альманах Грани*, 26(3), 2023. С. 176-181. URL: https://www.researchgate.net/publication/373458946_Sposobi_formuvanna_socialno-emocijnogo_rozvitku_u_ditej_doskilnogo_viku (дата звернення: 25.07.2024).
25. Кузнецов М. А. Психологія моторної пам'яті : прикладні аспекти : монографія / М. А. Кузнецов, Є. В. Заїка, Ю. Ю. Ходикіна ; Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : Діса плюс, 2019. 446 с. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/2681> (дата звернення: 25.07.2024).
26. Курова А. В., Крюкова М. А. Загальна психологія: навч.-мет. посібник (для студентів факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА» - Вступ до спеціальності). Одеса : Фенікс, 2019. 53 с.
27. Максименко С. Д. Загальна психологія: навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2021. 272 с.
28. Марценюк М. О., Кабаштура Ю. В. Психологічні особливості розвитку емоційної сфери дитини-дошкільника. *Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти* : зб. тез доп. Всеукраїнської наук.-практ. інт.-конф., м. Мукачево, 26 жовтня

2017 р. Мукачєво : МДУ, 2017. С. 99-102. Режим доступа: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%82%D0%B5%D0%B7-1.pdf> (дата звернення: 25.07.2024).

29. Методичні рекомендації для вихователів та батьків щодо розвитку емоційної сфери старших дошкільників. На урок: освітній портал. URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-dlya-vihovateliv-ta-batkiv-schodorozvitku-emociyno-sferi-180313.html> (дата звернення: 25.07.2024).

30. Михайлишин У. Б., Нестєрова І. А. Вплив темпераменту на стресостійкість у юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2022. № 2 (58). С. 137-159.

31. Моляко В. О., Гулько Ю. А., Ваганова Н. А. та ін. Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта: монографія /за ред. В. О. Моляко. Київ, 2021.165 с.

32. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник. К. : Ліра, 2020. 564 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk814182%20.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).

33. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : веб-сайт. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 26.07.2024).

34. Омері І., Міщенко А., Шолох Д., Шолох К. Особливості мотивації навчання дітей дошкільного віку. *Вісник психології і педагогіки: зб. наук. праць*. Вип.18. 2017 URL:

https://www.psych.kiev.ua/%D0%9E%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%96_%D0%86.,%D0%9C%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%90.,_%D0%A8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%85_%D0%94.,_%D0%A8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%85_%D0%9A._%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96_%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D1%96%D0%BA%D1%83

(дата звернення: 26.07.2024).

35. Онлайн-курси від Prometheus : веб-сайт. URL: <https://courses.prometheus.org.ua/courses> (дата звернення: 26.07.2024).

36. Остапенко М. О. Розвиток вольових якостей дітей старшого дошкільного віку : магістер. робота / М. О. Остапенко ; науковий керівник А. В. Вертель. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. 76 с.

37. Остапенко М. О. Особливості розвитку емпатії у дітей дошкільного віку. *Актуальні питання дошкільної і початкової освіти*: збірник статей молодих науковців. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 130–134.

38. Остапенко М. О. Педагогічні умови розвитку вольових якостей у дітей старшого дошкільного віку. *Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців (28 квітня 2021 року.)* Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 218–222.

39. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посібник, 2-ге видання, виправлене. Київ : Академвидав, 2015. 400 с.

40. Підлипняк І., Дука Т. Інтелектуальний розвиток дітей дошкільного віку в умовах сучасного закладу дошкільної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. С. 40-43.

41. Підручники : веб-сайт. URL: <https://pidru4niki.com> (дата звернення: 26.07.2024).

42. Піроженко Т. О. Базовий компонент дошкільної освіти : веб-сайт URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 25.07.2024).

43. Практикум із психології : навч. посібник / О. О. Резван та ін. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 157 с.

44. Практикум з загальної психології : метод. рекомендації до практичних занять з курсу «Практикум з загальної психології» для здобувачів першого (бакалаврського)

- рівня вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» / укладач Т. Д. Мостова. Одеса, 2023. 32 с.
45. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник. К. : Каравела, 2020. 418 с.
46. Психологія дитяча: навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів денної форми навчання освітнього ступеня Бакалавр спеціальності 012 «Дошкільна освіта» / укладач В. В. Іванова. Мукачево : МДУ, 2019. 104 с. URL: http://dspace.msu.edu.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/3267/Ivanova_psychologi_children.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 26.07.2024).
47. Психологічні онлайн-тести: веб-сайт. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/surveys;> <https://psycho-test.org/uk/tests.html> (дата звернення: 26.07.2024).
48. Рибчук О. Критичне мислення як предмет філософських та психологічних досліджень. *Вісник Національного університету оборони України*. 72(2). С. 128–135. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-128-135> (дата звернення: 26.07.2024).
49. Робочий зошит з психології: методичний посібник / Укладачі: Л. Бутузова, С. Дмитрієва, С. Максимець. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2023. 136 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36953/1/%D0%A0%D0%97%D0%BE%D1%88%D0%B8%D1%82%20%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202023.pdf> (дата звернення: 26.07.2024).
50. Розвиток уваги у молодшому шкільному віці : веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RBaVh2GorcM> (дата звернення: 26.07.2024).
51. Савченко Т. Сутність уваги, уважливості і спостережливості як індивідуальних рис особистості. *Актуальні питання психології*. 2020. Вип. 10. С. 205-209.
52. Савчин М. В. Загальна психологія: навч. посібник. Київ: 4-те видання ВЦ «Академія», 2024. 352 с.
53. Самойленко Н. Індиго в деталях / Кутішенко В. П., Ставицька С. О. Психологія розвитку та вікова психологія. К., 2009, С. 85-90.

54. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія: навч. пос. К. Центр навчальної літератури, 2019. С. 184-193.
55. Сучасні тенденції інноваційного розвитку дошкільної освіти. *Зб.наук. та наук.- мет. пр. [ред. кол.: В. І. Очеретянка (гол.) та ін.]*. Хмельницький: ХОППО ім. А. Назаренка, 2023. 389 с.
56. Темперамент. Характеристика типів темпераменту : веб-сайт. URL: <http://posibnyky.vntu.edu.ua> (дата звернення: 26.07.2024).
57. Терещенко Л. А., Карабаєва І. І. Психологічні особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, Том 10. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*. Випуск 33. 2019. С. 214 – 234.
58. Увага: види та роль у нашому житті : веб-сайт. URL: <https://psychologer.com.ua/uvaha/> (дата звернення: 26.07.2024).
59. Федорова М. А. Особливості емоційного розвитку сучасних дітей в аспекті становлення міжособистісних взаємин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2020. Вип. 1 (46). С. 133-137.
60. Фера С. В. Економічна психологія : навч.-метод. рекомендації до курсу «Економічна психологія» для студентів 4-го курсу спеціальності «Психологія». Чернігів, 2015. 78 с.
61. Фера С. В., Єронін О. В., Єроніна-Коливан Н. В. Психолого-педагогічні аспекти професійної підготовки вчителів для роботи з творчо-обдарованими учнями. *Дванадцяті Сіверянські соціально-психологічні читання: матер. Міжн. наук. онлайн-конференції (26 листопада 2021 року, м. Чернігів) / За наук. ред. О. Ю. Дроздова*. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2022. Т.1. С. 199-201.
62. Харченко Н. А., Чорна Т. О. Формування емоційного середовища дошкільника у науковій спадщині О. В. Запорожця. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Том VIII: Методологія і теорія психології. – Випуск 1. – Київ-Ніжин: Вид-во ПП Лисенко,

2018. – С. 322-329 URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v14/i1/32.pdf> (дата звернення 21.08.2024).
63. Шах Т.Г., Лукашук М.І. Пізнавальний потенціал дошкільника. *Практична психологія та соціальна робота*, 2008. №1.
64. Шиш Ю. Особливості розумових здібностей старших дошкільників. *Наука онлайн: Міжнародний електронний науковий журнал*, 2021. №9. URL: <https://nauka-online.com/publications/pedagogy/2021/9/02-2/> (дата звернення 27.07.2024).
65. Яценко Т. В. Дитяча психологія з психологією дитячої творчості: метод. рек. до самостійної роботи студентів. Кременчук : ПП «Бітарт», 2020. 42 с. URL: <https://cutt.ly/xTszFgo> (дата звернення 27.07.2024).
66. Harris P.L. Children's understanding of the link between situation and emotion. *J. Exp. Child Psychol.* 1983. V. 36. P. 1 – 20.
67. Saif M. Clinical efficacy of neurofeedback protocols in treatment of Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD): A systematic review. *Psychiatry Research: Neuroimaging*. 2023. Vol. 335. 117-123 p.
68. Xenia Naidenova. J. Piaget's theory of intelligence. Operational aspect. 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/266274565_J_Piaget's_theory_of_intelligence_Operational_aspect (дата звернення 27.07.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А.

Вимоги до написання та оформлення міні-есе з курсу «Психологія загальна та дитяча»

Джерело: Фера С. В. Економічна психологія : навч.-метод. рекомендації до курсу «Економічна психологія» для студентів 4-го курсу спеціальності «Психологія». Чернігів, 2015. 78 с.

Міні-есе – невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного питання.

В ракурсі дисципліни міні-есе є формою індивідуальної самостійної роботи студента над проблематикою курсу, написаною на основі вивчення літератури та опрацювання емпіричних джерел, і є основою для планованого виступу під час обговорення теми заняття. Присутність та наукове обґрунтування власного погляду на тематику чи власного підходу до розв’язання проблеми є найважливішим критерієм високої оцінки міні-есе (табл. А.1).

Таблиця А.1 – Критерії написання міні-есе

Критерії	Вимоги
Обсяг	2-3 сторінки друкованого тексту, оформленого згідно з діючими правилами (міні-есе може бути написане від руки, але чітким і розбірливим почерком при відповідності необхідної кількості знаків чи слів)
Мова	Українська
Зміст	Висловлюються думки та особисте ставлення автора з конкретного питання. Понад усе цінується самостійність і оригінальність, парадоксальність думок та оцінок,

	нестандартні ідеї. На першому плані – особистість автора.
Композиція	Композиція довільна. Чіткість, послідовність та логічність висловлювань. Обов'язковим є аргументованість і переконливість.
Оформлення	Виконується на листах формату А4; шрифт Times New Roman; кегль 14; інтервал між рядками – 1,5; відступ (абзац) – 1,25; поля зверху-знизу – 2 см, з лівого боку – 3 см, з правого – 1 см. Дотримання правил граматики, орфографії і пунктуації.

Поради щодо побудови міні-есе:

- Будь-який твір есе варто розпочати зі вступу, в якому має бути висвітлено загальний підхід до теми. Вступ повинен містити проблемне завдання і відповідь на поставлене питання. Автор міні-есе має описувати те, що буде творчою відповіддю на поставлене питання у темі. Упродовж усього есе необхідно підкреслювати зв'язок поданих фактів з тезою.

- Основна частина міні-есе вибудовується з метою переконання слухачів. Для цього автор має використати вагомі аргументи. Спочатку варто викласти головні ідеї та факти, які підтверджуватимуть приклади до цих ідей.

- Міні-есе має містити озвучену кінцівку. При цьому зовсім не важливо, кінець є ствердженням будь-чого, запитанням чи остаточно незавершеними роздумами. Вдалим варіантом завершення міні-есе вважається використання афоризмів і цитат.

- В кінці твору подається перелік найважливішої використаної літератури та джерел (рекомендовано вказувати використані Інтернет-джерела, а не перелік сайтів).

- Міні-есе повністю або частково запозичені (“скачані”) з Інтернету чи передруковані з підручника, монографії, статті є плагіатом і не зараховуються.

**Диференційовано-діагностичний опитувальник інтересів – ДДО
(за Є. Клімовим)**

Джерело: Диференційовано-діагностичний опитувальник інтересів – ДДО (за Є. Клімовим) : веб-сайт. URL: <http://mvpu.edukit.sumy.ua/Files/downloadcenter/%D0%94%D0%94%D0%9E%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%84.%20%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BC.pdf> (дата звернення: 25.07.2024).

Диференційно-діагностичний опитувальник Є.А. Климова допоможе будь-якій людині визначити свої схильності до різного роду професій, методом обчислення особистісного психотипу. Кожна людина більшою мірою розташований до певного виду діяльності, це пов'язано з нашим способом життя, мисленням, навичками і підсвідомими прагненнями. Для однієї людини важливо реалізувати свій творчий потенціал, для іншого – принести користь громадськості, а третій воліє роботу, націлену на економічний результат. Покладаючись на дану методику, ви можете дізнатися свій особистісний тип і глибше зрозуміти свої схильності до роду діяльності.

Автор даного тесту описує п'ять основних груп — схильностей, які характеризують особистість.

Є. А. Клімов виділяє 5 психотипів особистості:

1. Людина – природа – такий тип, характерний людям, що прагнуть поліпшити стан навколишнього середовища, тим, хто легко йде на контакт з природою і тваринами. Це садівники, ландшафтні дизайнери, працівники лісової і садової промисловості, ветеринари і екологи, дослідники флори і фауни, зоологи, ботаніки, а також геологи, картографи та метрологи.

2. Людина – Людина – цей тип, як соціальний, схильний до спілкування, допомоги іншим, взаєморозуміння з аудиторією. Таким людям підходить робота, пов'язана з освітою, вихованням, соціальна діяльність, медицина, правова допомога, журналістика, а також адміністративна робота.

3. Людина – Художній образ – називає таких людей творчими, схильними до художньої, письменницької, музичної та архітектурної діяльності, і т. п. Така особистість може займатися створенням чого-небудь (дизайнер, художник, композитор, письменник і режисер). Так само виконувати і виготовляти (оформлювач, музикант, ювелір, актор і ін.) або ж працювати з творами творчості (реставратор, маляр, шліфувальник, майстер розпису).

4. Людина – Знакова система – цей тип людей математичного складу розуму. Їм підійдуть такі професії, як програміст, бухгалтер, бібліотекар, економіст, нотаріус, редактор, організатор діловодства, інспектор, історик, математик і тому подібне.

5. Людина – Техніка – визначає цей тип, як людей схильних до технічних видів професій, позначає здатність до виготовлення деталей, техніки, механізмів, відновлення і ремонт, винаходи і нововведення, випробувальні та перевірочні роботи.

Опитувальник ДДО дає можливість розпізнати свої професійні схильності і підсвідомі задатки до певного виду діяльності. Тому ідеально підходить для профорієнтаційної роботи з школярами і підлітками.

Інструкція.

Уявіть собі, що ви маєте можливість вибрати одну роботу (із двох можливих). Чому б ви не надали перевагу? Вибраний варіант відмітьте знаком «+», а відкинутий – знаком «-».

Таблиця Б.1 – Стимульний матеріал до методики

1а. Доглядати за тваринами	1б. Обслуговувати машини, прилади
2а. Допомогати хворим людям, лікувати їх	2б. Складати таблиці, схеми, графіки, програми для комп'ютерів
3а. Стежити за якістю виготовлення книжкових ілюстрацій, плакатів	3б. Стежити за станом, розвитком рослин
4а. Обробляти матеріали (дерево, тканину, метал, пластмасу)	4б. Рекламувати, продавати матеріали
5а. Обговорювати науково-популярні книжки, статті	5б. Обговорювати художні книжки, п'єси, концерти
6а. Вирощувати молодняк тварин	6б. Тренувати товаришів (або молодших) у виконанні яких-небудь дій
7а. Копіювати малюнки, зображення (або настроювати музичні інструменти)	7б. Керувати яким-небудь вантажним засобом (підйомним або транспортним)
8а. Повідомляти, пояснювати людям потрібні їм відомості (в довідковому б'юро, на екскурсії)	8б. Художньо оформляти виставки, вітрини (або брати участь у підготовці вистав, концертів)
9а. Ремонтувати речі, вироби, одяг, техніку	9б. Шукати і виправляти помилки в текстах, таблицях
10а. Лікувати тварин	10б. Виконувати обчислення, розрахунки
11а. Виводити нові сорти рослин	11б. Конструювати, проектувати нові види промислових виробів, машин, будівель
12а. Розв'язувати суперечки, сварки між людьми, переконувати, роз'яснювати, заохочувати	12б. Працювати над кресленнями, схемами (перевіряти, уточнювати їх)

13а. Спостерігати, вивчати роботу гуртків художньої самодіяльності	13б. Спостерігати, вивчати життя мікробів
14а. Обслуговувати, налагоджувати мед прилади, апарати	14б. Надавати людям меддопомогу при пораненнях, опіках, ударах
15а. Складати точні описи, звіти про спостереження явищ і подій	15б. Художньо описувати, зображати (побачені або уявні) образи
16а. Робити лабораторні аналізи в лікарні	16б. Приймати, оглядати хворих, говорити з ними, призначати лікування
17а. Фарбувати стіни або розмальовувати поверхні виробів	17б. Здійснювати монтаж споруд, машин, пристроїв
18а. Організовувати екскурсії, культпоходи в театри, музеї	18б. Грати на сцені, брати участь у концертах
19а. Виготовляти за кресленнями деталі, вироби, машини, одяг	19б. Креслити, копіювати креслення, карти
20а. Проводити боротьбу з хворобами рослин, зі шкідниками лісів, садів	20б. працювати на клавішних машинах (друкарській)

Бланк опитування

ПІБ _____ Клас _____

<i>Л - П</i>	<i>Л - Т</i>	<i>Л - Л</i>	<i>Л - ЗС</i>	<i>Л - Х</i>
1а	1б	2а	2б	3а
3б	4а	4б	5а	5б
6а	7б	6б	9б	7а
10а	9а	8а	10б	8б
11а	11б	12а	12б	13а
13б	14а	14б	15а	15б
16а	17б	16б	19б	17а
20а	19а	18а	20б	18б

Інтерпретація результатів.

Заповнивши таблицю, підрахуйте суму плюсів та мінусів у кожному стовпчику і запишіть у відповідний рядок („+”, „-”).

Найбільша сума балів (7-8) в одному стовпчику є свідченням ступеня вираженості нахилів опитуваного до одного з п’яти типів професій. Якщо у вас не буде переваги певного (одного) типу професії, це є ознакою того, що професійний інтерес ще не сформований.

Вивчення індивідуальних особливостей дітей з емоційними проблемами

Джерело: Методи вивчення психічного розвитку дитини – дошкільника: Метод. посіб. для педагогів, практик. психологів, студ. серед. і вищ. пед. закл. / С.Є. Кулачківська, Т.О. Піроженко, Л.Г. Подоляк та ін.. – К.: Світлич, 2003. – С. 31.

Метод: спостереження.

Мета: виявити, коли і як саме емоційні проблеми виникають в окремих дітей, визначити засоби усунення причини їх появи.

Прізвище та ім'я дитини _____

Вік _____ Дата спостереження _____

Час і місце проведення _____

№ п/п	Показник для оцінювання	Факти
1.	Чи цікавиться дитина діяльністю інших дітей: -на заняттях -у вільний час	
2.	Чи виявляє негативні емоції при виконанні режимних моментів та чи вміє їх опановувати	
3.	Наскільки адекватно емоційно ставиться до: -несподіваних ситуацій -успіху -невдачі	
4.	Як виявляє свої негативні емоції: -словами	

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**Фера Світлана Володимирівна
Ляховець Лариса Олексіївна**

ПСИХОЛОГІЯ ЗАГАЛЬНА ТА ДИТЯЧА

Навчальний посібник

Редактор О. Єроніна

Комп'ютерний набір С. Фера